

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

AVRUPA BİRLİĞİ YARGI SİSTEMİNDE ÜYE DEVLET
ANAYASA MAHKEMELERİ'NİN DENETİM YETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Ali CENGİZ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. İslam Safa KAYA

Şubat – 2017
KIRIKKALE

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

AVRUPA BİRLİĞİ YARGI SİSTEMİNDE ÜYE DEVLET
ANAYASA MAHKEMELERİ'NİN DENETİM YETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Ali CENGİZ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. İslam Safa KAYA

Şubat – 2017
KIRIKKALE

KABUL-ONAY

Yrd. Doç. Dr. İslam Safa KAYA danışmanlığında Ali CENGİZ tarafından hazırlanan “Avrupa Birliği Yargı Sisteminde Üye Devlet Anayasa Mahkemeleri'nin Denetim Yetkisi” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

02/02/2017

Başkan

Prof. Dr. Ahmet BİLGİN

Üye

Doç. Dr. Burak ADIGÜZEL

Üye

Yrd. Doç. Dr. İslam Safa KAYA

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

.../.../2017

Enstitü Müdürü

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum *Avrupa Birliği Yargı Sisteminde Üye Devlet Anayasa Mahkemeleri'nin Denetim Yetkisi* adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

02/02/2017

Ali CENGİZ

ÖN SÖZ

Avrupa Birliği günümüzün en özgün yapısına sahip uluslararası örgütüdür ve bu özgün yapı sebebiyle araştırmacılar için oldukça ilginç özelliklere sahiptir. Avrupa Birliği Adalet Divanı ve Avrupa Birliği üyesi Devletlerin Anayasa Mahkemeleri arasında yaklaşık 50 yıldır süren anayasal denetim yetkisi tartışması, Avrupa Birliği'nin geçmişine yön veren ve geleceğini de etkilemesi muhtemel görünen henüz güncelliğini yitirmemiş bir konudur. Bu sebeple üzerinde çalışmayı seçtiğim bu konuda bana yardımcı olan ve yol gösteren danışman hocam Sn. Yrd. Doç. Dr. İslam Safa Kaya'ya teşekkürlerimi sunarım.

Ali CENGİZ
Kırıkkale 2017

ÖZET

Cengiz, Ali, “Avrupa Birliği Yargı Sisteminde Üye Devlet Anayasa Mahkemeleri'nin Denetim Yetkisi”, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2017.

Avrupa Birliği 28 üyeli bir devletlerarası birliktir. Klasik devletlerarası yapıların aksine supranasyonal özellikler taşıyan Avrupa Birliği, kendine özgü bir hukuk sistemine sahiptir. Bu hukuk sistemi üye Devletlerin egemenlik yetkilerinin bir kısmını Avrupa Birliği'ne devretmesinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Avrupa Birliği, üye Devletler tarafından yetki devredilen alanlarda kendi hukuk sistemini oluşturmakta ve bu hukuk sistemi üye Devletler için bağlayıcı özellik taşımaktadır. Ayrıca bu hukuk sistemi, yapısı gereği ulusal hukuk ile çatıştığı durumlarda ulusal hukuka üstün tutulmaktadır. Avrupa Birliği üyesi Devletlerin özellikle Anayasa Mahkemeleri'nin, Avrupa Birliği Hukukunun üstünlüğünü kabul etmeleri kolay olmamıştır. Üye devlet Anayasa Mahkemeleri ile Avrupa Birliği Adalet Divanı arasında 50 yıla yakın bir süredir Avrupa Birliği hukukunun üstünlüğü tartışılmaktadır. Bu tartışma, üye Devlet Anayasa Mahkemeleri tarafından özellikle Avrupa Birliği Hukukunda temel hakların ve özgürlüklerin korunmasındaki yetersizlik, Avrupa Birliği kurumlarının yetki aşımında bulunması ve Avrupa Parlamentosu'nun demokratik eksikliklerinin bulunması eleştirileri etrafında şekillendirilmiştir. Avrupa Birliği'nin dinamik bir yapıda olması sebebiyle bu tartışma günümüzde hala devam etmekte ve hukukçular için ilgi çekiciliğini sürdürmektedir. Bu çalışmada, AB hukukuna yönelik eleştiriler hem Avrupa Birliği Adalet Divanı açısından hem de AB üyesi Devletlerin Anayasa Mahkemeleri açısından ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Adalet Divanı, Anayasa Mahkemesi, Anayasal Denetim, Temel Haklar ve Özgürlükler.

ABSTRACT

Cengiz, Ali, "The Supervisory Authority of Member State Constitutional Courts on European Union Judicial System", Master Thesis, Kırıkkale, 2017.

The European Union is a unity of the 28 member states. The European Union, which has supranational characteristics, has its own legal system, contrary to classical interstate structures. This law system has emerged as a natural consequence of the transfer of some of the sovereign powers of the member states to the European Union. The European Union establishes its own legal system in areas where power is transferred by member states, and this law system is binding for member states. In addition, this law system is superior to national law when it conflicts with national law in accordance with its structure. It is not easy for the European Union member states, especially the constitution courts, to accept the supremacy of European Union law. The superiority of the European Union law, which is close to 50 years between the Constitution Courts of the Member States and the Court of Justice of the European Union, is being discussed. This debate has been shaped by the Constitutional Court's criticism of the inability to protect basic rights and freedoms, particularly in European Union law, the over-competence of European Union institutions and the democratic deficits of the European Parliament. Because of the dynamic structure of the European Union, this debate is still going on today and the lawyers are still attracting interest. In this study, the criticisms of the EU law have been tried both in terms of the European Court of Justice and the Constitutional Courts of the member state.

Keywords: European Union, Court Of Justice, Constitutional Court, Constitutional Supervision, Fundamental Rights and Freedoms.

KISALTMALAR

AAET	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
AB	: Avrupa Birliği
ABA	: Avrupa Birliği Andlaşması
ABAD	: Avrupa Birliği Adalet Divanı
ABADS	: Avrupa Birliği Adalet Divanı Statüsü Hakkında Protokol
ABIHA	: Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Andlaşma
ADS	: Avrupa Birliği Adalet Divanı Statüsü
AET	: Avrupa Ekonomi Topluluğu
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AMB	: Avrupa Merkez Bankası
AP	: Avrupa Parlamentosu
ATA	: Avrupa (Ekonomi) Topluluğu Andlaşması
ATAD	: Avrupa Toplulukları Adalet Divanı
ATS	: Avrupa Tek Senedi
AYB	: Avrupa Yatırım Bankası
DYK	: Danimarka Yüksek Mahkemesi
FAAM	: Federal Alman Anayasa Mahkemesi
FAK	: Fransa Anayasa Konseyi
HAK	: Hükümetlerarası Konferans
KHM	: Kamu Hizmetleri Mahkemesi
s.	: Sayfa numarası

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
KISALTMALAR	iv
İÇİNDEKİLER	v
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ HUKUKUNA GİRİŞ

I. AVRUPA BİRLİĞİ TARİHİ.....	3
A. Avrupa Birliği Düşüncesinin Temelleri	3
B. Avrupa Toplulukları	4
1. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu	4
2. Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu.....	5
3. Avrupa Ekonomi Topluluğu.....	5
4. Toplulukların Birleşmesi	6
C. Avrupa Birliği'nin Gelişim ve Genişleme Süreci.....	7
1. Avrupa Birliği'nin Gelişim Süreci	7
a. Avrupa Birliği Tek Senedi.....	7
b. Maastricht Andlaşması	8
c. Amsterdam Andlaşması.....	9
d. Nice Andlaşması.....	10
e. Avrupa Birliği Anayasa Taslağı	11
f. Lizbon Andlaşması.....	12
2. Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci.....	16
II. AVRUPA BİRLİĞİ HUKUKUNUN KAYNAKLARI	17
III. AVRUPA BİRLİĞİ HUKUKUNUN ÖZELLİKLERİ.....	18
A. Avrupa Birliği Hukukunun Birliği	18
B. Avrupa Birliği Hukukunun Üstünlüğü (Önceliği)	18
C. Avrupa Birliği Hukukunun Özerkliği	21

IV. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KURUMSAL YAPISI.....	22
V. AVRUPA BİRLİĞİ HUKUKU İLE ULUSLARARASI HUKUKUN FARKLARI	23
A. Genel Olarak.....	24
B. Kaynaklar Bakımından	24
VI. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN YETKİ ALANI	24
A. Avrupa Birliği'nin Münhasır Yetki Alanı	25
B. Avrupa Birliği'nin Üye Devletlerle Paylaştığı Yetkiler	26
C. Avrupa Birliği'nin Yetkili Olmadığı Alanlar	26
D. Avrupa Birliği'nin Yetki Aşımı.....	27

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ YARGI SİSTEMİ

I. AVRUPA BİRLİĞİ YARGI SİSTEMİNİN GELİŞİMİ	28
II. AVRUPA BİRLİĞİ YARGI SİSTEMİNİN KURUMSAL YAPISI	28
A. Avrupa Birliği Adalet Divanı	29
1. Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Kuruluşu.....	29
2. Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Yapısı	30
3. Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Çalışma Şekli	30
4. Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Görev ve Yetkileri	31
B. Genel Mahkeme	31
C. İhtisas Mahkemeleri.....	32
1. Genel Olarak	32
2. Kamu Hizmetleri Mahkemesi	33
D. Ulusal Mahkemeler.....	33
III. AVRUPA BİRLİĞİ ADALET DİVANİ'NİN YARGI YETKİSİ.....	34
A. Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Yargı Yetkisinin Özellikleri.....	34
B. Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Yargı Yetkisinin Kapsamı	35
C. Avrupa Birliği Yargısında Açılacak Dava Türleri.....	36
1. Genel Olarak	36
2. Dava Türleri	37
a. İptal Davası.....	37

(1) Davanın Konusu ve Davayı Gerektiren Nedenler.....	37
(2) Davanın Tarafları ve Dava Açma Süresi	38
(3) İptal Kararı ve Sonuçları.....	38
b. İhlal Davası.....	39
(1) İdari Aşama.....	39
(2) Yargısal Aşama.....	40
c. Hareketsizlik Davası.....	40
d. Tam Yargı Davası.....	41
e. Personel Davaları.....	42
f. Ön Karar Prosedürü.....	42
3. Kanun Yolları	44
a. Olağan Kanun Yolu (Temyiz)	44
b. Olağanüstü Kanun Yolları.....	45
(1) Kararın Düzeltilmesi	45
(2) Avrupa Birliği Yargı Kararlarına Karşı Üçüncü Kişilerin İtirazı.....	46
(3) Avrupa Birliği Yargı Kararlarının Yorumlanması.....	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ YARGI SİSTEMİNDE ANAYASAL DENETİM YETKİSİ

I. AVRUPA BİRLİĞİ ADALET DİVANİ AÇISINDAN ANAYASAL DENETİM YETKİSİ.....	48
A. Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Anayasal İşlevi	49
1. Avrupa Birliği'nin Hukuki Niteliği.....	49
a. Supranasyonal Hukuk Kavramı	49
b. Avrupa Birliği'nin Hukuki Niteliği	50
2. Avrupa Birliği Hukukunun Anayasallığı	52
3. Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Anayasal Fonksiyonu.....	53
4. Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Avrupa Birliği Hukukuna Etkisi.....	54
5. Avrupa Birliği Adalet Divanı Kararlarının Ulusal Hukuka Etkisi.....	56
B. Avrupa Birliği Adalet Divanı ile Avrupa Birliği Üyesi Devletlerin Anayasa Mahkemeleri Arasındaki İlişki	57

1. Genel Olarak	57
2. Avrupa Birliği Hukuku ve Ulusal Hukuk İlişkisi.....	57
3. Avrupa Birliği Hukukunda Temel Hak ve Özgürlükler.....	58
4. Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Avrupa Birliği Hukuku ile Ulusal Hukuk Arasındaki Çatışmayla İlgili Verdiği Kararlar	62
a. Van Gend&Loos Kararı.....	62
b. Costa/ENEL Kararı	63
c. Internationale Handsgesellschaft Kararı.....	65
d. Simmenthal Kararı.....	65
e. Nold Kararı	66
f. Schmidberger Kararı	66
II. ÜYE DEVLET ANAYASA MAHKEMELERİ AÇISINDAN ANAYASAL DENETİM YETKİSİ	69
A. Anayasa Mahkemelerinin İşlevi	69
B. Üye Devlet Anayasalarında Avrupa Birliği'ne İlişkin Düzenlemeler	70
1. Federal Almanya Anayasası.....	70
2. Fransa Anayasası.....	71
3. Portekiz Anayasası	72
4. İrlanda Anayasası	73
5. Yunanistan Anayasası	74
6. Romanya Anayasası	75
C. Üye Devlet Anayasa Mahkemeleri'nin Denetim Yetkilerine İlişkin Görüşleri	76
1. Federal Almanya Anayasa Mahkemesi'nin Görüşü.....	78
a. Solange I Kararı.....	79
b. Solange II Kararı	80
c. Maastricht Kararı	81
d. Yerel Seçim Hakkı Kararı	82
e. Lizbon Andlaşması Kararı	82
2. Polonya Anayasa Mahkemesi'nin Görüşü	85
3. Macaristan Anayasa Mahkemesi'nin Görüşü	87
4. İtalya Anayasa Mahkemesi'nin Görüşü	88
5. Danimarka Yüksek Mahkemesi'nin Görüşü	88
6. Fransa Anayasa Konseyi'nin Görüşü	89
7. İspanya Anayasa Mahkemesi'nin Görüşü	90

III. ÜYE DEVLET ANAYASA MAHKEMELERİ'NİN AVRUPA BİRLİĞİ HUKUKUNU İHLAL ETMESİ	90
SONUÇ	92
KAYNAKÇA	95

GİRİŞ

Avrupa Birliği, günümüzün en özgün ve dinamik uluslararası hukuk süjesidir. 50 yılı aşkın bir süredir gelişimini sürdüren Avrupa Birliği, kendine özgü hukuk yapısıyla günümüzün en ilgi çekici oluşumlarından birisidir. Kendisini kuran üye Devletlerle olan ilişkisi ve bu ilişkinin ortaya çıkardığı hukuk sistemi, sürekli değişen bir yapıdadır. Avrupa Birliği'ne üye Devletler egemenlik yetkilerini kısmen Avrupa Birliğine devrederek supranasyonal bir hukuk sistemi oluşturmuşlardır. Ancak bu yetki devrinin sınırlı olması, hem Avrupa Birliği hem de üye Devletler açısından zaman zaman sorun yaratmaktadır. Bu sorunların başında egemenliğin devredildiği alanlarda Avrupa Birliği organlarının yetki aşımında bulunması halinde denetimin nasıl ve hangi kurum tarafından gerçekleştirileceği tartışması bulunmaktadır. Avrupa Birliği Adalet Divanı bu konuda kendisini tek yetkili organ olarak değerlendirirse de, Avrupa Birliği'ne üye Devletlerin Anayasa Mahkemeleri bazı gerekçelerle bu duruma karşı çıkmaktadır.

Diğer yandan Avrupa Birliği Hukukunun kendine özgü yapısının ortaya çıkardığı üstünlük, doğrudan uygulanabilirlik ve hukukun birliği gibi temel ilkeler bulunmaktadır. Bu ilkelerin üye Devletlerin egemenlik hakları üzerinde kısıtlayıcı etkileri olmakta ve bu nedenle üye Devletler, bu ilkelerin koşulsuz geçerliliğine karşı çıkarak bir yandan Avrupa Birliği'den bazı muafiyetler kazanmakta diğer yandan ise Avrupa Birliği'ne çeşitli tavizler vermektedirler.

Bir diğer husus, Avrupa Birliği'nin sürekli genişleyen dinamik yapısı ve buna bağlı olarak Avrupa Birliği Hukukunun da sürekli yenilenmesidir. Bu durum Avrupa Birliği'nin geleceğini belirsizleştirmekte, bu nedenle üye Devletler Avrupa Birliği'ne devrettikleri egemenlik yetkileri konusunda hassas davranmaktadırlar. İşte bu nedenlerle Avrupa Birliği'nin hukuk yapıcı organlarından biri ve Avrupa Birliği Hukukunun tek yorumcusu konumunda olan Avrupa Birliği Adalet Divanı ile üye Devletlerin egemenliğini ve anayasal denetimini koruma altına alan Anayasa Mahkemeleri arasında 50 yılı aşkın bir süredir devam eden ve zaman zaman yetki çatışmasına dönüşen bir etkileşim vardır.

Bu alışmada, Avrupa Birliği'nin geçmişten günümüze yaşadığı değişime kısaca değindikten sonra, Avrupa Birliği Hukukunun zellikleri ve ye Devletlerin bu özellikler hakkındaki çekinceleri incelenecektir. Son olarak hem AB hukuk düzeninde Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın, hem de ye Devlet Anayasa Mahkemeleri'nin bu konudaki kararları incelenerek bir tez ortaya konulmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ HUKUKUNA GİRİŞ

I. AVRUPA BİRLİĞİ TARİHİ

A. Avrupa Birliği Düşüncesinin Temelleri

Batı Avrupa Devletleri arasında bir birlik oluşturulması düşüncesi 14. yüzyıldan itibaren tarihçiler, filozoflar, hukukçular ve siyaset adamları tarafından değişik zamanlarda dile getirilmiştir¹. Ancak Avrupa Devletlerinin bütünleşmesine yönelik somut girişimler 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Winston Churchill bu konuda resmi olarak görüşünü açıklayan ilk devlet adamı olmuştur. Churchill, 1946 yılında Zürih'te yaptığı bir konuşmada Avrupa Devletlerinin ABD gibi birleşik bir devlet oluşturmaları gerekliliği üzerinde durmuştur².

II. Dünya Savaşı sonrası Amerika tarafından finanse edilen Marshall Planı ile Avrupa Devletlerine ekonomik yardımlar yapılmış ve bu yardımların koordinasyonunu sağlamak için Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı³ (OECD) kurulmuştur. Sovyetler Birliği etkisindeki Doğu Avrupa Devletlerinin Marshall Planı ile sağlanan yardımları kabul etmemesi üzerine, Avrupa Birliği'nin sadece Batı Avrupa Devletleri arasında gerçekleşebileceği düşüncesi ortaya çıkmıştır⁴. Zira Avrupa kıtasında, Washington'dan destek alan Devletler ile Moskova'dan yönetilen Devletler arasında Avrupa'nın tam ortasından geçen keskin bir sınır (Demir Perde) bulunmaktaydı⁵.

Avrupa Devletlerinin iki blok halinde ayrışmasının ardından demokrasiyi esas alan ve Sovyetler Birliği bloğu Devletlerine karşı duran Batı Avrupa Devletleri, 5 Mayıs 1949 tarihinde Avrupa Konseyi'ni kurmuşlardır⁶. Ancak Avrupa Konseyi,

¹ Ünal Tekinalp, Gülören Tekinalp, *Avrupa Birliği Hukuku*, 2. Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2000, s. 3.

² Enver Bozkurt, Mehmet Özcan, Arif Köktaş, *Avrupa Birliği Hukuku*, 6. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2012, s. 26.

³ Eski adıyla "Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (OEEC)".

⁴ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 26.

⁵ Georges-Henri Soutou, *Avrupa Birliği Tarihi*, çev. Eylem Alp, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2014, s. 291.

⁶ Nurettin Bilici, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, 6. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 31.

hükümetlerarası bir organizasyon olarak kalmış ve bütünleşme yanlısı Avrupalı devlet adamlarının beklentilerini karşılayamamıştır⁷.

Dönemin Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman'ın, arkasına ABD desteğini de alarak 9 Mayıs 1950 tarihinde açıkladığı "Schuman Planı" ile Avrupa Birliği'nin ilk adımı atılmıştır⁸. Schuman Planı'nın devreye girmesiyle AB'nin hukuki ve entelektüel temelleri atılarak Avrupa'daki savaş tehdidinin yerini günümüze kadar sürecek olan barış ve gelişme süreci almıştır⁹.

Avrupa Toplulukları'nın kurulması düşüncesinin ardında, sanayinin en önemli kaynakları olan kömür, çelik ve atom enerjisinin denetim altında tutularak, iki dünya savaşında büyük yıkıma sebep olan Almanya'yı kontrol altına alma fikrinin olduğu da iddia edilmiştir¹⁰.

B. Avrupa Toplulukları

Avrupa Birliği'nin temeli üç Avrupa topluluğuna dayanmaktadır. İlk topluluk 1952 yılında 6 Avrupa Devleti tarafından kurulan ve kömür çelik sektöründe işbirliğini amaçlayan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'dur. 1958 yılında ise yine aynı Devletler tarafından nükleer işbirliği amacıyla kurulan Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu ve ekonomik işbirliği ile ortak pazar kurmayı amaçlayan Avrupa Ekonomi Topluluğu kurulmuştur. Aynı tüzel kişilikleri ve organları bulunan bu üç Topluluk, zaman içerisinde önce kurumsal birleşme gerçekleştirmiş, uzun yıllar süren genişleme ve gelişme süreci sonrasında Avrupa Birliği (AB) olarak tek bir örgüt haline gelmiştir.

1. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu

Schuman Planı ile başlayan AB bütünleşme süreci, bu plana dayanılarak yapılan görüşmeler sonunda imzalanan Paris Andlaşması ile devam etmiştir. Almanya,

⁷ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 27.

⁸ Bilici, s. 27, s 33.

⁹ Mehmet Hanifi Bayram, *Avrupa Birliği Hukuku Dersleri*, Antalya, 2013, s. 40.

¹⁰ Mehmet Nuri Tapan, "Avrupa Birliği (AB) Kaynakları ve Ulusal Hukuka Etkileri", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 3, 1998, s. 973.

Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg arasında 18 Nisan 1951 tarihinde Paris'te imzalanan ve 23 Temmuz 1952 tarihinde yürürlüğe giren bu andlaşma ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kurulmuştur¹¹.

Konu itibarıyla sınırlı tutulan AKÇT Andlaşması ile Topluluk sadece kömür ve çelik sektöründe yetkilendirilmiştir¹². Andlaşmada yer alan düzenleme gereği geçerlilik süresi 50 yıl olduğu için AKÇT'nin hukuki varlığı 23 Temmuz 2002 tarihinde sona ermiştir. Bu tarihten itibaren kömür çelik sektörü özel hukuki statüsünden çıkarak Avrupa Topluluğu Andlaşması'nın¹³ (ATA) düzenlemelerine tabi hale gelmiştir¹⁴.

2. Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu

Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET), AKÇT'ye taraf olan Devletler tarafından 25 Mart 1957 tarihinde imzalanan ve 1 Ocak 1958'de yürürlüğe giren Roma Andlaşmaları ile kurulan iki Topluluktan birisidir. Bu andlaşma ile kurulan diğer Topluluk ise Avrupa Ekonomi Topluluğu'dur.

AAET ile nükleer malzeme ve donanım için ortak pazar oluşturmak, ortak nükleer düzenlemeler çıkarmak, nükleer enerjinin barışçıl kullanılmasını sağlamak gibi hedefler amaçlanmıştır¹⁵.

3. Avrupa Ekonomi Topluluğu

AKÇT'yi kuran Devletler tarafından 25 Mart 1957 tarihinde imzalanan Roma Andlaşmaları ile kurulan bir diğer Topluluk Avrupa Ekonomi Topluluğu'dur. Nihai hedefi Avrupa'nın siyasal bütünlüğe ulaşması olan AET, diğer toplulukların aksine, sektörel değil genel ekonomik amaçlı bir topluluktur¹⁶.

¹¹ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 34.

¹² Kamuran Reçber, *Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri*, 2. Baskı, Bursa, 2013, s. 19.

¹³ Avrupa Topluluğu Andlaşması 2009 yılında imzalanan Lizbon Andlaşması ile "Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Andlaşma" (ABİHA) şeklinde isim değiştirmiştir. Bu nedenle çalışmamızın genelinde ABİHA ismi kullanılacaktır.

¹⁴ Bayram, s. 41.

¹⁵ Bilici, s. 34.

¹⁶ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 37.

AET Andlaşması'nın 2. maddesinde Topluluğun görevleri ortak bir pazarın kurulmasını, Topluluğun bütününde ekonomik faaliyetlerin uyumlu bir şekilde geliştirilmesini, sürekli ve dengeli bir büyümeyi, daha fazla istikrarı, yaşam standardının hızla yükselmesini ve Topluluğun bir araya getirdiği Devletler arasında daha sıkı ilişkilerin kurulmasını sağlamak şeklinde belirtilmiştir. Ayrıca AET Andlaşması içerisinde Topluluk vatandaşlığı, Topluluk politikaları, denizaşırı Devletler ve topraklarla ortaklık, Topluluğun kurumları gibi önemli konular da düzenlenmiştir¹⁷. Her ne kadar AKÇT zamanlama açısından AB'nin temelini oluşturan ilk Avrupa Topluluğu olarak görülse de, AET Andlaşmasının kapsamlı içeriği sebebiyle AET için günümüz Avrupa Birliği'nin öncü topluluğudur diyebiliriz.

4. Birleşme Andlaşması ile Avrupa Topluluklarının Birleşmesi

AKÇT, AAET ve AET'yi kuran andlaşmalarda her bir Topluluk için ayrı ayrı kurumlar öngörülmüştür. Bu kurumlardan Genel Kurul ve Mahkeme, 25 Mart 1957 tarihinde kabul edilen "Avrupa Toplulukları için Ortak Organlar Oluşturulmasına İlişkin Andlaşma" ile üç Topluluk için faaliyet gösterecek ortak birer organ haline getirilmiştir. Daha sonra 8 Nisan 1965 tarihinde Brüksel'de imzalanan Birleşme Andlaşması'yla ikinci bir kurumsal birleşme daha gerçekleşmiştir. Bu Andlaşma ile Toplulukların bütçeleri birleştirilmiş ve üç Topluluk için çalışacak ortak bir Komisyon ve Konsey oluşturulmuştur¹⁸. Üç Topluluk için de ortak hale getirilen bu organlar için "Avrupa Toplulukları Komisyonu", "Avrupa Toplulukları Parlamentosu" ve "Avrupa Toplulukları Adalet Divanı (ATAD)" isimleri kullanılmaya başlamıştır¹⁹. Ancak Toplulukların kurumsal yapı ve bütçe yönünden birleşmesine rağmen ayrı hukuki varlıklarını, yani tüzel kişiliklerini koruduklarını da belirtmek gerekir. Zira Topluluklar arası birleşme sadece organlar ve bütçe açısından gerçekleşmiştir.

¹⁷ Bilici, s. 16.

¹⁸ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 42.

¹⁹ Bilici, s. 35.

C. Avrupa Birliği'nin Gelişim ve Genişleme Süreci

1. Avrupa Birliği'nin Gelişim Süreci

1965 yılında imzalanan Birleşme Andlaşması'ndan sonra AB'nin genişleme sürecine de bağlı olarak AB hukuku dinamik bir yapıya kavuşmuş, birçok tadil andlaşması ile günümüze kadar yenilenmiştir. Bu andlaşmalardan en önemlileri Avrupa Birliği Andlaşması'nın (ABA) kabul edildiği Maastricht Andlaşması ile AB'ye tüzel kişilik kazandıran ve AB'nin günümüz hukuki yapısını şekillendiren Lizbon Andlaşması'dır. Ancak AB'nin hukuki gelişimini değerlendirme açısından diğer AB andlaşmaları da önem taşımaktadır.

a. Avrupa Tek Senedi

Toplulukları kuran andlaşmalarda önemli değişiklikler yapan Avrupa Tek Senedi (ATS), üye Devletler tarafından 28 Şubat 1986 tarihinde Lahey'de imzalanmış ve 1 Temmuz 1987'de yürürlüğe girmiştir. ATS'nin başlangıç bölümünde, AB'nin kurulması hedefi yer alırken, 1992 sonuna kadar ortak bir pazarın oluşturulmasına ilişkin ayrıntılı hukuki çerçeve de ortaya konulmuştur²⁰.

ATS ile kabul edilen yeni düzenlemelerle, iç pazarı kurma hedefine bağlı olarak Topluluk kurumlarının işleyişi daha iyi hale getirilmiştir. Bazı konularda Konsey'in nitelikli çoğunlukla karar alabilmesi sağlanmış, Avrupa Parlamentosu'nun (AP) yasamaya ilişkin yetkileri artırılmış, Adalet Topluluğu Adalet Divanı'nın²¹ iş yükünü azaltmak üzere İlk Derece Mahkemesi²² kurulmuş, ekonomik ve sosyal uyum, araştırma ve teknolojik gelişme, çevrenin korunması gibi konular ilk defa Topluluk (AB) Hukuku içinde yasal statü kazanmıştır²³.

²⁰ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 45.

²¹ Avrupa Topluluğu Adalet Divanı'nın ismi, 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Andlaşması ile "Avrupa Birliği Adalet Divanı" olarak değiştirilmiştir.

²² İlk Derece Mahkemesi'nin ismi, 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Andlaşması ile "Genel Mahkeme" olarak değiştirilmiştir.

²³ Bayram, s. 51-52.

Topluluk Hukukunda ve kurumsal yapısında önemli değişikler yapan ATS, Topluluklara üye Devletlerin hedefi olan AB'ye giden yolda büyük katkı sağlamış, üye Devletlerin bütünleşme sürecine yeni bir dinamizm getirmiştir²⁴.

b. Maastricht Andlaşması

1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Avrupa'da meydana gelen siyasi gelişmeler sonucunda, Avrupa bütünleşmesine ilişkin arayışlar yeni bir boyut kazanmıştır²⁵. 1990 yılı Aralık ayında Topluluk liderleri, iki hükümetlerarası konferansı (HAK)²⁶ toplantıya çağırmıştır. Bu toplantılardan ilkinde, ekonomik ve parasal işbirliğinin oluşturulması için atılması gereken adımlar belirlenmiş, ikincisinde ise siyasal birliğin önünde duran engeller ele alınmıştır. Toplantılar neticesinde Avrupa Birliği Andlaşması (ABA) ortaya çıkmış ve bu Andlaşma, üye Devletler tarafından 7 Şubat 1992'de Maastricht'te imzalanmıştır. Birçok üye Devletin ulusal onay sürecinde yaşadığı sıkıntılar ve ABA'ya getirilen eleştiriler, Andlaşma'nın gecikmeli olarak 1 Kasım 1993'de yürürlüğe girmesine neden olmuştur²⁷.

Maastricht Andlaşması ile Devletler Hukuku kapsamına giren ve hükümetlerarası nitelikteki politik alanlar genişletilerek üç Topluluğun içinden AB'nin doğuşu sağlanmıştır²⁸. AB mevcut olan üç Topluluğu (AKÇT, AET, AAET) ortadan kaldırıp onların yerine geçmemiş; fakat üç Topluluğun yanına, iki yeni sütun daha eklemiştir. Üç sütun teorisi olarak isimlendirilen bu yeni gelişmenin amaçları şunlardır²⁹:

- 1. Sütun: Üç Topluluğu (AKÇT, AET, AAET) daha sağlam bir temele oturtmak ve bunlara ekonomik ve parasal birliği de eklemek.

²⁴ Özgür Mengiler, *Paris Antlaşması'ndan Lizbon Antlaşması'na Avrupa Birliği*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2013, s. 90.

²⁵ Bayram, s. 52.

²⁶ Hükümetlerarası konferans (HAK), AB üyesi devlet başkanlarının, AB'nin güncel sorunlarını ve bu sorunların çözüm yollarını tartışmak amacıyla resmi ya da gayriresmi olarak yaptıkları toplantılara verilen isimdir.

²⁷ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 48.

²⁸ A. Füsün Arsava, *Amsterdam Anlaşmasının Avrupa Birliği Hukukuna Katkıları*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No 589, Ankara, 2000, s. 39.

²⁹ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 52.

- 2. Sütun: Üye Devletler arasında ortak bir dış politika ve güvenlik politikası üzerinde işbirliğini gerçekleştirmek.
- 3. Sütun: Adalet ve içişleri konularında üye Devletler arasında işbirliği gerçekleştirmek.

ABA ile kabul edilen bir diğer önemli değişiklik ise subsidiarite ilkesinin³⁰ genel ilke olarak AB birincil hukukuna³¹ dâhil edilmesidir. Üye Devletlere ait yetkilerin sürekli ve artan bir şekilde AB'ye geçmesi sonucunda AB yasa koyucusunun aşırı güçlenmesine karşı, subsidiarite ilkesi ile bir yandan ulusal, bölgesel ve yerel yönetimler gibi daha küçük birimlerin korunması, diğer yandan ise AB'nin işlemlerine meşruluk kazandırılması amaçlanmıştır³².

Diğer yandan ABA ile demokrasi ve hukuk devleti kavramları açık normlara dönüşmüş ve AB Hukukunun öncelikli normları haline gelmiştir³³. AB'nin uluslararası hukuk kişiliği konusunda ise ABA'da açık bir düzenleme yer almamıştır. Bu sebeple Avrupa Topluluklarından ayrı bir tüzel kişiliğe sahip olmayan AB, Toplulukların tüzel kişiliklerinden ve organlarından yararlanmıştır³⁴.

c. Amsterdam Andlaşması

Maastricht Andlaşması sonrasında, AB andlaşmaları periyodik bir tadil sürecine girmiş, her yeni tadil andlaşması bir sonrakine kapı aralamıştır³⁵. Bu andlaşmalardan biri de, 1997 yılı Ekim ayında imzalanan ve 1 Mayıs 1999'da yürürlüğe giren Amsterdam Andlaşması'dır. Bu Andlaşma, AB için hem bir dönüm noktası, hem de 21. yüzyıl Avrupasını yeniden tanımlayan bir belge niteliğindedir³⁶.

³⁰ Subsidiarite ilkesi, bir hizmetin vatandaşa en yakın idari birim tarafından yerine getirilmesini, bunun yeterli veya mümkün olmadığı durumlarda ise hizmetin bir üst hizmet makamınca yerine getirilmesini ifade etmektedir.

³¹ AB birincil hukuku, AB kurucu andlaşmaları ve AB kurucu andlaşmalarını tadil eden diğer andlaşmalardan oluşmaktadır.

³² Yüksel Metin, Yakup Altan, "Lizbon Antlaşması Sonrasında Subsidiarite İlkesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 16, Sayı 3, 2011, s. 133.

³³ Soutu, s. 299.

³⁴ Reçber, s. 36.

³⁵ Ercüment Tezcan, "Avrupa Birliği'nin Hukuksal ve Kurumsal Yapısıyla İlgili Gelişmeler: Kurucu Metinler Üzerine Bir Değerlendirme", *Başlangıçtan Günümüze Avrupa Birliği Kurumları*, Ercüment Tezcan, Hayat Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 24.

³⁶ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 63.

Bu Andlaşma ile Avrupa Birliği'nin bütünleşme sürecini ilgilendiren birçok konuda politik ve ekonomik kararlar alınmış³⁷, ayrıca mevcut AB mevzuatının sadeleştirilmesi sağlanmıştır³⁸.

Amsterdam Andlaşması ile üçüncü sütunda bulunan “Adalet ve İşçilerinde İşbirliği Politikası” çerçevesinde yer alan üçüncü Devlet vatandaşlarına uygulanacak kuralların bazıları birinci sütuna aktarılmış, ABİHA'nın 3. bölümüne medeni hukuk alanında adli işbirliği ile ilgili düzenlemeler içeren “Vize, İltica, Göç ve Kişilerin Serbest Dolaşımaları ile Bağlantılı Diğer Politikalar” hakkında yeni bir başlık eklenmiştir. Ayrıca üçüncü sütun “Cezai Konularda Polis ve Adli İşbirliğine” yoğunlaşacak ve bu konularda AB'nin yetkileri önemli ölçüde artıracak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Ancak bu değişikliklere rağmen Andlaşma üç sütunlu yapıyı değiştirmemiş, aksine onu pekiştirecek şekilde tasarlanmıştır³⁹.

Andlaşma ile getirilen diğer önemli reform ise “daha yakın işbirliği” ya da “esneklik prensibinin” benimsenmesidir. Bu prensibin arkasında yatan temel düşünce, üye Devletler arasında, sadece kendilerini ilgilendiren ve AB'ye taraf olmayan diğer üye Devletleri ilgilendirmeyen bir konu üzerinde, Birliğin kurumsal çerçevesi içinde, kendi aralarında kurallar ortaya koyabilmelerine imkân sağlamaktır⁴⁰.

d. Nice Andlaşması

AB genişleme sürecinin hızlanmasına bağlı olarak, Amsterdam Andlaşması görüşmelerinde çözümü ertelenen sorunlar, 1999 yılı Haziran ayında Köln Zirvesi'nde göreve çağrılan HAK tarafından ele alınmıştır. 14 Şubat 2000'de başlayıp Aralık 2000 Nice Zirvesi ile son bulan bu HAK neticesinde 26 Şubat 2001 tarihinde Nice Andlaşması imzalanmış ve Andlaşma 1 Şubat 2003'de yürürlüğe girmiştir⁴¹.

³⁷ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 61.

³⁸ Bilici, s. 39.

³⁹ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 62-63.

⁴⁰ Alan Dashwood, Derrick Wyatt, *Wyatt and Dashwood's European Community Law*, 3. Baskı, London, 1993, s.17'den aktaran Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 63.

⁴¹ Bayram, s. 63-64.

Nice Andlaşması'nın öncelikli amacı AB'yi muhtemel genişlemeye hazırlamak ve yeni Devletlerin AB'ye katılımını sağlamaktır. Andlaşmanın kapsamı, AB'nin genişlemesine paralel olarak kurumsal sistemin değiştirilmesi için uygulanacak ilkelerin ve yöntemlerin ortaya konulmasıyla sınırlı tutulmuştur. Böylece Nice Andlaşması ile AB'nin o zamana kadarki en büyük genişleme sürecine kapı aralanmıştır⁴².

Nice Andlaşması ile AB'ye üye olacak 12 Devlet dikkate alınarak AB kurumlarının kompozisyonunda ve işleyişinde değişiklikler yapılmıştır. Örneğin AB kurumları 27 üyeli AB'ye göre yeniden şekillendirilmiştir⁴³. Bakanlar Konseyi'nde nitelikli çoğunlukla karar alınabilen alanların sayısı artırılmış ve Parlamento'nun üye sayısı 732 olarak sınırlandırılmıştır. Ayrıca Parlamento'nun ortak karar alma prosedürüne katılmasını gerektiren konu sayısı da artırılmıştır. AB'nin genişleme planları göz önünde bulundurularak Komisyon'a üye Devletlerin sadece bir temsilcisinin katılması ve AB üyesi Devlet sayısı 27'ye ulaştığında Komisyon üye sayısının, üye Devlet sayısının altında kalacak şekilde belirlenerek Komisyon üye seçiminin eşit haklarla rotasyon sistemiyle yapılması öngörülmüştür⁴⁴.

Nice Andlaşması ile yapılan bir diğer değişiklik ise "Avrupa Toplulukları Resmi Gazetesi" isminin "Avrupa Birliği Resmi Gazetesi" olarak değiştirilmesidir. Ayrıca Nice Andlaşması ile Brüksel'in AB başkenti olma özelliğini daha da güçlendirilmiş ve 12 aday Devletlerin katılmasından sonra tüm AB zirve toplantılarının Belçika'da yapılması kararlaştırılmıştır⁴⁵.

e. AB Anayasası Taslağı

ATS, Maastricht, Amsterdam ve Nice Andlaşmaları, AB'nin temelini oluşturan kurucu andlaşmalarda önemli değişiklikler yapmıştır. Ancak bu değişiklikler üye Devletlerin öngördüğü hedeflere ulaşmada yeterli görülmemiş ve AB'nin bir anayasa kavuşturulması için çalışmalar başlatılmıştır⁴⁶.

⁴² Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 64.

⁴³ Bilici, s. 40.

⁴⁴ Bayram, s. 65

⁴⁵ Bilici, s. 40.

⁴⁶ Reçber, s. 37.

AB üyesi Devletler, 2001 yılı Aralık ayında yapılan Laeken Zirvesi'nde bir AB Anayasası oluşturma konusunda görüş birliğine varmışlardır⁴⁷. Nice Andlaşması ile yeterince çözümlenemediği düşünülen tartışmalı kurumsal konuları görüşmek ve AB Anayasası'nı hazırlamak üzere 105 üyeli "Avrupa'nın Geleceği Kurultayı" tertip edilmiş ve bu Kurultay'ın on altı aylık çalışması ile oluşturulan taslak AB Anayasası'nın, düzenlenecek bir HAK sonucunda son halini alması öngörülmüştür⁴⁸.

Anayasal Andlaşma ile hedeflenen amaçlar, mevcut üç sütunlu yapının Avrupa Birliği adı altında tek bir yapıda birleştirilmesi, dış politika alanında AB'nin etkinliğinin ve küresel rolünün artırılması⁴⁹, kurucu andlaşmaların birleştirilmesi yoluyla AB'de mevzuat bütünlüğünün sağlanması⁵⁰, AB karar alma mekanizmasının işleyişinin kolaylaştırılması ve son olarak AP'nin ve ulusal parlamentoların AB karar alma sürecinde daha fazla söz sahibi olması sayesinde AB'nin demokrasi eksikliğinin giderilmesi⁵¹ şeklinde sıralanmaktadır.

Anayasa taslağı, AB liderleri arasında iki buçuk yıl süren yoğun tartışmaların ardından 17-18 Haziran 2004 tarihinde kabul edilmiştir. Ancak 2005 yılında Fransa ve Hollanda'da yapılan referandumlarda Anayasa taslağına onay çıkmamış ve taslak yasal niteliğe kavuşmadan rafa kaldırılmıştır⁵². Bu gelişme AB üyesi Devletlerin ulusal egemenlik kaygılarının dikkat çekici bir yansımasıdır. AB Anayasası, federal bir yapıyı çağrıştıran düzenlenmeleri ile bazı üye Devletlerin egemenlik reflekslerini ortaya çıkarmıştır. ABAD ile üye Devlet Anayasa Mahkemeleri arasında yıllardır süregelen yetki çatışması da temelde üye Devletlerin bu tür egemenlik kaygılarından beslenmektedir.

f. Lizbon Andlaşması

AB Anayasası'nın onay sürecinde yaşanan hayal kırıklığının ardından üye Devletler yöntem değişikliğine gitmiş ve kurucu andlaşmaların yerini alacak yeni bir

⁴⁷ Bilici, s. 40.

⁴⁸ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 64.

⁴⁹ Bilici, s. 41.

⁵⁰ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 66.

⁵¹ Bilici, s. 41.

⁵² Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 71.

andlaşma (AB Anayasası) düşüncesinden vazgeçerek yeni bir tadil andlaşması üzerinde yoğunlaşmışlardır⁵³. 19 Ekim 2007’de Lizbon’da gayri resmi bir AB Zirvesi toplanmıştır. Bu Zirvede AB üyesi Devletlerin liderleri yeni bir reform andlaşmasının taslağı üzerinde mutabakat sağlamıştır. Bu mutabakat neticesinde 14 Aralık 2007 tarihinde mevcut AB andlaşmaları üzerinde önemli değişiklikler yapan Lizbon Andlaşması imzalanmıştır⁵⁴.

Lizbon Andlaşması’nda yer alan düzenlemeye göre, Andlaşmanın yürürlüğe girebilmesi için 27 üye Devletin tamamının Andlaşmayı ulusal düzeyde onaylaması gerekmektedir. Üye Devletlerin ulusal düzeyde bu andlaşmayı onaylamasına müteakip andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihi 1 Ocak 2009 olarak öngörülmüştü. Ancak, Lizbon Andlaşması’nın zorunlu halkoylamasına sunulacağı tek Devlet olan İrlanda’da 12 Haziran 2008 tarihinde gerçekleştirilen halkoylamasında olumsuz sonuç çıkmış ve bu durum Andlaşmanın öngörülen tarihte yürürlüğe girmesine engel olmuştur. İrlanda’da 2 Ekim 2009’da yapılan ikinci halkoylaması ise olumlu sonuçlanmıştır⁵⁵. Onay beklenen son üye Devlet olan Çek Cumhuriyeti ise 13 Kasım 2009’da Andlaşmayı onaylamıştır. Bu nedenle Lizbon Andlaşması yaklaşık 11 ay gecikmeli olarak 1 Aralık 2009 tarihinde yürürlüğe girebilmiştir⁵⁶.

Lizbon Andlaşması’nda yer alan düzenlemeler, bazı küçük farklılıklar dışında AB Anayasası’nın içeriğiyle büyük oranda örtüşmektedir⁵⁷. Bu bağlamda Lizbon Andlaşması, Anayasal Andlaşmadaki birçok hükmü korurken birtakım değişiklikleri de içeren yeni bir AB temel andlaşması olarak değerlendirilebilir⁵⁸.

Andlaşma ile AB’nin tüm politikaları tek çatı altında toplanarak üç sütunlu yapı birleştirilmiştir. Birlik ile Topluluk arasındaki ayrıma son verilmiş ve “Avrupa Birliği” adı altında tek bir kurumsal çerçeve oluşturulmuştur. Böylece AB tüzel kişiliğe sahip

⁵³ Tezcan, **Avrupa Birliği’nin Hukuksal ve Kurumsal Yapısı**, s. 28.

⁵⁴ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 73.

⁵⁵ Ahmet M. Güneş, “Lizbon Antlaşması Sonrasında Avrupa Birliği”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1-2, 2008, s. 743.

⁵⁶ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 74.

⁵⁷ Güneş, s. 743.

⁵⁸ Bahadır Yakut, “Lizbon Sonrası AB’nin Yeni Kurumsal Yapısı ve Karar Alma Süreçlerinin Özgürlük, Güvenlik ve Adalet Alanındaki Yansımaları”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2, Temmuz 2010, s. 55.

tek bir yapı haline getirilmiştir⁵⁹. Bunun anlamı, AB'nin yetkisi olan her alanda sözleşme yapabilmesinin, uluslararası konvansiyonlara taraf olabilmesinin ve uluslararası bir örgütün üyesi olabilmesinin yolunun açılmış olması demektir⁶⁰. Başka bir deyişle AB, hukuki kişiliğe sahip bir uluslararası hukuk süjesi haline gelmiştir ve bu sayede AB'nin organları aracılığıyla kurucu andlaşmalarda yer alan düzenlemeler çerçevesinde doğrudan yetki kullanabilmesinin önü açılmıştır⁶¹.

AB'nin tüzel kişiliğe sahip olması, Birliğin bir devlet niteliğine kavuştuğu şeklinde algılanarak özellikle egemenlik kaygısı taşıyan bazı kesimlerde endişe yaratmıştır. Zira tüzel kişiliğe sahip olan AB'nin, bir devlet gibi hareket ederek, uluslararası alanda üye Devletlerin yerine başka Devletlerle müzakereler yapabileceği ve uluslararası andlaşmalara imza atabileceği ileri sürülmüştür⁶². Ancak AB'nin tüzel kişiliğe sahip hale getirilmesi, üye Devletlerin ortak ve olumlu iradelerinin bir sonucudur ve öngörülmeleyen bir durum değildir.

Lizbon Andlaşması ile, AP ve Bakanlar Konseyi'nin birlikte kullandığı ortak karar usulü, AB'nin yasama faaliyetlerinde kullanılacak olan olağan yasama usulü olarak teyit edilmiştir. Bu usul ile Birliğin karar alma mekanizmasına Avrupa Parlamentosu da dâhil edilerek, AB'de demokrasi eksikliği olduğuna yönelik eleştirileri giderme yolunda önemli bir adım atılmıştır⁶³.

AB Anayasası ile hedeflenen hususların önemli bir kısmı Lizbon Andlaşması ile gerçekleştirilmiştir. Ancak üye Devletlerin egemenlik konusundaki kaygılarını gidermek amacıyla hassasiyet yaratan bazı konular kapsam dışında tutulmuştur⁶⁴. Bu nedenle Lizbon Andlaşması'nda "Anayasa" kavramı başta olmak üzere anayasal niteliği çağrıştıran kavram ve semboller kullanılmamıştır⁶⁵. Bu durum üye Devletlerin *Birleşik Avrupa Devletleri* olgusuna henüz hazır olmadıkları şeklinde yorumlanabilir⁶⁶.

⁵⁹ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 74.

⁶⁰ Bilici, s. 43.

⁶¹ Reçber, s. 47.

⁶² Derya Büyüktanır, "Dış İlişkiler Kapsamında Avrupa Birliği'nin Tüzel Kişiliği ve Lizbon Antlaşması", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 27, Güz 2010, s. 105.

⁶³ Bahadır, s. 56.

⁶⁴ Bilici, s. 45.

⁶⁵ Bozkurt, Özcan, Köktaş, s. 75.

⁶⁶ Reçber, s. 47.

AB'nin temel haklar ve özgürlükler konusunda yeterli seviyede koruma sağlayan düzenlemelere sahip olmadığına yönelik eleştirileri gidermek amacıyla 1999 yılında Temel Haklar Şartı (THŞ) hazırlanmıştır. THŞ yaklaşık 10 yıl sonra, 2009 yılında Lizbon Andlaşması'nın yürürlüğe girebilmesiyle yasal statüye kavuşabilmiştir. Ayrıca Lizbon Andlaşması ile AB'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne (AİHS) katılması yönünde bir düzenleme kabul edilmiştir. Ancak Andlaşmada, bu katılımın ne zaman ve şekilde gerçekleşeceği ile ilgili bir düzenleme bulunmamaktadır⁶⁷.

Lizbon Andlaşması ile İrlanda ile İngiltere vize, göçmenler ve mültecilerle ilgili uygulamalardan muaf tutulma hakkına, adalet ve içişleri alanında muafiyeti de eklemiştir. Tüm üyeler için bağlayıcı olan THŞ'den İngiltere muaf tutulmuştur. Danimarka ise adalet ve içişleri alanında muafiyete sahip olmuştur⁶⁸. Aslında bu durum AB hukukunun birliği özelliğine ters düşmektedir. Zira AB hukukunun tüm üye Devletlerde yeknesak bir şekilde uygulanması ve yorumlanması gerekmektedir. Bu nedenle bazı alanlarda muafiyet sağlayan Devletlerin, bu alanlarda diğer üye Devletlerden farklı düzenlemeler yapması söz konusu olabilecektir. AB hukukunun birliği ilkesine aykırı olan bu tür muafiyetleri, AB bütünleşme sürecinin siyasi dengelerinin bir sonucu olarak değerlendirmekteyiz.

Lizbon Andlaşması, ABA ve ATA'yı tadil etmiş, ABA mevcut ismini korurken ATA'nın ismini "Avrupa Birliğinin İşleyişine İlişkin Andlaşma" (ABIHA) olarak değiştirmiştir. Ayrıca Andlaşma ile Avrupa Toplulukları Adalet Divanı ismi, "Avrupa Birliği Adalet Divanı" (ABAD), İlk Derece Mahkemesi ismi "Genel Mahkeme" ve Uzmanlaşmış Yargı Dairleri de "Uzman Mahkeme" olarak yenilenmiştir⁶⁹.

Lizbon Andlaşması ile yargı alanında önemli bir düzenleme kabul edilmiştir. Buna göre AB üyesi Devletlerin vatandaşlarına ABAD'a doğrudan dava açabilme hakkı tanınmıştır⁷⁰. Dava hakkı gereği gerçek veya tüzel kişiler, kendilerini doğrudan

⁶⁷ ABA, md. 6.

⁶⁸ Tülin Yanıkdağ, "Anayasallaşma Sürecinde Avrupa: Temel Haklar Şartı'ndan Lizbon Antlaşması'na", *Bilge Strateji Dergisi*, Cilt 2, sayı 3, Güz 2010 s. 138.

⁶⁹ Güneş, s. 764.

⁷⁰ Bilici, s. 60.

ilgilendiren eylemlere ve kendileri hakkında doğrudan uygulanma yeteneğine haiz hukuki AB tasarruflarına karşı dava açma hakkına sahiptir⁷¹.

AB'nin kurumsal yapısına ve karar alma mekanizmalarına yöneltilen temel eleştirilerin çoğuna olumlu çözümler getirmiş olması, Lizbon Andlaşması'nı oldukça önemli hale getirmektedir⁷². Zira AB Anayasası'nın kabul edilmemesi, AB'nin geleceğine yönelik bir belirsizlik ortamının oluşmasına sebep olmuştur. Bu belirsizlik ortamı Lizbon Andlaşması ile büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.

2. AB'nin Genişleme Süreci

6 üyeli AKÇT ile başlayan bütünleşme süreci günümüzde 28 üyeli AB haline ulaşmıştır. AB'nin genişleme sürecini altı aşamada değerlendirmek mümkündür.

- Kuruluş: Almanya, Fransa, İtalya, Lüksemburg, Belçika, Hollanda (1952)
- Birinci Genişleme: İngiltere, İrlanda, Danimarka (1973)
- İkinci Genişleme: Yunanistan (1981)
- Üçüncü Genişleme: İspanya, Portekiz (1986)
- Dördüncü Genişleme: Avusturya, Finlandiya, İsveç (1995)
- Beşinci Genişleme: Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Letonya, Litvanya, Estonya, Malta, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (2004), Romanya, Bulgaristan (2007), Hırvatistan (2013)

Türkiye, Sırbistan, Karadağ, Makedonya ve Arnavutluk ise halen aday Devlet statüsündedir ve AB ile müzakerelere devam etmektedirler. 2016 yılında AP, Türkiye ile yürütülen müzakerelerin geçici olarak durdurulması yönünde bir karar almıştır. Ancak siyasi ve yanlı olan bu karar hukuki bir sonuç ifade etmemektedir. AP'nin aldığı bu kararın ardından 2016 yılı Aralık ayında toplanan AB Zirvesi'nde de Avusturya dışında hiçbir ülke Türkiye ile yapılan müzakerelerin geçici olarak durdurulması konusunda görüş bildirmemiş ve sonuç olarak Türkiye ile yürütülen müzakereler durdurulmamıştır. Diğer yandan 2016 yılında Birleşik Krallık'ta yapılan

⁷¹ ABİHA 263. madde 4. fıkra.

⁷² Bahadır, s. 53.

halkoylamasında, İngiltere’de seçmenlerin 52%’si AB’den ayrılma yönünde oy kullanmıştır. Bu sonuç tek başına bir anlam ifade etmese de önümüzdeki yıllarda İngiltere’nin AB’den ayrılmak için resmi başvuru yapması beklenmektedir.

II. AVRUPA BİRLİĞİ HUKUKUNUN KAYNAKLARI

AB Hukukunun kaynakları, doktrinde genel olarak asli (birincil), tali (ikincil) kaynaklar ve diğer kaynaklar şeklinde üç temel kategoriye ayrılmaktadır. AB Hukukunun asli kaynakları kurucu andlaşmalardan ve kurucu andlaşmaları tadil eden andlaşmalardan oluşmaktadır. Kurucu andlaşmalar günümüz itibariyle ABA, ABİHA ve geçerliliği halen devam etmekte olan AET Andlaşması’dır⁷³. Tali kaynaklar ise AB organları tarafından asli kaynaklara uygun şekilde çıkarılan tüzükler, direktifler, kararlar, tavsiye ve görüşler olarak sıralanmaktadır. Asli ve tali kaynakların dışında kalan diğer kaynaklar ise ABAD tarafından tanınan hukukun genel ilkeleri, ABAD kararları, üye olmayan Devletlerle yapılan uluslararası andlaşmalar ve ulusal hukuk şeklindedir. ABAD kararlarına göre genel hukuk ilkeleri, eşitlik, ölçülülük ve hukuki güvenlik ilkeleridir⁷⁴. Ancak bu ilkeler tahdidi olarak belirlenmemiştir. ABAD birçok kararında genel hukuk ilkelerine eklemeler yapmıştır ve yapmaya devam etmesi de muhtemel görünmektedir.

AB Hukukunun kaynakları arasında hiyerarşi bakımından en üst sırada asli kaynaklar bulunmaktadır. Reçber’e göre ABAD tarafından kabul edilen hukukun genel ilkeleri de hiyerarşi bakımından asli kaynaklarla birlikte değerlendirilmelidir⁷⁵. Ayrıca AB andlaşmalarının protokolleri ve ekleri de asli kaynak olarak ve andlaşmalarla eşit hiyerarşide kabul edilmektedir⁷⁶. Bu kaynakların hemen arkasından AB’nin imzalamış olduğu uluslararası andlaşmalar gelmekte, bunları tali kaynaklar takip etmektedir. Kaynaklar arası hiyerarşi gereği tali kaynakların asli kaynaklara aykırı olmaması gerekmektedir. Diğer kaynaklar ise hiyerarşik bakımdan en sonda bulunmaktadırlar.

⁷³ Reçber, s. 94.

⁷⁴ Tekinalp/Tekinalp, s. 74.

⁷⁵ Reçber, s. 133.

⁷⁶ A. Füsün Arsava, “Avrupa Anayasallaşma Sürecinde Primer Hukukta Normlar Hiyerarşisi”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Yaz 2004, s. 4-5.

III. AVRUPA BİRLİĞİ HUKUKUNUN ÖZELLİKLERİ

AB Hukukuna özelliğini veren temel ilkeler büyük ölçüde ABAD içtihatlarıyla oluşmuştur. ABAD'ın AB Hukukunun temelini oluşturan ve üzerinde önemle durduğu bu ilkeler; AB Hukukunun birliği, AB Hukukunun üstünlüğü (doğrudan uygulanabilirliği/etkisi) ve AB Hukukunun özerkliği ilkeleridir⁷⁷.

A. Avrupa Birliği Hukukunun Birliği

AB Hukukunun birliği ilkesi, AB Hukukunun tüm üye Devletlerde yeknesak bir şekilde uygulanması ve yorumlanması anlamına gelmektedir. Bunun ABAD tarafından tek bir elden gerçekleştirilmesi ise AB Hukukunun birliği ilkesinin teminatıdır⁷⁸. Ancak istisnai olarak AB'ye üye bazı Devletlere birtakım politikaları uygulamama konusunda muafiyetler tanındığı görülmektedir⁷⁹. Örneğin İrlanda ile İngiltere'ye tanınan vize, göçmenler ve mültecilerle ilgili uygulamalardan muaf tutulma hakkı ve Danimarka'ya tanınan adalet ve içişleri alanında muafiyet hakkı bu kapsamda değerlendirilebilir.

AB Hukukunun birliği, aynı zamanda AB andlaşmalarının ve bu andlaşmalardan kaynaklanan tasarrufların bir arada düşünülmesini ifade etmektedir. Bu bağlamda AB andlaşmaları, tüzükleri, yönergeleri, karar ve görüşleri ulusal makamlarca bir bütün olarak düşünülmesi ve değerlendirilmelidir⁸⁰.

B. Avrupa Birliği Hukukunun Üstünlüğü (Önceliği)

İkinci Dünya Savaşı sonrasında bir uluslararası örgüt olarak AB'nin ortaya çıkmasıyla, özellikle AB'ye üye Devletler için, devlet merkezli egemenlik tipi ortadan kalkmıştır. Bu bağlamda AB üyesi Devletlerin egemenlik yetkileri sınırlanmış ancak

⁷⁷Roman Kwiecień, "The Primacy of European Union Law Over National Law Under the Constitutional Treaty", *German Law Journal*, Cilt 6, Sayı 11, s. 1481.

⁷⁸M. Sabir Aydın, *Siyasi ve Hukuki Olarak Avrupa Birliği*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2008, s. 287.

⁷⁹Işıl Özkan, *Avrupa Birliği Kamu Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 73.

⁸⁰Ahmet M. Güneş, *Avrupa Birliği Hukukuna Giriş*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 164.

tamamen ortadan kalkmamıştır⁸¹. Bunun doğal bir sonucu olarak AB Hukukunun üstünlüğü, yani üye Devletlerin ulusal hukuklarından üstün olma niteliği, üye Devletlerin olumlu iradeleri ile ortaya çıkmıştır. Üye Devletler belirli alanlarda egemenlik yetkilerini AB'ye ve dolayısıyla AB organlarına devretmişlerdir. Bu nedenle üye Devletlerin egemenlik yetkilerini devrettikleri alanlarda AB'nin yetkili organları tarafından üye Devletlerde doğrudan uygulanabilen ve doğrudan etki doğuran normlar tesis edilmektedir⁸². Ancak bu özellikler, üye Devletler tarafından AB'ye devredilen yetkiler kapsamında geçerlidir. Başka bir deyişle, üye Devletlerin yetki devrinde bulunmadığı alanlarda AB Hukukunun ulusal hukuka üstünlüğü söz konusu olmamaktadır⁸³.

AB Hukukunun üstünlüğü ve bunun bir yansıması olan doğrudan uygulanabilirlik ve doğrudan etki özellikleri, AB Hukuku ve üye Devletlerin ulusal hukukları arasındaki ilişkiyi etkileyen ve AB Hukukuna anayasal karakter kazandıran özelliklerdir⁸⁴. AB normlarının doğrudan uygulanabilirliği, yürürlüğe girdikleri anda kendiliğinden üye Devletlerinin iç hukuklarının bir parçası olmalarını ifade ederken, AB normlarının doğrudan etkisi ise üye Devlet vatandaşlarının bu normlara dayanarak ulusal makamlar karşısında haklara sahip olmalarını ve taleplerde bulunabilmelerini ifade etmektedir⁸⁵. Bu anlamda doğrudan etki iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Eğer doğrudan etki sonucu ortaya çıkan hak, devlete karşı ileri sürülebiliyorsa *dikey doğrudan etki*, bireylere karşı ileri sürülebiliyorsa *yatay doğrudan etki* söz konusu olmaktadır⁸⁶. Doğrudan etki özelliğinin üye Devletlerin ulusal hukuklarında yer alan ve AB Hukuku ile çelişen bağımsız ve farklı hukuk normlarını zamanla ortadan kaldırması mümkün görünmektedir⁸⁷. Zira bu ilkelerin temel işlevi, AB Hukukunun tüm üye Devletlerde yeknesak bir şekilde uygulanmasını sağlamak ve AB Hukuku ile çelişen ulusal hukuk normlarının ortadan kalkmasını sağlamaktır.

⁸¹ Rıdvan Karluk, *Avrupa Birliği*, 11. Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2014, s. 349.

⁸² Reçber, s. 64-65.

⁸³ Martin Stiernstrom, "The Relationship Between Community Law and National Law", *Jean Monnet/Robert Schuman Paper Series*, Vol 5, No 33, 2005, s. 2.

⁸⁴ Özgür Mengiler, *Avrupa Birliği'nin Anayasal Dönüm Noktası Lizbon Andlaşması*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2012, s. 29.

⁸⁵ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 203-205.

⁸⁶ Aydın, s. 287.

⁸⁷ Armin von Bogdandy, "Pluralism, direct effect, and the ultimate say: On the relationship between international and domestic constitutional law", *International Constitutional Law Journal*, Cilt 6, Sayı 3-4, 2008, s. 405.

AB Hukukunun üstünlüğü, genellikle AB Hukuku ile üye Devletlerin ulusal hukuklarının çatışması halinde kendini göstermektedir⁸⁸. Bu özellik, AB Hukuku normlarının üye Devletlerin ulusal hukuk normları ile çatışması durumunda AB Hukukunun uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Zira üye Devletler, AB Hukukuna aykırı hukuki düzenlemeler yapmama yükümlülüğü altındadır. Ancak bazı üye Devlet anayasalarında egemenlik haklarının AB'ye devrini öngören düzenlemeler yer almaktadır. Bu düzenlemeler genellikle yapısal teminat koşulları içermekte ve AB'nin bütünleşme sürecini ve AB Hukukunun ulusal hukuka entegrasyonunu sınırlandırmaktadırlar⁸⁹.

AB Hukukunun üstünlüğü, kendisiyle çatışan ulusal hukuk normunun kendiliğinden ortadan kalkması sonucunu doğurmamaktadır. Çatışma durumunda ulusal makamlar, ulusal hukuk normunu ortadan kaldırarak ilgili mevzuatı AB Hukukuna uygun hale getirmelidir. Ancak bir AB Hukuku normu ile ulusal hukuk normu çatıştığı zaman, normların yürürlük zamanına göre bir ayırım yapılmasına yönelik görüşler de bulunmaktadır. Buna göre, eğer AB Hukuku normu, kendisi ile çatışan ulusal hukuk normundan daha önce yürürlüğe girmişse, AB Hukuku normu geçerli olacaktır. Eğer ulusal hukuk normu AB Hukuku normundan önce yürürlüğe girmişse iki görüş ortaya çıkmaktadır. İlk görüşe göre, ulusal hukuk normu geçerlidir zira Uluslararası Hukuk, ulusal hukukun kaynağı olamaz. Bu nedenle ulusal düzeyde ulusal hukuk uygulanmalıdır. Ancak ABAD'ın içtihatlarıyla ortaya koyduğu üzere, bir AB Hukuku normu ile çatılan ulusal hukuk normu, anayasa normu olsa dahi AB Hukuku karşısında geçerli değildir. Dolayısıyla bu görüş AB Hukuku açısından geçerli görünmemektedir. İkinci görüşe göre ise hangi normun geçerli olduğuna ABAD karar vermelidir. Ancak ABAD'ın ulusal hukuk normlarını yorumlama yetkisi olmadığı düşünülünce, bu görüş de uygulanabilir görünmemektedir⁹⁰.

Diğer yandan AB Hukukunun önceliği ilkesini, sadece AB yasalarının niteliğine dayandırarak açıklamaya çalışmak doğru değildir. Zira böyle bir yaklaşım,

⁸⁸ Yusuf Şevki Hakyemez, "Anayasa Mahkemelerinin Geleneksel İşlevi Bağlamında Günümüzde Ortaya Çıkan İki Sorun: Yerindelik Denetimi Tartışmaları ve Ulusalüstü Örgüte Üye Devletlerdeki Anayasa Yargısının Konu Bakımından Sınırlandırılması", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt 24, 2007, s. 556.

⁸⁹ A. Füsün Arsava, "Birlik Hukuku ve Anayasa Arasındaki İlişki", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, Güz 2004, s. 109.

⁹⁰ Tapan, s. 998.

AB Hukuku ile ulusal hukuk arasındaki dostane ilişkiye bir meydan okuma anlamına gelebilir. AB Hukukunun önceliğinin gerekçesi, Uluslararası Hukuktan açıkça ortaya çıkan ve Devletlerin izniyle elde edilen uluslararası geleneklerden kaynaklanmaktadır⁹¹. Ayrıca AB Hukuku, üye Devletlerin anayasal geleneklerini ve ortak iradelerini de kapsamaktadır. Zira AB, kendi özgünlüğüne rağmen asıl olarak üye Devletlerin anayasalarından ve anayasal geleneklerinden beslenmektedir⁹².

Lizbon Andlaşması'na eklenen 17 numaralı protokolde, AB Hukukunun üstünlüğü ilkesine yer verilmiştir. Buna göre, AB Hukukunun üstünlüğünün AB mevzuatı içerisinde açıkça düzenlenmemiş olması, bu ilkenin varlığını etkilemez ve dolayısıyla ABAD içtihadları kapsamında AB Hukukunun ulusal hukuka üstün olması gerekmektedir⁹³. Zira AB Hukukunun üstünlüğünün kaynağı, bu ilkenin AB andlaşmalarında yer alması değil, AB andlaşmalarının üye Devletlerin egemenlik alanlarına etki edecek birçok yetkiyi AB kurumlarına veren hükümler içermesidir⁹⁴.

Sonuç olarak AB hukukun üstünlüğü, üye Devletlerin normlar hiyerarşisini de etkileyerek tüm ulusal hukuk normların üzerinde yetki devri ile sınırlı olacak şekilde AB Hukuku normlarının yer almasını gerektirmektedir⁹⁵.

C. Avrupa Birliği Hukukunun Özerkliği

AB Hukukunun özerkliği, bir yandan “birlik” kavramına diğer yandan da yetkilerin ve görevlerin ayrılması prensibine dayanır. AB Hukuku üye Devletler tarafından yapılan yasal düzenlemelerden bağımsızdır. AB'ye bırakılan bir konuyla ilgili bir sorunun, bağımsız olarak ve sadece AB Hukuku çerçevesinde yorumlanması gerekmektedir⁹⁶. Başka bir deyişle AB ile üye Devletler arasında yapılan yetki ayrımının sonucunda AB'ye devredilen yetki alanında AB'nin yetkisi mutlaktır⁹⁷. Bu

⁹¹ Kwiecien, s. 1985.

⁹² Ayşe Füsün Arsava, “Avrupa Anayasası Yolunda Avrupa ve Ulusal Anayasa Hukuklarının Karşılıklı Etkileşimi”, *Yeni Türkiye Avrupa Birliği Özel Sayısı 1*, Yıl 6, Sayı 35, 2000, s. 691.

⁹³ Güneş, *Avrupa Birliği Hukukuna Giriş*, s. 166.

⁹⁴ Salih Aras, “Uluslararası (Supranasyonal) Hukuk ve Avrupa Topluluğu Andlaşmasının Uluslararası Karakteri”, *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı 4, 1988, s. 563-564.

⁹⁵ Hakyemez, s. 558.

⁹⁶ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 203.

⁹⁷ Aydın, s. 287.

nedenle üye Devletlerin AB adına tasarruflarda bulunma imkânları bulunmamaktadır. Zira üye Devletler, ancak AB Hukukunun ve AB kurumlarının tasarruflarının imkân verdiği ölçüde AB Hukukuna müdahil olabilmektedirler.

IV. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KURUMSAL YAPISI

Egemenlik yetkilerini AB'ye devreden üye Devletlerin temsilcileri, egemenlik yetkilerini AB kurumları aracılığıyla AB düzeyinde devam ettirmektedirler. Dolayısıyla AB kurumsal yapısı, AB'ye devredilen egemenliğin gerçek sahibi olan üye Devletlerin temsilcilerinden oluşmaktadır⁹⁸. AB'nin kurumsal yapısıyla ilgili düzenleme ABA'nın 13. maddesinde yer almaktadır. Bu maddeye göre AB'nin kurumları Avrupa Parlamentosu, AB Zirvesi (AZ), Bakanlar Konseyi (BK), Komisyon, ABAD, Avrupa Merkez Bankası (AMB) ve Sayıştay'dır. Bu 7 kurum AB'nin asli kurumları olarak karşımıza çıkmaktadır. Asli organlar dışında, iş yükünü hafifletmek amacıyla AB kurumsal yapısı içerisinde birçok yardımcı kurum ve kuruluş da görev yapmaktadır. AB'yi oluşturan kurumlar, Andlaşmalarda öngörülen amaçlara, şartlara ve usullere uygun olarak, kendilerine tevdi edilen yetkilerin sınırları içinde hareket etmekte yükümlüdür. Ayrıca AB kurumsal sisteminde kurumlar arası titiz bir işbirliği bulunmaktadır⁹⁹.

AB kurumları, üye Devletlerin kamu otoritelerinden bağımsızdır ve AB'nin supranasyonel özelliği gereği bu kurumların tasarrufları üye Devletler için bağlayıcı olmaktadır¹⁰⁰. Ancak AB kurumsal yapısını tamamen uluslararası bir yapıda değerlendirmek doğru değildir. Zira BK ve AP uluslararası bir yapıdayken, AB Zirvesi, AB üyesi Devletler arasında uluslararası bir fonksiyonu yerine getirmektedir¹⁰¹.

AB kurumlarının görev ve yetkileriyle ilgili olarak ABA ve ABİHA'da birçok düzenleme bulunmaktadır. Bu düzenlemeler ağırlıklı olarak AB kurumları arasında

⁹⁸ Muzaffer Akdoğan, "Avrupa Birliği ve Birlik Üyesi Devletler Arasında Egemenlik İlişkisi", *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, Cilt 6, Sayı 24, 2010, s. 67-68.

⁹⁹ Reçber, s. 441.

¹⁰⁰ Güneş, *Avrupa Birliği Hukukuna Giriş*, s. 161.

¹⁰¹ Cem Duna, "AB ve Egemenlik", *Yeni Türkiye Avrupa Birliği Özel Sayısı 1*, Yıl 6, Sayı 35, 2000, s. 705.

işbirliği ve fonksiyonel anlamda kurumlar arası denge sağlamaya yönelik düzenlemeler içermektedir¹⁰². Bu nedenle AB kurumlarının yasama ve yürütme fonksiyonları açısından kesin bir ayrımını yapmak güçleşmektedir. Ancak genel bir nitelendirme yapacak olursak, yasama fonksiyonu Komisyon, Bakanlar Konseyi ve AP tarafından gerçekleştirilmekteyken, yürütme fonksiyonu ise Bakanlar Konseyi ve Komisyon tarafından yerine getirilmektedir. Görüldüğü gibi Bakanlar Konseyi hem yasama hem de yürütme yetkileri olan özel bir yapıdadır. AB karar alma mekanizmasında kurumlar arası işbirliğini zorunlu kılan bu sistem geçişken bir yapıya sahip olduğu gibi kurumların birbirlerini siyasal ve hukuksak açıdan denetlemelerine de olanak tanımaktadır.

V. AVRUPA BİRLİĞİ HUKUKU İLE ULUSLARARASI HUKUKUN FARKLARI

A. Genel Olarak

Günümüzün en ileri bölgesel örgütlenmesi olarak gösterilen AB, özgün yapısıyla geleneksel Devletler Hukuku anlayışını zorlayan bir konumdadır. Zira AB, kendisine ait hukuk sistemi ve ilkeleriyle üye Devletlerin üzerinde supranasyonal (uluslarüstü) bir yapılanmadır¹⁰³. Bu sebeple AB Hukuku ile Uluslararası Hukuk arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıkları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Uluslararası Hukukun devletlerin egemen eşitliği üzerine kurulmasına karşın AB Hukukunda üye Devletler, egemenlikten doğan yetkilerini kısmen AB'ye devretmektedirler.
- Uluslararası Hukukta kararlar alınırken genellikle devletler arasında oy eşitliği bulunmaktadır. Yani her devletin oyu diğer bir devletin oyuyla eşit güce sahip olmaktadır. Ancak AB Hukuku karar mekanizmasında üye Devletler arasında

¹⁰² İslam Safa Kaya, Ali Cengiz "Avrupa Birliği'nde Kuvvetler Ayrılığı", *Legal Hukuk Dergisi*, Mart 2016, s. 1361-1362.

¹⁰³ Melda Sur, *Uluslararası Hukukun Esasları*, Beta Basım Yayım, 7. Baskı, İstanbul, 2013, s. 2.

oy eşitliği bulunmadığı gibi farklı karar alma usulleri bulunmakta ve bu kararlar karşı çıkan üye Devletler açısından da bağlayıcı olmaktadır¹⁰⁴.

- Uluslararası Hukukta zorunlu yargı sistemi bulunmamasına karşın, AB yargı sisteminde ABAD'ın zorunlu yargı yetkisi bulunmaktadır¹⁰⁵.
- Uluslararası Hukukta, devletlerin iç hukukuna müdahale yasağının varlığına karşın, AB Hukukunda özellikle Komisyon ve ABAD aracılığıyla üye Devletlerin iç hukukuna müdahale edilebilmektedir.
- Uluslararası Hukuk, devletsiz ve sınırları olmayan bir niteliğe sahipken AB Hukuku sadece AB sınırları içerisinde geçerli olmaktadır¹⁰⁶.

B. Kaynaklar Bakımından

İki hukuk düzeni arasında kaynaklar, kaynakların yürürlüğe girişi ve bağlayıcılıkları açısından da farklılıklar bulunmaktadır. Uluslararası Hukukun kaynakları uluslararası andlaşmalar, uluslararası teamül hukuku, genel hukuk ilkeleri, yargısal kararlar ve doktrin olarak sayılabilir¹⁰⁷. AB Hukukunun kaynaklarını ise şu şekilde sıralayabiliriz:

- Kurucu andlaşmalar ve bunların ek ve protokolleri.
- AB organlarının çıkardığı tüzük, direktif, karar, tavsiye ve görüşler.
- ABAD tarafından tanınan hukukun genel ilkeleri.
- ABAD kararları.
- Üye olmayan Devletlerle yapılan uluslararası andlaşmalar.
- Yazılı olmayan AB Hukuku kuralları.

Uluslararası andlaşmalar taraf devletlerce onaylandıktan sonra yürürlüğe girmektedir. AB hukuku organları tarafından çıkarılan tüzükler ise yetkili organlarca kabul edilip, AB Resmi Gazetesi'nde yayımlandıktan sonra öngörülen tarihte veya yayım tarihinden itibaren yirmi gün sonra herhangi bir iç hukuk düzenlemesine ihtiyaç

¹⁰⁴ Aydın, s. 48.

¹⁰⁵ Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk*, 12. Baskı, Ankara, 2013, s. 11.

¹⁰⁶ Aydın, s. 48.

¹⁰⁷ Enver Bozkurt, M. Akif Kütükçü, Yasin Poyraz, *Devletler Hukuku*, Yetkin Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 2012, s. 61.

olmaksızın üye Devletler için bağlayıcı hale gelirler. Diğer yandan uluslararası örgütlerin kurucu andlaşmalarında, uluslararası andlaşmalardan farklı olarak maddi anayasa niteliğinde hükümler de yer alabilmektedir¹⁰⁸.

VI. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN YETKİ ALANI

A. Avrupa Birliği'nin Münhasır Yetki Alanı

AB'nin münhasır yetki alanı ABİHA'nın 3. maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddede yer alan düzenlemeye göre AB'nin münhasır yetki alanı şu şekildedir:

- a) gümrük birliği,
- b) iç pazarın işleyişi için gerekli olan rekabet kurallarının oluşturulması,
- c) para birimi avro olan üye Devletler için para politikası,
- d) ortak balıkçılık politikası çerçevesinde biyolojik deniz kaynaklarının koruma altına alınması,
- e) ortak ticaret politikası.”

Ayrıca maddenin 2. fıkrası gereği, “bir uluslararası anlaşmanın akdedilmesi, Birliğin bir yasama tasarrufunda öngörülyorsa veya Birliğin iç yetkisini kullanabilmesi için gerekliyse ya da Birliğin ortak kurallarını etkiliyor veya bunların kapsamını değiştiriyorsa, Birlik böyle bir anlaşmanın akdedilmesi konusunda münhasır yetkiye sahiptir.”

Üye Devletler, AB'nin münhasır yetki alanına giren bu konularda hukuki tasarrufta bulunamamaktadırlar. Hatta AB bu alanlarda hareketsiz kalsa dahi, üye Devletlerin bu alanlardaki yetkilerini yeniden kullanabilmeleri mümkün deęildir¹⁰⁹. Bu yetkilerin genişletilmesi de mümkün değildir. Genişletme yasağı ABAD tarafından bazı kararlarda da ifade edilmiştir. Zira münhasır yetki alanının genişlemesi, üye

¹⁰⁸Yusuf Şevki Hakyemez, *Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı*, Seçkin Yayıncılık, 2004, Ankara, s. 225.

¹⁰⁹ M. Emin Zararsız, “Avrupa Topluluğu'nun Münhasır Yetkisinin Kapsamı ve Sonuçları”, *Devlet Planlama Teşkilatı*, ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/zararsim.pdf, E.T: 15 Kasım 2016, s. 285.

Devletlerin özerk yasama faaliyet alanını daraltacak, bu da üye Devletlerin itirazlarına ve dolayısıyla AB'nin bütünleşme sürecinin aksamasına neden olabilecektir¹¹⁰.

B. Avrupa Birliği'nin Üye Devletlerle Paylaştığı Yetkiler

AB'nin üye Devletlerle paylaştığı yetkilerde, hem üye Devletler hem de AB tasarruflarında bulunabilmektedir. Ancak bir alanda AB'nin yetki kullandığı oranda üye Devletin yetkileri azalmaktadır.¹¹¹ Paylaşılan yetkilere örnek olarak ABA ve ABİHA'da düzenlenen vize, iltica ve göç politikaları, çevre ve sosyal politika ile tüketici politikası gösterilebilir.

C. Avrupa Birliği'nin Yetkili Olmadığı Alanlar

Kural olarak AB, üyelerin egemenlik yetkilerini devretmediği alanlarda yetkili değildir. Bu alanlarda tasarruflarda bulunan AB kurumları yetki aşımında bulunmuş olacaktır. Zira Federal Alman Anayasa Mahkemesi (FAAM) bir kararında, AB organlarının yetki aşımında bulunması durumunda, ulusal organların yetki aşımında konu olan tasarruflarından türeyen işlemleri uygulamaması gerektiğini belirtmiş ve ayrıca böyle bir durumda AB organlarının yetki aşımında bulunup bulunmadığını denetleme yetkisinin kendisine ait olduğuna karar vermiştir¹¹².

İrlanda ile İngiltere'ye tanınan vize, göçmenler ve mültecilerle ilgili uygulamalardan muaf tutulma hakkı ve benzer şekilde Danimarka'nın adalet ve içişleri alanındaki muafiyet hakkı gibi üye Devletler lehine tanınan muafiyet alanları da AB'nin yetkili olmadığı alana dâhildir.

¹¹⁰ Servet Alyanak, *Avrupa Birliği Hukukunda Yetki Sorunu*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2015, s. 41.

¹¹¹ Alyanak, s. 62.

¹¹² Bertil Emrah Oder, "Avrupa Birliği'nde Çok Merkezli Anayasacılığın Yapısal Sorunları: Yetki Çatışmaları ve İkincillik İlkesi Işığında Türkiye İçin Karşılaştırmalı Gözlemler", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt 22, 2005, s. 205.

D. Avrupa Birliği'nin Yetki Aşımı

Üye Devletler tarafından AB'ye devredilmeyen yetkilerin AB organlarınca kullanılması ya da devredilen yetkilerin hukuka aykırı kullanılması bir denetim sorununu gündeme getirmektedir. ABA'nın 19. maddesine göre bu durumda denetim yetkisi kural olarak ABAD'a aittir. Bu nedenle doğrudan etki özelliğine sahip olmayan ve ABAD önüne taşınmamış bir konunun anayasa yargısına konu olması halinde, üye Devlet Anayasa Mahkemesi karar vermeden önce, yetki konusunu belirlemesi için konuyu ABAD'a arz etmelidir. Doğrudan etki özelliğine sahip normların denetimi ise anayasa yargısının konusu olamaz. Zira FAAM'ın Eurocontrol I kararında belirttiği üzere doğrudan etki özelliğine sahip tasarrufların anayasal yargı denetimi yapılamaz¹¹³.

¹¹³ A. Füsün Arsava, "Egemenlik Haklarının Devrine Getirilen Sınırlar", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2001, s. 199.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ YARGI SİSTEMİ

I. AVRUPA BİRLİĞİ YARGI SİSTEMİNİN GELİŞİMİ

AB yargı sisteminin işleyişi, AB yargısı ve üye Devletlerin ulusal yargısı olmak üzere iki temele dayanmaktadır. AB yargısında yargısal denetim öncelikli olarak AB yargı organları tarafından gerçekleştirilmektedir. Üye Devlet mahkemeleri de ulusal düzeyde AB hukukunu uygulayarak AB yargı sistemine dahil olmaktadır. Ancak AB Hukukunun en yoğun uygulandığı alan ulusal yargı alanıdır. Bu nedenle ulusal mahkemeler, AB yargı sisteminde açıkça yargı yetkisini üstlenmeden hukuki koruma sağlama görevini yerine getirmektedir. Bu nedenle AB yargı organları ile üye Devlet yargı organları arasında karakteristik bir iş bölümü ortaya çıkmaktadır¹¹⁴.

II. AVRUPA BİRLİĞİ YARGI SİSTEMİNİN KURUMSAL YAPISI

AB Hukuku tasarruflarının yargısal denetimi ABAD çatısı altında Genel Mahkeme ve Kamu Hizmetleri Mahkemesi (KHM) tarafından gerçekleştirilmektedir. KHM kararları Genel Mahkeme’de, Genel Mahkeme kararları da ABAD’da temyiz edilebilmektedir. Bu üç mahkemeli yargı yapısı, AB hukuk sisteminde ilgili sùjeler açısından doğabilecek mağduriyetleri gidermede önemli bir güvence sunmaktadır¹¹⁵. Bu üçlü yapı dışında doğrudan yetkili olmayan ulusal mahkemeler, önlerine gelen dava ve uyuşmazlıklarda AB Hukukunun uygulanmasını sağlama ve AB Hukukuna uygun karar verme yükümlülüğü altındadır. Bu yükümlülük, ulusal mahkemeleri AB yargı sisteminin dolaylı bir parçası haline getirmektedir.

¹¹⁴ Hacı Can, *Avrupa Birliği Hukuku*, Sürat Üniversite Yayınları, İstanbul, 2013, s. 234.

¹¹⁵ Reçber, s. 270.

A. Avrupa Birliği Adalet Divanı

1. Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Kuruluğu

AKÇT Andlaşması'nın hazırlık sürecinde, Topluluğun yargısal denetimi için ilk olarak bir "hakem komisyonu" düşüncesi ortaya atılmıştır. Ancak çoğunluğun bunun yeterli olmayacağı düşünmesi sebebiyle bu düşünceden vazgeçilerek bir mahkeme kurulması öngörülmüştür¹¹⁶. Bunun sonucunda ABAD, AKÇT'nin yargısal denetim organı olarak 18 Nisan 1951 tarihli Paris Andlaşması ile kurulmuştur. Adalet Divanı ismiyle kurulan organ, 1 Ocak 1958 tarihinde "Avrupa Toplulukları için Ortak Organlar Oluşturulmasına İlişkin Andlaşma" ile Avrupa Topluluklarının ortak yargısal denetim organı haline gelmiştir. 8 Nisan 1965 tarihinde Brüksel'de imzalanan Birleşme Andlaşması'yla da ismi "Avrupa Toplulukları Adalet Divanı" olarak değiştirilmiştir. 1 Aralık 2009'da yürürlüğe giren Lizbon Andlaşması ile "Avrupa Birliği Adalet Divanı" ismini alan ABAD, günümüzde halen bu isimle faaliyet göstermektedir. Ayrıca Adalet Divanı kavramı da AB yargı sistemindeki en üst yargısal birimi ifade etmektedir ve Avrupa Birliği Adalet Divanı ile aynı anlamda kullanılmaktadır¹¹⁷.

ABAD, yargılama usulü bakımından hukuk devleti gereklerini karşılamaktadır¹¹⁸. AB Hukukunun birliğini ve bütünlüğünü sağlama görevi bulunan ABAD, önüne gelen farklı tür davalar gereği, Anayasa Mahkemesi, İdare Mahkemesi, İş Mahkemesi ve Ceza Mahkemesi gibi farklı görevleri icra etmek zorunda kalmaktadır¹¹⁹.

2. Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Yapısı

ABAD, AB'nin ana yargı organıdır ve prensip olarak AB hukuk düzeninde yer alan tüm yargı yetkilerini kullanır. Bununla birlikte ABAD, Adalet Divanı, Genel

¹¹⁶ Haluk Günuğur, *Avrupa Topluluğu Hukuku*, Tarhan Basımevi, Ankara, 1993, s. 265.

¹¹⁷ Funda Kesin Ata, *Avrupa Birliği ve İnsan Hakları*, Siyasal Kitabevi Yayınlar, Ankara, 2013, s. 34.

¹¹⁸ A. Füsün Arsava, "Federal Alman Anayasa Mahkemesinin 22 Ekim 1986 Tarihli "Mittlerweile" Kararının Topluluk Hukuku Bakımından Taşdığı Önem", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 44, Sayı 3, 1989, s.181.

¹¹⁹ Kamuran Reçber, *Avrupa Toplulukları İlk Derece Mahkemesi*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2002, s. 11.

Mahkeme ve İhtisas Mahkemelerinden oluşan üçlü bir yapı görünümündedir¹²⁰. Bu yapı ile ABAD'ın iş yükünün azaltılması amaçlanmıştır¹²¹.

ABAD, her üye Devletin bir yargıcından oluşmaktadır¹²². Yargıçlar, kendi aralarından üç yıl için bir başkan seçerler¹²³. Divan'a sekiz savcı yardımcı olur. ABAD'ın talebi halinde Bakanlar Konseyi oybirliği ile savcılarının sayısını artırabilmektedir¹²⁴. ABAD yargıç ve savcılarının görev süresi 6 yıldır. Görev süresi biten yargıç ve savcılar yeniden atanabilirler¹²⁵. Olağan yenileme ve ölümler dışında, yargıçların görevleri, istifa etmeleri halinde sonra ermektedir¹²⁶.

Savcıların atanmasına ilişkin yazılı bir kural bulunmamaktadır. Ancak üye Devletler arasında yapılan siyasi uzlaşmaların sonucu oluşturulan sistemde, beş savcı beş büyük üye Devlettten, diğer iki savcı ise rotasyon usulüyle diğer üye Devletlerden atanmaktadır¹²⁷.

3. Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Çalışma Şekli

ABAD, Büyük Daire, Daireler veya statüsünün öngörmesi halinde Genel Kurul şeklinde toplanabilir¹²⁸. Daireler üç veya beş hâkimden oluşur. Büyük Daire ise Divan Başkanı ve 13 hâkimle toplanır. Genel Kurul toplantıları kural olarak AB organlarında görevli kişilerin görevden alınma davalarında ya da olağanüstü hallerde yapılmaktadır¹²⁹.

Savcılar, Avrupa Birliği Adalet Divanı Statüsü'ne (ADS) uygun olarak ABAD'da açılan davalar hakkında gerekçeli iddianamelerini tam bir tarafsızlık ve bağımsızlık içinde açık duruşma esnasında sunmakla görevlidirler¹³⁰.

¹²⁰ ABA, md. 19.

¹²¹ Reçber, **Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri**, s. 271.

¹²² ABA, md. 19.

¹²³ ABİHA, md. 253.

¹²⁴ ABİHA, md. 252.

¹²⁵ ABİHA, md. 253.

¹²⁶ Reçber, **Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri**, s. 275.

¹²⁷ Can, s. 145.

¹²⁸ ABİHA, md. 251.

¹²⁹ Can, s. 146.

¹³⁰ ABİHA, md. 252.

Dili Fransızca olan ABAD'ın müzakereleri gizli yapılmaktadır. ABAD'ın münhasır yetki alanına giren davalara Daireler bakamazlar. Ancak Daire kararları ABAD kararları ile aynı güçtedir¹³¹. ABAD kararları kesindir ve aleyhine başvurulabilecek herhangi bir mercii bulunmamaktadır. Ayrıca ABAD önceki içtihatlarıyla mutlak anlamda bağlı değildir. Ancak Divan'ın zıt kararlar verdiği çok ender de olsa görülmektedir¹³².

4. Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Görev ve Yetkileri

ABAD'ın temel görevi, AB andlaşmalarının yorumlanmasında ve uygulanmasında hukuka uyulmasını sağlamaktır¹³³. AB organlarının ve AB'ye üye Devletlerin AB Hukukuna uygun hareket edip etmediğinin yargısal denetimi ABAD tarafından yapılmaktadır. Ancak ABAD bu denetimi yaparken re'sen hareket edemez. AB Hukukunun ihlal edildiği gerekçesiyle AB kurumları, üye Devletler ve şartları olduğu takdirde gerçek veya tüzel kişiler ABAD'a müracaat edebilmektedir. Yargısal denetim sonucunda ABAD'ın verdiği kararlar tespit niteliğindedir ve dava konusu karar ve işlemlerin Divan tarafından iptali mümkün değildir¹³⁴.

B. Genel Mahkeme

Genel Mahkeme AB'nin ana organlarında birisi değildir. AB'nin genişleme sürecine bağlı olarak ABAD'ın artan iş yükünü hafifletmek amacıyla 1989 yılında kurulmuştur¹³⁵. ABAD'ın artan iş yükünün yanında, davaların makul sürede tamamlanmasında yaşanan sıkıntılar da Genel Mahkeme'nin kurulmasında etkili olmuştur¹³⁶.

Mahkeme yargıçlarının sayısı ADS ile belirlenmektedir¹³⁷. Buna göre Genel Mahkeme'de 6 yıl süreyle görev yapan 28 yargıç bulunmaktadır. Yargıçların

¹³¹ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 151.

¹³² Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 151-152.

¹³³ ABA, md. 19 (1).

¹³⁴ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 152-153.

¹³⁵ Bilici, s. 61.

¹³⁶ Reçber, **Avrupa Toplulukları İlk Derece Mahkemesi**, s. 12.

¹³⁷ ABİHA, md. 253

nitelikleri ve seçim şekli ABAD yargıçları için düzenlenen hükümlere göre yapılmaktadır¹³⁸.

Genel Mahkeme, ADS'nin Divan'ın yetkisine bıraktığı ve ABİHA'nın 257. maddesinin uygulanmasıyla bir ihtisas mahkemesine tevdi edilenlerin haricinde, 263, 265, 268, 270 ve 272. maddelerde belirtilen davalara ilk derecede bakmaya yetkilidir. ADS, Genel Mahkeme'nin diğer dava kategorilerine bakma yetkisine sahip olduğunu da öngörebilir. Genel Mahkeme tarafından bu paragraf gereğince tesis edilen kararlar ABAD önünde temyize konu olabilir. Ayrıca Genel Mahkeme, İhtisas Mahkemeleri'nin kararlarına karşı açılan davalara bakmaya da yetkilidir¹³⁹.

Görüldüğü gibi Genel Mahkeme'nin kararları ABAD kararları gibi kesin değildir. Genel Mahkeme kararları aleyhine bazı durumlarda ABAD'a temyiz başvurusu yapılabilir. Kuruluş kararı gereğince Genel Mahkeme'de üç ve beş yargıçtan oluşan dairelerle yargılama yapılmaktaydı. Ancak Bakanlar Konseyi'nin 26.04.1999 tarihli kararıyla Genel Mahkeme'nin bazı konularda tek yargıç ile karar verebileceği düzenlenmesi kabul edilmiştir¹⁴⁰.

C. İhtisas Mahkemeleri

1. Genel Olarak

Bakanlar Konseyi ve Avrupa Parlamentosu, olağan yasama usulüne uygun hareket ederek, bazı özel durumlarda açılan ve özel uzmanlık gerektiren davalara ilk derecede bakmakla yükümlü olan, Genel Mahkeme'ye bağlı ihtisas mahkemeleri kurulabilir. Bu mahkemelerin kurulabilmesi iki şekilde mümkündür. Komisyon'un önerisi üzerine ABAD'a danışarak veya ABAD'ın istemi üzerine Komisyon'un görüşünü aldıktan sonra Bakanlar Konseyi ve AP tüzükler aracılığıyla hareket ederek İhtisas Mahkemeleri'ni kurabilmektedirler¹⁴¹.

¹³⁸ Avrupa Birliği Adalet Divanı Statüsü Hakkında Protokol, md. 48.

¹³⁹ ABİHA, md. 256.

¹⁴⁰ Reçber, s. 295.

¹⁴¹ ABİHA, md. 257.

İhtisas Mahkemeleri'nin üyeleri, bağımsızlıkları şüphe götürmeyen ve yargısal görevlerin yerine getirilmesi için gereken koşullara sahip kişiler arasından seçilir ve Bakanlar Konseyi tarafından oybirliği ile atanır¹⁴².

İhtisas Mahkemeleri'nin kararları, hukuki sorunlarla sınırlı olmak kaydıyla veya İhtisas Mahkemesi'nin kuruluşuyla ilgili olan tüzük öngördüğü takdirde, aynı zamanda maddi olgulara ilişkin olarak da Genel Mahkeme nezdinde temyiz başvurusu konusu yapılabilmektedir¹⁴³.

2. Kamu Hizmetleri Mahkemesi

Bakanlar Konseyi'nin 02.11.2004 tarihli kararı ile Genel Mahkemeye bağlı, ilk derecede AB ile çalışanları arasındaki personel davalarına bakmakla görevlendirilen ve İdare Mahkemesi niteliğinde olan KHM kurulmuştur¹⁴⁴.

KHM yedi yargıçtan oluşmaktadır. ABAD'ın talep etmesi halinde Bakanlar Konseyi yargıç sayısını artırabilmektedir. Yargıçlar altı yıllığına atanmakta ve kendi aralarından üç yıllığına bir Başkan seçmektedirler¹⁴⁵.

KHM bir ihtisas mahkemesi olduğu için kararları ABİHA 257. maddeye göre temyiz edilebilmektedir. Temyiz mercii Genel Mahkeme'dir.

D. Ulusal Mahkemeler

Avrupa Birliği'ne üye Devletlerin ulusal mahkemeleri, ulusal hukukun yanında ve hatta öncesinde AB hukukunu uygulamakla yükümlüdürler. Bu bakımdan üye Devlet ulusal mahkemelerini de AB yargı sistemi içerisinde yer alan AB yargı organları olarak değerlendirmek mümkündür. Zira ABAD, ulusal yargı ile fonksiyonel anlamda kısmı bir bütünleşme içerisindedir. Bu bütünleşme sayesinde, AB Hukuku ile

¹⁴² ABİHA, md. 257.

¹⁴³ ABİHA, md. 257.

¹⁴⁴ Reçber, **Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri**, s. 301.

¹⁴⁵ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 168-169.

ulusal hukuk birbirinden ayrıık bir durumda olmayıp, özellikle ön karar prosedürü sayesinde etkileşimde bulunmaktadır¹⁴⁶.

III. AVRUPA BİRLİĞİ ADALET DİVANİ'NİN YARGI YETKİSİ

A. Avrupa Birliğı Adalet Divanı'nın Yargı Yetkisinin Özellikleri

AB yargı sistemi, genel olarak Fransız ve Alman hukukunun etkisi altında kalmıştır. Özellikle dava türleri ve yargılama usulleri bakımından Fransız idarî yargılama hukukunun geleneksel kurallarına dayanmaktadır¹⁴⁷.

ABAD ve Genel Mahkeme'nin, kurucu andlaşmalarda düzenlenen görev ve yetkileri gereğince, andlaşmaların yorumlanmasında ve uygulanmasında hukuka riayet edilmesini sağlama yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu yükümlülüğün bir sonucu olarak, AB Hukukunun uygulanması ve yorumlanmasında yeknesaklık sağlama ve AB Hukukunun gelişimine öncülük etme işlevleri ABAD'a adeta bir Anayasa Mahkemesi gibi hareket etme imkânı sağlamaktadır. Diğer yandan üye Devletlerin andlaşmalardan doğan yükümlülüklerle uymalarını sağlama işlevinin bir sonucu olarak, ABAD'ın zaman zaman bir uluslararası mahkeme gibi davrandığı da görülmektedir¹⁴⁸.

ABAD verdiği bazı kararlarda özellikle AB'nin hukuk araçlarının özerkliğinin korunması ve bu araçların Uluslararası Hukuka yönelmesinin önlenmesi konularına dikkat çekmektedir. Bu bağlamda ABAD'ın temel çekincesi, özel bir yapısı olan AB hukuk sisteminin ve araçlarının Uluslararası Hukuk mantığı ve uygulamaları çerçevesinde anlaşılmasıdır¹⁴⁹. Bu nedenle Divan, AB'nin kurucu andlaşmalarının ve genel olarak AB Hukukunun yorumlanmasında tek yetkili organ olarak kendisini görmekte ve bu durumu kararlarında sıklıkla belirtmektedir. Ayrıca ABAD, AB Hukukunda tespit ettiği hukuki boşlukları kararları ile doldurarak AB Hukukunu şekillendirmektedir.

¹⁴⁶ Arsava, *Federal Alman Anayasa Mahkemesinin "Mittlerweile" Kararı*, s.182.

¹⁴⁷ Can, s. 242.

¹⁴⁸ Mehmet Emin Akgül, *Avrupa Birliğı Adalet Divanı'nın Yargı Yetkisi*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2008, s. 67.

¹⁴⁹ Akgül, s. 68.

AB hukuk sisteminde yargı denetimi, farklı hukukî yol ve usullerle sağlanmaktadır. Özellikle kişilerin AB yargısına başvuru koşulları, üye Devletlerin ve AB organlarının tabi olduğu koşullardan daha katı şekilde düzenlenmiştir¹⁵⁰. Zira bireylerin kolayca ve gelişigüzel dava açma imkânına sahip olması, AB yargı organlarının gereksiz iş yükü altına girmesine ve yargı süreçlerinin uzamasına sebep olabilecektir.

B. Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Yargı Yetkisinin Kapsamı

ABAD'ın yargı yetkisinin kapsamı ABA'nın 19. maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre ABAD, andlaşmaların uygulanmasında ve yorumlanmasında hukuka uyulmasını sağlamakla yükümlüdür. ABAD, kurucu andlaşmalara uygun olarak bir üye Devlet, bir kurum ya da gerçek veya tüzel kişiler tarafından açılan davalarda, kurumlar tarafından kabul edilen işlemlerin geçerliliği veya AB Hukukunun yorumlanmasıyla ilgili ulusal mahkemelerin talebiyle ön karar istemlerinde ve kurucu andlaşmaların öngördüğü diğer durumlarda yargılama yapmaktadır. ABAD yetkilerini diğer AB organları gibi kurucu andlaşmaların çizdiği sınırlar içerisinde kullanabilmektedir.

Kural olarak ABAD'ın yetkisi mecburidir. Yani yetkisi tarafların iradesinden değil AB mevzuatından kaynaklanır. Ancak ABAD'ın ihtiyari yetkisinin olduğu istisnai iki durum bulunmaktadır. Bunlar:

- Tahkim Sözleşmesi Uyarınca ABAD'ın Yetkili Kılınması: Üye Devletler arasında kurucu andlaşmalarla bağlantılı olan herhangi bir ihtilafla ilgili olarak tahkimname düzenlenmiş ve ABAD yetkili kılınmışsa, ABAD önüne gelen bu tür bir davaya bakmaya yetkilidir¹⁵¹.
- Tahkim Şartı Uyarınca ABAD'ın Yetkili Kılınması: ABİHA'nın 272. maddesine göre ABAD, AB tarafından veya AB adına yapılan bir kamu

¹⁵⁰ Can, s. 242.

¹⁵¹ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 157.

hukuku veya özel hukuk sözleşmesinde yer alan bir tahkim şartı uyarınca karar verme yetkisine sahiptir.

AB Hukukunun yorumlanması gerektiğinde, bu yorumun AB'nin kuruluş amaçları, bütünleşme süreci ve hukuk özellikleri dikkate alınarak AB lehine yapılması gerekmektedir. Bu sebeple AB Hukukunun yorumlanması, vermiş olduğu kararlara AB Hukukuna ve bütünleşme sürecine ciddi katkıda bulunan ABAD tarafından gerçekleştirilmektedir¹⁵².

Ayrıca ABAD, AB Hukukun uygulanması, yorumlanması ve denetiminde tek ve en üst yetkili yargı organı olarak bir anlamda Anayasa Mahkemesi görünümündedir. Ancak henüz AB yargı sistemi içerisinde ulusal mahkemelerin üzerinde bir yüksek mahkeme konumunda değildir. Zira ulusal mahkemeler, AB hukukuna ilişkin olsa bile davalarda son sözü söyleme yetkisini hala korumaktadırlar. Diğer yandan bireylerin de ulusal hukukla ilgili olarak doğrudan ABAD'a başvuru hakkı bulunmamaktadır¹⁵³.

C. Avrupa Birliği Yargısında Açılabilir Dava Türleri

1. Genel Olarak

AB yargı sisteminde görülen dava türleri AB mevzuatında sınırlı bir şekilde sayılmıştır. Bu davalar:

- İhlal davası (ABİHA md. 258, 259)
- İptal davası (ABİHA md. 263)
- Hareketsizlik davası (ABİHA md. 265)
- Ön karar prosedürü (ABİHA md. 267)
- Tam yargı davaları (ABİHA md. 268, 340)

¹⁵² Hakyemez, *Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı*, s. 249.

¹⁵³ Hugo Brady, "Twelve Things Everyone Should Know About The European Court Of Justice", **Centre For European Reform**, July 2014, http://www.cer.org.uk/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2014/hugo_brady_12_things_ec_j_22.07.14-9313.pdf, E.T: 12 Ekim 2016, s. 15.

- Personel davaları (ABİHA md. 270)
- Avrupa Yatırım Bankası ve Avrupa Merkez Bankası ile ilgili açılacak davalar (ABİHA md. 271)
- Tahkim davaları (ABİHA md. 272, 273)
- Geçici hukuki korunma davaları (ABİHA md. 278, md. 279, md. 299)
- Kanun yolları (Temyiz, karar düzeltme, ABAD kararlarına karşı üçüncü kişilerin itirazı, ABAD kararlarının yorumlanması)

Burada AB yargı sisteminin önemli bir kısmını oluşturan davalar sıralanmıştır. AB yargı sistemi içerisinde nispeten daha az başvuru alan farklı dava türleri de bulunmaktadır. Belli bir sayısı ve listesi bulunmayan bu dava türleri, usul kuralları bakımından farklılık göstermemektedir. Bu nedenle çalışmada yukarıda sıralanan davalar incelenecektir.

2. Dava Türleri

a. İptal Davası

(1) Davanın Konusu ve Davayı Gerektiren Nedenler

AB hukuk düzeninde, iptal davasına bakma yetkisine sahip yargı organları ABAD ve Genel Mahkeme'dir. Genel Mahkeme prensip olarak gerçek ve tüzel kişiler tarafından açılan iptal davalarına bakmaktadır¹⁵⁴.

İptal davasını düzenleyen ABİHA'nın 263. maddesine göre, iptal davasının konusunu, AB kurumlarının belirlediği, hukuksal etki doğuran ve uygulanması zorunlu olan ikincil hukuk tasarrufları oluşturmaktadır. AB hukukunda iptal davası sadece AB organları aleyhine düzenlenmiştir. Bu nedenle AB üyesi Devlet organlarının karar ve eylemlerine karşı AB nezdinde iptal davası açılmamaktadır. İptal davasının açılma nedenleri ise yetkisizlik, önemli şekil kurallarının ihlali, kurucu

¹⁵⁴ Reçber, **Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri**, s. 338.

andlaşmaların veya bunların uygulanması için gerekli olan normların ihlali ve takdir yetkisinin kötüye kullanılması şekilde sıralanabilir¹⁵⁵.

(2) Davanın Tarafları ve Dava Açma Süresi

İptal davasını üye Devletler, Parlamento, Bakanlar Konseyi, Komisyon ve dava konusu karardan etkilenen gerçek veya tüzel kişiler açabilir. Ancak kişilerin iptal davası açabilmeleri için yapılan tasarrufun doğrudan kendilerine yönelmesi ya da genel nitelikli tasarruflardan bireysel olarak doğrudan etkilenmeleri gerekmektedir. İptal davasında davalılar ise dava konusu işlemi yapan AB organlarıdır¹⁵⁶.

İptal davası doğrudan ABAD'a açılmaktadır. Dava açma süresi iptale konu tasarrufun yayınlanmasından veya davacıya tebliğinden ya da tebliğ edilememesi halinde davacının kararı öğrendiği günü takip eden günden itibaren iki aydır¹⁵⁷.

(3) İptal Kararı ve Sonuçları

ABAD, iptal davasını haklı gördüğü takdirde dava konusu tasarrufun hükümsüzlüğüne ve hiç yapılmamış sayılmasına karar vermektedir¹⁵⁸. ABAD'ın vermiş olduğu bu iptal kararı geriye etkilidir ve dava konusu tasarrufu hükümsüz kılarak hiç yapılmamış sayılması sonucunu doğurur. Ancak iptal edilen tasarrufun yerine yenisini koyma yetkisi, tasarrufu iptal edilen kurumdadır. Bu nedenle ABAD iptal ettiği tasarrufun yerine yenisini koyamamaktadır¹⁵⁹. ABAD tarafından dava konusu işlemi iptal edilen organ veya kurum, iptal kararının uygulanmasını gerektiren önlemleri almakla yükümlüdür¹⁶⁰.

ABAD tarafından iptal edilen tasarruf sonucu bir zarar doğmuşsa, bunun tazmini için zarar gören kişinin ayrı bir dava açması gerekmektedir. Zira iptal davasında ABAD'ın tazminata hükmetme yetkisi bulunmamaktadır¹⁶¹.

¹⁵⁵ Can, s. 257.

¹⁵⁶ ABİHA, md. 263.

¹⁵⁷ ABİHA, md. 263.

¹⁵⁸ ABİHA, md. 264.

¹⁵⁹ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 161.

¹⁶⁰ ABİHA, md. 266.

¹⁶¹ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 161.

b. İhlal Davası

Üye Devletlerin kurucu andlaşmalardan doğan yükümlülüklerini gereği gibi yerine getirmemesi halinde Komisyon, Avrupa Yatırım Bankası (AYM) ve Avrupa Merkez Bankası (AMB), ABAD'a başvurarak üye Devletlere karşı ihlal davası açabilmektedirler. ABİHA'nın 258. ve 259. maddelerinde düzenlenen ihlal davası idari ve yargısal olmak üzere iki aşamadan oluşmaktadır.

(1) İdari Aşama

Komisyon, bir üye Devletin AB andlaşmalarından doğan yükümlülüklerini gereği gibi yerine getirmediği kanısına varırsa, ilgili Devleti bu konudaki görüşlerini bildirmeye davet eder. İlgili Devlet, Komisyon tarafından verilen sürede görüş bildirmediği takdirde Komisyon ABAD'a başvurarak ihlal davası açabilmektedir. Eğer üye Devlet süresi içinde görüş bildirir ancak bu görüş Komisyon tarafından benimsenmezse, Komisyon hazırlayacağı gerekçeli görüşüyle ihlalin belli bir süre içinde sonlandırılmasını isteyebilir. Bu süre içinde ilgili Devleti dava konusu ihlali sonlandırır, ihlal davası idari aşamada sona ermiş olmaktadır. İlgili Devlet dava konusu ihlali sonlandırmadığı takdirde ise, Komisyon ABAD'a ihlal davası açarak yargısal aşamayı başlatabilmektedir¹⁶².

Üye Devletlerin de belirli koşulların varlığı halinde ihlal davası açması mümkündür. Buna göre, bir üye Devlet de başka bir üye Devletin AB mevzuatından doğan yükümlülüklerini gereği gibi yerine getirmediği kanısına varırsa Komisyon'a şikâyetinde bulunmaktadır. Komisyon, şikâyetinde bulunan Devletin ve ihlalde bulunduğu iddia edilen Devletin görüşlerini aldıktan sonra kendi gerekçeli görüşünü açıklamaktadır. Komisyon'un görüşü bir ihlalin var olduğu yönündeyse, Komisyon veya üye Devlet Divan'a dava açabilmektedir. Ancak Komisyon ihlalin olmadığı yönünde bir görüş beyan ederse, şikâyetinde bulunan Devlet üç ay içerisinde Divan'a ihlal davası dava açabilmektedir¹⁶³.

¹⁶² ABİHA, md. 258.

¹⁶³ ABİHA, md. 259.

(2) Yargısal Aşama

Komisyon tarafından uyuşmazlık idari aşamada giderilemezse yargısal aşamaya geçilmektedir. İhlal davasının yargısal aşamasında davacı Komisyon ya da şikâyetle bulunan üye Devlet, davalı ise kurucu andlaşmaları ihlal ettiği iddia edilen üye Devlettir. Komisyon idari aşamanın sonuçlanmasından itibaren ihlal davasını hemen açmak zorunda değildir. Örneğin *Commission v Germany* davasında, yargısal aşamaya altı yıl sonra geçilmiştir¹⁶⁴.

ABAD kararını verirken, Komisyon ya da bir üye Devletin ileri sürdüğü hukuki sebepler ve delillerle bağlı kalmayarak başka durumları da re'sen dikkate alabilmektedir¹⁶⁵. ABAD yaptığı yargılama sonucunda, ilgili üye Devletin kurucu andlaşmalarda yer alan düzenlemelerin birini ihlal ettiği kanısına varırsa, yani ihlal kararı verirse, hakkında karar verilen Devlet karara uymak için gereken tüm önlemleri almak zorundadır¹⁶⁶. Komisyon bu önlemlerin alınmadığını tespit ederse, önlemleri almaktan kaçınan Devletin görüşünü aldıktan sonra miktarını belirlediği bir para cezasına hükmedilmesini ABAD'dan talep edebilmektedir¹⁶⁷. ABAD'ın bu kararı tespit hükmünde olduğu için para cezası dışında bir yaptırım söz konusu olmamaktadır. Ancak para cezalarının da ödenmediği durumlarda yeni ihlal davaları açılarak söz konusu para cezalarının zincirleme bir şekilde ciddi rakamlara ulaşabilmesi mümkündür. Örneğin ABAD, 2014 yılında, Bakanlar Konseyi'nce kabul edilen bir kararı 2 yıl geçmesine rağmen uygulayamayan İspanya Devletine 30 milyon avro para cezası vermiştir¹⁶⁸.

c. Hareketsizlik Davası

AP, AB Zirvesi, Bakanlar Konseyi, Komisyon ve kendi alanına giren konularda AMB, kurucu andlaşmalar gereği yapmakla yükümlü oldukları bir tasarrufu yerine getirmekten kaçınırlarsa, diğer AB organları, kurum ve kuruluşları ABAD'da hareketsizlik davası açabilmektedir. Ancak dava açılmadan önce ilgili organın

¹⁶⁴ Akgül, s. 115.

¹⁶⁵ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 159-160.

¹⁶⁶ ABİHA, md. 261 (1).

¹⁶⁷ ABİHA, md. 261 (2,3).

¹⁶⁸ Brady, s. 27.

harekete geçmesi için bir uyarı yapılmaktadır. Bu uyarıdan itibaren iki ay içinde ilgili organ harekete geçmezse, sonraki iki ay içinde ABAD'da hareketsizlik davası açılabilir¹⁶⁹.

Hareketsizlik davası sınırlı hallerde gerçek veya tüzel kişiler tarafından da açılabilir. Gerçek veya tüzel kişilerin hareketsizlik davası açabilmesi için kendilerini ilgilendiren ancak görüş ve tavsiye dışında kalan bir AB tasarrufunun kendilerine bildirilmemiş olması gerekmektedir¹⁷⁰.

ABAD'ın yaptığı yargılama sonucunda, hareketsiz kalmaları kurucu andlaşma hükümlerine aykırı bulunan kurumlar, ABAD tarafından verilen kararın uygulanması için gerekli önlemleri almakla yükümlüdürler¹⁷¹.

d. Tam Yargı Davası

Bu dava, AB'nin sözleşme dışı sorumluluğundan doğmaktadır. AB, organlarının ve çalışanlarının görevlerini yerine getirirken üçüncü kişilere vermiş oldukları zararları, üye Devletlerin hukuk düzenlerinde ortak olan genel hukuk ilkelerine göre tazminle yükümlüdür¹⁷². Davalı dava konusu işlemi yapan kişinin bağlı olduğu AB organı, davacı ise işlemde zarar gören gerçek veya tüzel kişidir. Davacı olabilmek için AB vatandaşı olma şartı bulunmamaktadır. Bu durumda davacının uğradığı zararın onun kişisel malvarlığını ilgilendirmesi gerekmektedir¹⁷³.

ABAD tam yargı davasında tüm yönleriyle dosyayı inceler ve karar verir¹⁷⁴. AB aleyhine açılacak sözleşme dışı sorumluluk davalarında olayın meydana geldiği tarihten itibaren beş yılın sonunda zamanaşımına uğramaktadır¹⁷⁵.

¹⁶⁹ ABİHA, md. 265.

¹⁷⁰ ABİHA, md. 265.

¹⁷¹ ABİHA, md. 266.

¹⁷² ABİHA, md. 340.

¹⁷³ Özkan, s.244.

¹⁷⁴ ABİHA, md. 340.

¹⁷⁵ ABAD Statüsü Hakkında Protokol, md. 46.

e. Personel Davaları

Bu dava KHM’de açılan ve AB ile çalışanları arasında hizmet ilişkisinden doğan uyuşmazlıkların görüldüğü dava türüdür. Davacılar AB’de çalışan personel, davalı ise AB kurumlarıdır. Disiplinle ilgili davalar da bu gruba girmektedir¹⁷⁶. Dava konusu uyuşmazlık, yargısal aşamaya geçilmeden önce idari olarak çözülmeye çalışılmaktadır. AB çalışanı istemini bir üst makama dilekçe ile bildirmekte, kurum olumlu yanıt verdiği takdirde uyuşmazlık çözülmektedir. Kurum eğer olumsuz yanıt verirse, AB çalışanı olumsuz yanıtıtan itibaren üç ay içinde personel davası açabilir. Kurum sessiz kaldığı takdirde ise sessiz kalınan dört aylık sürenin bitiminden itibaren üç ay içinde AB çalışanı yine personel davası açabilmektedir¹⁷⁷.

Dava sonucunda AB’nin yapmış olduğu işlemler iptal edilebildiği gibi, bu işlemler sonucunda bir zarar meydana gelmişse, KHM tarafından tazminata da hükmedilebilmektedir¹⁷⁸. Daha önce değinildiği gibi iptal davasında ABAD’ın tazminata hükmetme yetkisi bulunmamaktaydı. Personel davalarında ise KHM’ye böyle bir yetki tanınmıştır.

f. Ön Karar Prosedürü

ABİHA’nın 267. maddesinde düzenlenen ön karar prosedürüne göre, kurucu anlaşmaların yorumu ve AB kurum, kuruluş veya organları tarafından tesis edilen tasarrufların yorumu ve geçerliliği konusunda bir üye Devlet yargı organı önünde bir sorun ortaya çıkarsa ve bu yargı organları kendi kararını vermek için konuya ilişkin bir kararın gerekli olduğu kanısına varırsa, ABAD’dan bu konuda görüş talep edebilmektedir. Bu tür bir sorun, iç hukuka göre kararlarına karşı kanun yolu kapalı olan ulusal bir yargı organı önünde görülmekte olan bir davada ortaya çıkarsa, bu yargı organı ABAD’a başvurmak zorundadır. Tutuklu kişilerle ilgili durumlarda ise ABAD en kısa sürede harekete geçmelidir¹⁷⁹.

¹⁷⁶ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 163.

¹⁷⁷ Özkan, s. 248-249.

¹⁷⁸ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 163.

¹⁷⁹ ABİHA, md. 267.

Divan, ön karar prosedürü ile kendisinden görüş istenilen konuda olumsuz görüş bildirirse ya da işlemin geçersizliğine karar verirse bu karar ulusal mahkemeyi bağlamaktadır. Ancak ulusal mahkemeler aynı konuda ABAD'dan tekrar görüş isteyebilmektedirler¹⁸⁰. Ön karar prosedürüne başvuran ulusal yargı organı, ABAD'ın başvuru sonucu yaptığı yorumunu vereceği karara temel almalıdır. ABAD'ın yapmış olduğu bu yorum, aynı sorunla karşılaşan diğer üye Devlet yargı organları için de bağlayıcıdır. Bu bağlayıcılık genel kuraldır. Ancak ABAD'ın önüne gelen somut olayın özelliklerine göre, aynı konuya ilişkin farklı olaylarda farklı yorumda bulunması da mümkün olabilmektedir¹⁸¹.

Ön karar prosedürü bir temyiz usulünü çağırırsa da, ABAD'ın ulusal mahkemeler üzerinde klasik anlamda bir temyiz mahkemesi fonksiyonu yoktur. Zira ABAD, ön karar başvurusu neticesinde, ulusal hukuk yargı usulü ile ilgili ya da davanın ana konusuyla ilgili bir karar verememektedir¹⁸².

Ön karar prosedürü, AB Hukuk düzeni ile üye Devletlerin ulusal mahkemeleri arasında bir köprü görevi görmektedir. Bu prosedür, AB Hukukunun bütün üye Devletlerde yeknesak bir şekilde uygulanması, AB mevzuatında yorum birliğinin gerçekleştirilmesi ve AB normlarının üye Devlet hukuk sistemlerindeki geçerliliğinin Divan aracılığıyla denetlenmesi gibi amaçlara hizmet etmektedir¹⁸³. Esasında ön karar prosedürü, Divan'ın ulusal mahkemelere bir görüş belirtmesi, başka bir deyişle kendisine sorulan soruya yanıt vermesi amacıyla düzenlenmiştir. Ancak uygulamada Divan'ın önüne gelen sorunla ilgili belirttiği görüş bir anlamda ulusal mahkeme için karar yerini almaktadır¹⁸⁴. Zira ulusal mahkeme, AB Hukukuna uygun karar verme yükümlülüğü altındadır. Bu nedenle AB Hukukunun yorumlanmasında tek yetkili mahkeme olan ABAD'ın görüşü bir anlamda AB Hukukunu yansıtmaktadır.

¹⁸⁰ Özkan, s. 242.

¹⁸¹ Ahmet M. Güneş, "Ulusal Mahkemelerin Ön Karar İçin Avrupa Toplulukları Adalet Divanı'na Başvurma Zorunluluğu ve Buna Riayet Etmemenin Doğurabileceği Sonuçlar", *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, 2009, s. 69.

¹⁸² Caterina Drigo, "Preliminary Reference to the European Court of Justice and Multilevel Protection of Human Rights: The Complex Dialogue Between the European Court of Justice and Constitutional Courts", *The Turkish Yearbook of International Relations*, Cilt 43, 2013, s. 5.

¹⁸³ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 163.

¹⁸⁴ Camille White, "National Constitutional Courts and the EU The Evolution of the Conseil Constitutionnel and the Bundesverfassungsgericht", *Civitas: Institute for the Study of Civil Society*, Kasım 2014, s. 4.

Ayrıca belirtmek gerekir ki ulusal mahkemelerinin AB Hukuku ile ilgili olarak ön karar prosedürü aracılığıyla doğrudan ABAD'a başvuru imkânı bulması ve ulusal yüksek mahkemelerin bu sürece müdahil olamaması, ulusal yüksek mahkemeler tarafından eleştirilmektedir. Zira özellikle üye Devlet Anayasa Mahkemeleri'nin ulusal düzeydeki denetim yetkileri, ön karar prosedürü aracılığıyla sınırlandırılmış olmaktadır.

3. Kanun Yolları

AB yargı sisteminde olağan kanun yolu olan temyiz, olağanüstü kanun yolları ise kararın düzeltilmesi ve AB yargı kararlarının yorumlanmasıdır.

a. Olağan Kanun Yolu (Temyiz)

AB yargı sistemindeki üçlü yapının bir sonucu olarak KHM kararları Genel Mahkeme'de, Genel Mahkeme kararları ise ABAD'da temyiz edilebilmektedir¹⁸⁵. Buna karşın ABAD kararları kesindir ve temyiz edilememektedirler. Hangi tür kararların temyize tabi olduğu Avrupa Birliği Adalet Divanı Statüsü Hakkında Protokol'de (ABADS) düzenlenmiştir. Bu kararlar şunlardır¹⁸⁶:

- Nihai kararlar ve dava konusunu kısmen esastan ele alan kararlar.
- Yetkisizlik veya kabul edilemezlik kararları.
- Müdahale isteminin reddi kararları.
- İhtiyati tedbir ve cebri icra kararları.

Bu kararlardan nihai kararlara, dava konusunu kısmen esastan ele alan kararlara ve yetkisizlik veya kabul edilemezlik kararlarına karşı davayı kısmen veya tamamen kaybeden herhangi bir taraf ya da davaya müdahil olanlar temyiz davası açabilmektedirler. Üye Devletler ve AB organları dışındaki sùjelerin temyiz hakkını kullanabilmeleri için karardan doğrudan etkilenmeleri gerekmektedir. Ayrıca AB ile

¹⁸⁵ Reçber, *Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri*, s. 385.

¹⁸⁶ Reçber, *Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri*, s. 390.

çalışanları arasındaki davalar hariç olmak koşuluyla, davaya müdahil olmayan üye Devletler ve AB kurumları da bu kararları temyiz etme hakkına sahiptirler¹⁸⁷.

Diğer yandan müdahale isteminin reddi kararlarına karşı ancak davaya müdahil olmak için süresinde yazılı irade bildiriminde bulunanlar, ihtiyati tedbir ve cebri icra kararlarına karşı ise kararın kendi aleyhlerine bir durum oluşturduğu veya menfaatlerini etkilediği gerekçesiyle davanın asıl tarafları ile müdahilleri temyiz başvurusu yapabilmektedirler¹⁸⁸.

Temyiz süresi ilgili kararların tebliğinden itibaren iki aydır¹⁸⁹. Temyiz hakkı, hukuki argümanların kullanılması veya temyiz edilecek karar veya kararlara ilişkin hukuki gerekçelerin sunulması ile birlikte kullanılmalıdır. Kararların temyiz edilebileceği haller, yargı organının yetkisizliği, yargılama aşamasında bir usul kuralının ihlal edilmesi ve AB Hukukunun ihlal edilmesi olmak üzere sınırlıdır¹⁹⁰.

Temyiz mahkeme tarafından haklı bulunursa, temyiz edilen karar iptal edilir ve dosya yeniden incelenmesi için dava mahkemesine geri gönderilir. ABAD, yargılamaya ilişkin uygun durum mevcut ise, uyuşmazlığa ilişkin bizzat kendisi de karar tesis edebilmektedir¹⁹¹.

b. Olağanüstü Kanun Yolları

AB yargı organlarının yargı yetkileri kapsamında tesis ettikleri kararların şarta bağlı olarak yeniden ele alınması olağanüstü kanun yolları ile mümkün olmaktadır. Olağanüstü kanun yolları kararın düzeltilmesi, AB yargı organları kararlarına karşı üçüncü kişilerin itirazı ve AB yargı organlarının kararlarının yorumlanması olmak üzere üç yoldan oluşmaktadır.

¹⁸⁷ ABAD Statüsü Hakkında Protokol, md. 56.

¹⁸⁸ ABAD Statüsü Hakkında Protokol, md. 57.

¹⁸⁹ ABAD Statüsü Hakkında Protokol, md. 56.

¹⁹⁰ Reçber, **Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri**, s. 387-389.

¹⁹¹ ABAD Statüsü Hakkında Protokol, md. 61.

(1) Kararın Düzeltilmesi

Bir yargı kararının tesis edilmesinden önce, ilgili yargı organının ve kararın düzeltilmesini talep eden tarafın bilmediği ve karar üzerinde kesin etki doğuracak bir olgunun ortaya çıkması veya öğrenilmesinden itibaren üç ay içerisinde kararın düzeltilmesi talep edilebilmektedir. Karar tarihinden itibaren on yıl geçtikten sonra hiçbir şekilde karar düzeltme talebinde bulunulamaz¹⁹².

Karar düzeltme talebinde bulunulan dosya, eğer dava daha önce Genel Kurul'da veya Büyük Daire'de görüşülmüş ise Genel Kurul'a veya Büyük Daire'ye, Daireler'den biri tarafından ele alınmış ise ilgili Daire'ye, kararı tek yargıç vermiş ise tek yargıca tevdi edilmektedir. Karar düzeltme dosyasını inceleyecek ilgili yargı organı, dava esasa girmeden ve savcayı dinledikten sonra, diğer tarafların yazılı görüşlerini de dikkate alarak davanın tekrar görülmesi talebinin kabul edilebilirliği hakkında karar vermektedir. Karar düzeltme talebi kabul edilirse, ilgili yargı organı davayı esastan tekrar inceler. İnceleme sonrası verilen karar düzeltme hükmü daha önceden verilen asıl karar metnine eklenmektedir¹⁹³.

Aynı anda hem temyiz hem de karar düzeltme taleplerinde bulunulduysa, temyiz davası sonuçlanıncaya kadar karar düzeltme davası durmaktadır¹⁹⁴.

(2) AB Yargı Kararlarına Karşı Üçüncü Kişilerin İtirazı

Üye Devletler, AB kurumları ve diğer tüm gerçek ve tüzel kişiler, Yargılama Usul Tüzüğü'nde belirtilen durum ve şartlarda, kendileri çağrılmadıkları halde Divan tarafından tesis edilen ve haklarına zarar veren kararlara karşı, üçüncü kişiler olarak itiraz edebilmektedirler¹⁹⁵.

Üçüncü kişilerin itirazı, kural olarak ilgili yargı organı tarafından verilen kararın yürütülmesini durdurmamaktadır. Ancak talep halinde yargı organı tarafından

¹⁹² ABAD Statüsü Hakkında Protokol, md. 44.

¹⁹³ Genel Mahkeme Usul Tüzüğü, md. 127 ve KHM Usul Tüzüğü, md. 119.

¹⁹⁴ Reçber, **Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri**, s.407.

¹⁹⁵ ABAD Statüsü Hakkında Protokol, md. 42.

yürütmenin durdurulması kararı verilebilmektedir¹⁹⁶. İtirazın kabul edilmesi haline, ilgili yargı organı tarafından itirazın haklılığı ile orantılı olarak karar değiştirilmekte ve değişiklikler önceki karar metnine eklenmektedir¹⁹⁷.

(3) AB Yargı Kararlarının Yorumlanması

ABAD tarafından verilen kararlar davanın tarafları için yeterince açık olmazsa ve çeşitli görüş ayrılıklarına bağlı olarak anlaşmazlık çıkarsa taraflar kararın yorumlanmasını isteyebilmektedir. ABAD ve Genel Mahkeme kararlarının yorumlanması konusunda talep yetkisi, bu karardan çıkarlarının etkilendiğini kanıtlayan davanın taraflarına veya AB kurumlarına aittir¹⁹⁸. KHM kararlarının yorumlanmasını isteme hakkı ise davanın taraflarına ve bu karardan çıkarlarının etkilendiğini kanıtlayan AB organlarına verilmiştir¹⁹⁹.

Yorum sonucu verilen karar, asıl karar metnine eklenmektedir. Aynı anda hem temyiz hem de yorum başvurusu yapılmışsa, yorum kararı temyiz davası sonuçlanıncaya kadar bekletilmektedir²⁰⁰.

¹⁹⁶ Genel Mahkeme Usul Tüzüğü, md. 123 ve KHM Usul Tüzüğü, md. 117.

¹⁹⁷ Genel Mahkeme Usul Tüzüğü, md. 127 ve KHM Usul Tüzüğü, md. 119.

¹⁹⁸ ABAD Statüsü Hakkında Protokol, md. 43.

¹⁹⁹ Reçber, **Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri**, s. 409.

²⁰⁰ Genel Mahkeme Usul Tüzüğü, md. 129 ve KHM Usul Tüzüğü, md. 118.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ YARGI SİSTEMİNDE ANAYASAL DENETİM YETKİSİ

I. AVRUPA BİRLİĞİ ADALET DİVANI AÇISINDAN ANAYASAL DENETİM YETKİSİ

AB'ye üye Devletlerin egemenlik yetkilerini devrettiği alanlarda hukuki denetim yetkisi ABAD'a aittir. ABAD bu yetkiyi ulusal mahkemelerle paylaşmamaktadır. Zira ABAD, üye Devletler arasında AB Hukukunun yeknesak bir şekilde uygulanmasını sağlamakla yükümlüdür. Eğer üye Devlet Anayasa Mahkemeleri'ne AB Hukukunu denetleme ve yorumlama imkânı sağlanırsa, farklı Devletler arasında farklı yorumlar ve uygulamaların ortaya çıkması riski doğacak, bu durum da AB'nin bütünleşme sürecine ve hukuki birliğine olumsuz bir şekilde yansıtacaktır.

ABAD için durum böyle iken, üye Devlet Anayasa Mahkemeleri, anayasal denetim yetkilerinden ABAD lehine kolayca vazgeçmemektedirler. Çünkü Anayasa Mahkemeleri'ne göre üye Devletlerin egemenlik yetkilerini devrettiği alanlarda, AB organlarının yetki aşımında bulunması ihtimali vardır. Ayrıca üye Devlet Anayasalarında koruma altına alınan temel hak ve özgürlüklerin AB nezdinde yeterince korunmadığı durumlarda Anayasa Mahkemeleri, anayasalarında bulunan temel hak ve özgürlükleri koruma görevlerini yerine getirmek, bu temel hak ve özgürlüklere aykırı düşen AB Hukuku normlarını ve AB tasarruflarını denetleme haklarını saklı tutmaktadırlar. Bu sebeple gerek yetki aşımının söz konusu olması durumunda gerekse temel hak ve özgürlüklerin korunması hususunda ABAD ve üye Devlet Anayasa Mahkemeleri arasında bir yetki çatışması doğmaktadır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde bu yetki çatışması, AB Hukuku ve ulusal hukuk açısından ayrı ayrı incelenecektir.

A. Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Anayasal İşlevi

ABAD'ın anayasal işlevini değerlendirebilmek için için öncelikle Avrupa Birliği'nin hukuki niteliğini incelemek gerekmektedir. Zira ABAD, meşruiyetini AB'den ve AB Hukukundan almaktadır.

1. Avrupa Birliği'nin Hukuki Niteliği

a. Supranasyonal Hukuk Kavramı

Supranasyonal hukuk, birden fazla devletin, taraf oldukları uluslararası andlaşmalarla ortaya çıkardığı ve taraf devletlerin ulusal hukuklarından üstün olan, yani taraf devletlerin ulusal hukuk düzenlerine doğrudan etki eden hukuk sistemidir²⁰¹. Diğer yandan supranasyonal hukuk, devletlerin karşılıklı olarak egemenlik yetkilerinin bir kısmını supranasyonal nitelikteki bağımsız organlara devretmesi sonucu ortaya çıkmaktadır²⁰². Bu bağlamda uluslararası ilişkilerdeki supranasyonal yapıların gelişimi, devletlerin ortak çıkarları için bir araya gelerek örgütlenmeye ve özellikle uluslararası işbirliği ve teknik uzmanlık gerektiren ticaret, ekonomi, çevre, insan hakları gibi alanlarda ortak çözümler aramaya başlamalarıyla mümkün olmuştur. Devletler bu alanlarda mutlak egemenliklerinden, ortak yarar için feragat ederek supranasyonal yapıları meydana getirmişlerdir²⁰³. İlk bakışta supranasyonal yapıların devlet egemenliğini sarstığı düşünülse de, supranasyonal yapıyı oluşturan devletlerin tamamının bu durumdan eşit bir şekilde etkilenmesi ve tarafsız bir yüksek otorite tarafından her üye devletin çıkarlarının eşit şekilde gözetilmesi supranasyonal yapıyı devletlerin lehine çevirmektedir²⁰⁴.

AB Hukuku açısından supranasyonal hukuk kavramı, AB'nin temelini oluşturan yasal zeminin, üye Devletlerin bazı alanlardaki egemenlik yetkilerini devretmesiyle ortaya çıkan kurucu andlaşmalarla meydana gelen ve AB'nin Anayasası

²⁰¹ Aslan Gündüz, *Milletlerarası Hukuk*, 5. Baskı, Beta Basım Yayın, 2009, İstanbul, s. 6.

²⁰² Güneş, *Avrupa Birliği Hukukuna Giriş*, s. 161.

²⁰³ Murat Şen, "Egemenliğin Kollektif Kullanımı: AB'nin Anayasal Yapısına Uyum Açısından Anayasamız", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt 22, 2005, s. 220.

²⁰⁴ Adem Yılmaz, "Avrupa Birliği Entegrasyonu Çerçevesinde Supranasyonalizm", *Yeni Türkiye Avrupa Birliği Özel Sayısı 1*, Yıl 6, Sayı 35, 2000, s. 388.

olarak değerlendirilebilecek düzenlemelerden oluşması ve bu bağlamda AB'nin tüm üye Devletleri bağlayıcı tasarruflarda bulunabilmesi anlamına gelmektedir²⁰⁵. Ayrıca supranasyonal niteliği gereği AB'nin bütünleşmeyi sağladığı alanlarda yaptığı uluslararası andlaşmalar da üye Devletler için bağlayıcı olmaktadır²⁰⁶.

Supranasyonal hukuk kavramı Devletler Hukuku ile benzer özellikler taşımaktadır. Her şeyden önce supranasyonal yapıyı oluşturan andlaşmalar şeklen Devletler Hukuku andlaşmalarıdır. Bu andlaşmalarda yer alan supranasyonal hukuk normları, andlaşmaların yorumu ve uygulanması bakımından Devletler Hukuku ilkelerine tabidir²⁰⁷. ABAD'ın AB hukukunu yorumlarken Devletler Hukuku ilkelerinden faydalanması ve bir uluslararası mahkeme gibi hareket ederek uluslararası uyumsuzlukları çözümlemesi de bu görüşü doğrular niteliktedir²⁰⁸.

b. Avrupa Birliği'nin Hukuki Niteliği

Avrupa Birliği'nin hukuki niteliğine ilişkin olarak farklı yaklaşımlar bulunsa da öğretilerde en baskın görüş AB'nin kendine özgü (suigeneris) ve uluslarüstü bir örgüt olduğu yönündedir. Özellikle Amsterdam Andlaşması ile, AB Hukukunda ve AB'nin kurumsal yapısında, bir uluslararası kuruluşu aşan nitelikte supranasyonal özellikler ortaya çıkmıştır. Amsterdam Andlaşması'nın 7. maddesi ile AB'ye, üye Devletlere karşı müeyyide uygulama yetkisi verilmesi supranasyonal özelliklere örnek olarak gösterilebilir²⁰⁹.

AB için geleneksel uluslararası örgütler karşısındaki ayırıcı özelliklerini ortaya koymak amacıyla kullanılan supranasyonal kavramının genel kabul gören bir tanımı yoktur. Bir örgütün supranasyonal niteliği için genel olarak aranan ölçüt, üye Devletleri kendi iradeleri dışında da belirli bir davranışla yükümlü kılabilen bağlayıcı kararlar alabilme imkânı bulunup bulunmadığıdır. Böyle bir durum, üye Devletlerin

²⁰⁵ Ayşe Işıl Karakaş, *Avrupa Topluluğu Hukuk Düzeni ve Ulus Devlet Egemenliği*, Der Yayınları, İstanbul, 1993, s. 22-23.

²⁰⁶ H. Ertan ERCAN, "Avrupa Topluluklarında Supranasyonalite", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt 12, Sayı: 96, 1988, s. 40.

²⁰⁷ Aras, s. 562.

²⁰⁸ Yüksel İnan, Sertaç Başreren, "Avrupa Toplulukları Adalet Divanının Yargı Yetkisi", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 19, Sayı 3, 1986, s. 100.

²⁰⁹ Arsava, *Amsterdam Anlaşmasının Avrupa Birliği Hukukuna Katkıları*, s. 31.

hiçbirinin veya bazılarının temsil edilmediği bir bağımsız bir karar organı ya da üye Devletlerin hepsinin temsil edildiği ve oy çokluğu ile karar alınabilen organların oluşturulmasıyla mümkündür. AB her iki duruma da sahip görünmektedir. Zira bağımsız organlar olan Komisyon ve ABAD, üye Devletleri ve hatta kişileri yükümlü kılacak kararlar alabilmektedirler²¹⁰. AB'nin kurucu andlaşmalarında öngörülen ölçüde egemenlik yetkisine sahip olan AB organları ve AB personeli, üye Devletlerin kontrolü dışında bağımsız bir şekilde çalışarak görevlerini yerine getirmektedirler²¹¹.

Ne bir devlet ne de uluslararası bir örgüt olan AB, kendisine özgü bir anayasallığa sahiptir. AB'nin bu niteliği avantajlarla birlikte sorunları da beraberinde getirmektedir. Anayasal meşruiyette bir devlet meşruiyetini anayasadan almaktadır. Uluslararası örgütler ise üye devletlerin iradeleri ile yaptıkları işlemlerle kurulmaktadır. AB'nin meşruiyeti bu iki meşruiyet modeline de uygun görünmemektedir²¹². Zira supranasyonalite, hem uluslararası alanda devlet eşitliğine, hem de devlet egemenliği ilkesine ters düşen bir olgudur²¹³. Ayrıca AB, yetki yetkisi (*Kompetenz-Kompetenz*²¹⁴) tarzında gerçek bir egemenlik gücüne sahip değildir²¹⁵. Dolayısıyla kendi yetki alanını belirleyemez.

Diğer yandan AB Hukuku, AB'nin kuruluş amaçlarını karşılamada yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle ulusal ve Uluslararası Hukuktan farklı ve özgün bir yapıya sahip olarak, üye Devletlerin hukuk düzenleri ile iç içe geçmiş durumda ve karşılıklı etkileşim halindedir²¹⁶.

²¹⁰ Can, s. 56-57.

²¹¹ Karakaş, s. 23.

²¹² Özkan, s. 267.

²¹³ Ercan, s. 40.

²¹⁴ *Kompetenz-Kompetenz* esasen Tahkim Hukukuna ait bir ilkedir. Bu ilke bir tahkim mahkemesinin kendi yetkisine ilişkin olarak kesin karar verebilmesini ifade eder. Başka bir deyişle *Kompetenz-Kompetenz* ilkesi gereği, bir tahkim mahkemesinin kendi yetkisi hakkında verdiği karar kesindir ve taraflar bu karara karşı itiraz edemezler. Ancak *Kompetenz-Kompetenz* kavramı, doktrinde bazı yazarlar tarafından Avrupa Birliği'nin mühasır yetki alanını belirleme yetkisine sahip olmadığını ifade etmek için de kullanılmaktadır. Bu bağlamda *Kompetenz-Kompetenz* kavramı, yetki belirleme yetkisini ifade etmektedir. *Kompetenz-Kompetenz* ilkesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Emre Esen, "Uluslararası Tahkime Tabi Bir Uyuşmazlığın Devlet Mahkemelerine Götürülmesi Halinde Tahkim Anlaşmasının Geçerliliğine İlişkin İtirazların İncelenmesi ve Kompetenz-Kompetenz Prensipleri". *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* - Prof. Dr. Ata Sakmar'a Armağan, Sayı 1, 2011, s. 359.

²¹⁵ Ahmet M. Güneş, "Bir Uluslararası Hukuk Süjesi Olarak Avrupa Birliği", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Yıl 5, Sayı 19, 2014, s. 137.

²¹⁶ Selim Kaneti, "Avrupa Topluluğu Hukukunun Üstünlüğü Karşısında Türkiye Anayasası", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt 7, 1990, s. 131

Doktrinde AB'nin federal sistemlere benzer yönleri olduğu da öne sürülmektedir. AB hukuk sisteminde güç ulusüstü, ulusal ve yerel kurumlar arasında paylaşılmakta, karar alma süreçlerinde katmanlı bir usul izlenmektedir. Federal sistemlere benzer şekilde AB Hukuku ve ulusal hukuktan oluşan iki yapıya sahip bir hukuk sistemi mevcuttur²¹⁷. Diğer yandan AB'nin henüz bir anayasaya sahip olmaması, gerçek anlamda bir federal yasama ve yürütme organına sahip olmaması ve üye Devletlerin AB'den ayrılma haklarının bulunması, AB'yi federalizmden uzaklaştıran unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır²¹⁸. Ayrıca federal sistemlerde federal yapıyı oluşturan devletler uluslararası alanda hukuk sūjesi değildirler. AB'de ise üye Devletlerin uluslararası sūjeliği devam etmektedir²¹⁹.

Sonuç olarak Avrupa Birliği geleneksel anlamda devletler birliğinin ötesine geçse de henüz bir Devletin egemenliği gücüne ulaşamamıştır. Bu anlamda AB ne federal bir devlet, ne de uluslararası bir örgüttür²²⁰. Kendine özgü yapısıyla uluslarüstü bir Devletler Birliği olarak varlığını sürdürmektedir²²¹.

2. Avrupa Birliği Hukukunun Anayasallığı

AB Hukukunun temelini oluşturan AB'nin kurucu andlaşmaları, hem ABAD hem Federal Alman Anayasa Mahkemesi (FAAM) tarafından anayasa belgesi olarak nitelendirilmiştir²²². ABAD, Avrupa Birliği'nin "hukuk kuralına dayalı bir topluluk" olduğunu kabul ederek, ABA'yı sadece uluslararası andlaşma olarak görmemekte, supranasyonal politikaların, hukuk kuralına dayalı anayasal belgesi olarak kabul etmektedir²²³. Ancak ABAD'ın bu görüşüne rağmen anayasanın kesin bir tanımını yapmak oldukça güçtür. Zira anayasa kavramı, kapsamı çok geniş ve değişkenlik gösteren bir yapıdadır²²⁴.

²¹⁷ İrfan Kaya Ülger, *Avrupa Birliği Rehberi*, 2. Baskı, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2015, s. 18.

²¹⁸ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, 7. Baskı, Ekin Basım Yayım Dağıtım, Bursa, 2015, s. 192.

²¹⁹ Güneş, *Bir Uluslararası Hukuk Sūjesi Olarak Avrupa Birlięi*, s. 136.

²²⁰ Akdoğan, s. 73.

²²¹ Can, s. 57-58.

²²² Arsava, *Amsterdam Anlaşmasının Avrupa Birliği Hukukuna Katkıları*, s. 42.

²²³ Özkan, s. 268.

²²⁴ Mengiler, *Avrupa Birliği'nin Anayasal Dönüm Noktası Lizbon Andlaşması*, s. 7.

Maddi anlamda anayasa yaklaşımıyla, AB andlaşmaları anayasa kavramına yaklaşımaktadır. Zira bu andlaşmalar, AB'nin kurulması, temel değerleri ve ilkeleri, kurumsal işleyişi, organları, temel hak ve özgürlükler, AB ile üye Devlet ve birey ilişkilerini düzenleyen kurallardan oluşmaktadır. Bu nedenle AB andlaşmaları maddi anlamda anayasa koşullarını büyük ölçüde sağlamaktadır. Ancak AB andlaşmaları biçimsel olarak değerlendirildiklerinde, yapılış usulü ve adlandırma bakımından uluslararası andlaşma niteliğindedirler ve 18. yüzyıl sonrasının biçimsel anayasa anlayışının koşullarını karşılamamaktadırlar²²⁵.

AB andlaşmalarının anayasal niteliği, bu andlaşmalarının AB kurumlarının yetki alanlarını, kendi aralarında ve üye Devletlerle olan ilişkilerini düzenleyen, bunun yanında hiyerarşik olarak AB Hukukunun en tepesindeki normlar bütünü olmalarından kaynaklanmaktadır²²⁶. Bu bakımdan AB andlaşmalarında yer alan düzenlemelerin, ulusal anayasalarda yer alan yasama, yürütme, yargı ve hatta temel hak ve özgürlüklere ilişkin düzenlemelere benzediği görülmektedir.

AB andlaşmalarının anayasa olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceği sorununu bir kenara bırakırsak, AB andlaşmaları ile üye Devlet anayasaları, farklı tarihsel ve kültürel temellere dayansalar bile, birlerinin tamamlayıcısıdır. Bu anlamda AB'nin bir anayasaya sahip olmamasına karşın anayasalar birliğine sahip olduğu söylenebilir²²⁷.

3. Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Anayasal Fonksiyonu

AB Hukukunun uygulanması ve yorumlanmasında yeknesaklık sağlama ve AB Hukukunun gelişimine öncülük etme işlevleri ABAD'a, adeta bir Anayasa Mahkemesi gibi hareket etme imkânı sağlamaktadır²²⁸. Başka bir deyişle, ABAD'ın AB kurumlarının AB Hukukuna uygun hareket edip etmediklerinin ve AB tasarruflarının AB Hukukuna uygunluğunun yargısal denetimini gerçekleştirmesi, ABAD'ı AB yargı

²²⁵ Bertil Emrah Oder, *Avrupa Birliği'nde Anayasa ve Anayasalcılık*, Anahtar Kitapları Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 145-146.

²²⁶ Sanem Baykal, "Avrupa Birliği'nin Geleceği: Meşruiyet Sorunu, Anayasallaşma Süreci ve Bütünleşmenin Nihai Hedefi Üzerine", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Bahar 2004, s. 125.

²²⁷ Oder, *Avrupa Birliği'nde Anayasa ve Anayasalcılık*, s. 196-197.

²²⁸ Akgül, s. 67.

düzeyinde adeta bir Anayasa Mahkemesi yapmaktadır²²⁹. Bu durum yadırganmamalıdır zira kurucu andlaşmalar ve AB Hukukunun genel ilkeleri, neredeyse ulusal bir anayasada olan tüm unsurlara sahiptir²³⁰. Doğrudan uygulanabilirlik ve doğrudan etki prensipleri sayesinde ABAD, AB hukuk sisteminde belirleyici ve etkin bir rol oynamaktadır. Özellikle üye Devlet mahkemeleri üzerinde önemli bir etkinliği bulunmaktadır. Ancak resmi olarak kabul edilmeyen bu yargı hiyerarşisi, zaman zaman ABAD ve üye Devlet Anayasa Mahkemeleri arasında çatışmalara neden olmaktadır²³¹.

AB’de bütünleşmenin gerçekleştiği belli alanlar dikkate alındığında, AB’ye üye Devletlerdeki Anayasa Mahkemeleri’nin klasik işlevini tam olarak yerine getiremedikleri görülmektedir. Zira uluslararası örgüte üye olan bu Devletlerde, bütünleşmenin sağlandığı bazı alanlarda, Anayasa Mahkemeleri’nin denetim yetkisi AB Hukuku alanında ortadan kalkmakta ve bu durum Anayasa Mahkemeleri’nin denetim yetkilerini konu bakımından sınırlandırmaktadır²³². Bu nedenle AB’ye devredilen yetkiler konusunda üye Devletlerde anayasaya uygunluk denetimi yapılamamaktadır. Bu durumda üye Devletler, AB’nin yetkileri çerçevesinde aldığı kararları uygulamak ve ortaya çıkan uyuşmazlıkları da yine AB Hukuku çerçevesinde çözmekle yükümlüdürler²³³.

4. Avrupa Birliği Adalet Divanı’nın Avrupa Birliği Hukukuna Etkisi

ABAD’ın vermiş olduğu kararlar tamamen AB hukukunun uygulanması ve yorumlanması ile sınırlıdır. ABAD, kararlarında ulusal hukuk kurallarını hiçbir zaman ele almaz. Ancak ABAD kararları her ne kadar siyasal kararlar olmasalar da, AB’nin bütünleşme sürecine ciddi katkı sağlamıştır. Divan bu katkıyı genellikle ön karar prosedürü ile önüne gelen uyuşmazlıklar aracılığıyla yapmıştır. ABAD, ayrıca önemli prensiplerin AB içerisinde yerleşmesi konusunda da çok önemli kararlar vermiştir²³⁴.

²²⁹ Mehlika Özlem Ultan, “Avrupa Kömür Çelik Topluluğu Divanı’ndan Avrupa Birliği Adalet Divanı’na: Yargısal Denetim Çerçevesindeki Kurumsal Yapılanma”, *Başlangıçtan Günümüze Avrupa Birliği Kurumları*, Ercüment Tezcan, Hayat Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 387.

²³⁰ Arsava, *Amsterdam Anlaşmasının Avrupa Birliği Hukukuna Katkıları*, s. 42

²³¹ Akgül, s. 168-169.

²³² Hakyemez, *Anayasa Mahkemelerinin Geleneksel İşlevi*, s. 526.

²³³ Hakyemez, *Anayasa Mahkemelerinin Geleneksel İşlevi*, s. 559.

²³⁴ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 153.

AB üyesi Devletlerin farklı anayasal geleneklere, talep ve beklentilere sahip olmaları zaman zaman AB karar alma mekanizmasında tıkanıklığa yol açabilmektedir. ABAD, AB Hukukuna yön veren kararlarıyla bu tıkanıklıkların aşılmasında da önemli rol oynamıştır²³⁵. Hatta denilebilir ki ABAD, AB hukukunun gelecekteki halinin belirleyicisi konumundadır²³⁶. Zira ABAD'ın kararlarında yer verdiği birçok hukuk ilkesi, ilerleyen yıllarda AB mevzuatında dâhil edilmiştir.

ABAD'ın AB hukukunun temelini oluşturan önemli bazı kararlarına değinmek gerekirse, ilk olarak *Costa/ENEL* kararı dikkat çekmektedir. 1964 Tarihli *Costa/ENEL* kararında ABAD, AB Hukukunun ulusal hukuk normları ile çatışması durumunda öncelikli olarak uygulanacağını, yani AB Hukukunun ulusal hukuka üstün olduğunu ifade ederek AB hukuk sisteminin temel ilkelerinden birini oluşturmuştur. Bu karar neticesinde AB Hukuku normları doğrudan uygulanabilirlik ve doğrudan etki prensiplerine sahip hale gelmiştir²³⁷.

ABAD, 14 Mayıs 1974 tarihli *Nold* kararında, insan haklarının genel hukuk ilkelerinin bir parçası olduğuna karar vermiş ve böylece insan haklarının AB hukukunun bir parçası haline gelmesini sağlamıştır²³⁸. ABAD bu kararında ayrıca, üye Devlet anayasaları tarafından tanınan ve korunan temel haklarla uyuşmayan hiçbir işlemi kabul etmeyeceğini de belirtmiştir²³⁹.

8 Nisan 1976 tarihli *Roger* kararı ile ABAD, üye Devlet vatandaşı bir kişinin diğer bir üye Devlette, o Devletin yetkili makamlarının verdiği herhangi bir yerleşim belgesine ihtiyaç olmaksızın serbestçe oturabileceğine karar vererek işçilerin serbest dolaşımı ve yerleşim hakkıyla ilgili önemli bir içtihat oluşturmuştur²⁴⁰.

ABAD 20 Şubat 1979 tarihinde verdiği *Cassis De Dijon* kararında ise, bir üye Devletin yasal standartlarını karşılayan ve yasal olarak üretilerek piyasaya sürülen bir

²³⁵ Miguel Poiarés Maduro, *We the Court: The European Court of Justice and the European Economic Constitution*, Bloomsbury Publishing, Oxford, 1998, s. 17-18.

²³⁶ Brady, s. 19.

²³⁷ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 204.

²³⁸ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 153.

²³⁹ Arsava, **Federal Alman Anayasa Mahkemesinin "Mittlerweile" Kararı**, s. 188.

²⁴⁰ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 153.

malın, kural olarak bir diğer üye Devlete serbestçe girebileceğine karar vermiş²⁴¹ ve bir anlamda AB’de serbest ticaretin önünü açmıştır²⁴².

Görüldüğü gibi AB hukuk ilkelerinin oluşumunda ABAD kararları belirleyici olmuştur. ABAD bir yandan AB Hukukunun yorumlanması, AB organlarının ve üye Devletlerin AB Hukukuna riayet edip etmediklerinin denetlenmesi ve AB Hukukun tüm üye Devletlerde yeknesak bir şekilde uygulanmasını sağlama görevlerini yerine getirirken, diğer yandan AB Hukukunun gelişimine yön vermekte ve hukuk boşluklarını kararları ile doldurmaktadır.

5. ABAD Kararlarının Ulusal Hukuka Etkisi

ABAD’ın kararlarıyla getirdiği yorumlar ve koymuş olduğu ilkeler, AB Hukukunun yanında ulusal hukuka da etki etmektedir. ABAD, kararları aracılığıyla ulusal yargı organlarının anlayış ve algılarını etkilemekte ve değiştirebilmektedir. Dolayısıyla ABAD’ın hukuk anlayışı hem AB düzeyinde hem de ulusal düzeyde tüm hukuk alanına tümüyle etki edebilmektedir²⁴³. Bu nedenle ulusal Anayasa Mahkemeleri, ulusal refleksleri gereği zaman zaman ABAD kararlarını eleştirmekte, ulusal hukuk düzeyinde kendi yetki alanlarını korumaya çalışmaktadırlar. Diğer yandan ulusal alt derece mahkemeleri ise ön karar prosedürü sayesinde ABAD ile doğrudan iletişim kurabildikleri ve AB Hukuku ile ilgili durumlarda ulusal yüksek mahkemeleri bir anlamda saf dışı bırakabildikleri için ABAD ile iyi bir ilişki kurmaktadırlar.

Ayrıca AB üyesi Devletlerin, mevzuatlarını AB Hukukuna uyumlu hale getirme yükümlülükleri bulunmaktadır. Bu anlamda ABAD kararları da ulusal hukuk için önem taşımaktadır. Zira ABAD’ın AB Hukuku yorumu, ulusal yargı organlarının kararlarının yanında, ulusal yasama organlarının yasama faaliyetlerine de yön vermektedir.

²⁴¹ Brady, s. 18.

²⁴² Bozkurt/Özcan/Köktaş, s.233.

²⁴³ Sanem Baykal, “Avrupa Birliğinde Anayasallaşma Sürecinde Adalet Divanı’nın Rolü”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, Güz 2004, s.125-126.

B. Avrupa Birliği Adalet Divanı ile Avrupa Birliği Üyesi Devletlerin Anayasa Mahkemeleri Arasındaki İlişki

1. Genel Olarak

AB hukuku ve AB üyesi Devletlerin ulusal anayasaları arasındaki ilişki 1960 yılından bu yana ABAD ve AB üyesi Devletlerin Anayasa Mahkemeleri arasında tartışma konusu olmuştur. ABAD, AB Hukukunun üstünlüğünü ve doğrudan uygulanabilirliği görüşünü savunmaktadır. ABAD'ın bu görüşünü, bazı üye Devlet Anayasa Mahkemeleri kabul etmemektedir. Üye Devlet Anayasa Mahkemeleri öncelikle ulusal anayasaları çerçevesinde AB hukukunu ve özellikle de temel hak ve özgürlüklere yeterli koruma sağlanıp sağlanmadığını denetime tabi tutmaktadır²⁴⁴. Ancak AB'nin kendisine devredilen yetkileri kullanırken yetki aşımında bulunup bulunmadığının tespiti konusunda yetkili mahkeme ABİHA'nın 263. maddesine göre ABAD'dır. Bununla birlikte üye Devlet Anayasa Mahkemeleri yetki konusunda belirsiz bir durumun ortaya çıkması halinde, ulusal hukukta anayasal denetim yetkilerini kullanarak yetki devrinin sınırlarını tespit etme konusunda yetkili olduklarını belirtmektedirler²⁴⁵.

ABAD ile üye Devletlerin ulusal mahkemeleri arasında resmi olmayan bir hiyerarşi söz konusudur. ABAD bazı kararlarında AB Hukukun ulusal hukukun üstünde olduğunu ve AB Hukukun uygulanmasının denetimi konusunda tek yetkili organın kendisi olduğunu belirtmiştir. Bu durumda üye Devlet Anayasa Mahkemeleri'nin de AB Hukukuna aykırı kararları ABAD'ın yargı denetimine tabi olmaktadır.

2. Avrupa Birliği Hukuku ve Ulusal Hukuk İlişkisi

AB üyesi Devletlerin ulusal tasarruflarla AB Hukukuna etki etmesi, yani AB hukuk normlarını değiştirmesi ya da ortadan kaldırması mümkün değildir. Üye Devletler böyle bir yetkiye sahip olmadıkları gibi, AB Hukukuna uymak ve saygı

²⁴⁴ Turgay Cin, "Yunanistan Anayasasının 28. Maddesi ve Avrupa Birliği Hukuku ile İlişkisi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 2, 2010, s. 147.

²⁴⁵ Arsava, *Egemenlik Haklarının Devrine Getirilen Sınırlar*, s. 199.

göstermekle yükümlüdürler. Bu yükümlüğün bir sonucu olarak üye Devletler AB Hukukunun kendi anayasalarında yer alan temel hak ve özgürlüklere aykırı olduğunu iddia edemezler. Zira AB'ye üye Devletlerin ulusal mevzuatlarını AB mevzuatına uyumlu hale getirme yükümlülükleri de bulunmaktadır²⁴⁶. Ancak AB Hukukunun üstünlüğü ilkesine rağmen, uygulamada AB Hukuku ile ulusal hukuk arasında çatışma meydana gelebilmektedir.

3. Avrupa Birliği Hukukunda Temel Haklar ve Özgürlükler

AB Hukukunda “temel haklar” kavramı, esasen devredilemez ve engellenemez olarak özetleyebileceğimiz insan hakları alanını ve bazı üye Devlet Anayasalarında ve uluslararası sözleşmelerde yer alan ekonomik hakları da kapsayan geniş bir alanı karşılamaktadır²⁴⁷. Başlangıçta AB Hukukunda, bir ulusal anayasadaki temel hak ve özgürlüklerden farklı olarak insan varlığını bütünüyle kapsayan değil, ekonomik içerikli haklara öncelik ve önem vermiştir²⁴⁸. Günümüzde ise AB Hukuku temel haklar ve özgürlükler konusunda daha kapsamlı bir koruma sağlamaktadır. AB'nin kuruluş amacı olan iç pazar oluşturma ve ekonomik bütünleşme, zaman içerisinde siyasal ve hukuki bütünleşmeyi de içine alacak şekilde genişlemiş, temel haklar konusu da AB Hukukunun temel yapı taşlarından biri haline gelmiştir²⁴⁹.

ABAD'ın Costa/ENEL kararıyla AB Hukukunun üstünlüğü ilkesini ortaya koyması neticesinde birçok üye Anayasa Mahkemesi bu ilkeyi eleştirmiş, AB Hukukunun koşulsuz üstünlüğüne karşı çıkmıştır. Çatışmanın merkezinde genellikle temel hakların korunması konusu yer almıştır. Temel hakların korunmasında ABAD ile Anayasa Mahkemeleri arasında uzun yıllar süren bu tartışma, AB Hukukun şekillenmesinde etkili olmuştur. Kuruluşunda bir ekonomik mahkeme olarak göreve başlayan ABAD, ilk olarak 1969 tarihli Stauder kararında, temel hakların AB Hukuku genel ilkeleri kapsamında değerlendirdiğini ifade etmiştir. Bu karar, üye Devletler için yeterli olmamış ve temel haklar konusundaki eleştiriler yıllarca sürmüştür. 1991

²⁴⁶ Reçber, *Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri*, s. 69.

²⁴⁷ Ercüment Tezcan, *Avrupa Hukuku'nda Birey*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.196.

²⁴⁸ Ayşe Füsün Arsava, *Anayasa Hukuku ve Avrupa Ortak Anayasa Hukuku*, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, Cilt 19, Sayı 1-2, 1999-2000, s. 76.

²⁴⁹ A. Aslı Bilgin, “Divan’ın İkilemi: Temel Haklar ve Temel Özgürlükler Arasında Denge?“, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, 2011, s.53

yılında ERT davası ile ABAD, bu kez de kendisini insan haklarını geniş kapsamlı bir şekilde koruyan bir mahkeme olarak addetmiştir. Bu gelişmenin ardından yaklaşık 10 yıl kadar sonra, FAAM eski başkanı olan Roman Herzog başkanlığındaki bir uzmanlar heyeti tarafından AB için “Temel Haklar Şartı” (THŞ) adı altında bir insan hakları düzenlemesi hazırlanmıştır. FAAM ile ABAD arasında uzun yıllardır süregelen uyuşmazlığı sonra erdirmeyi amaçlayan²⁵⁰ bu düzenleme, yıllar sonra Lizbon Andlaşması ile yasal güce sahip hale gelebilmiştir. Ancak İngiltere ve Polonya, Lizbon Andlaşması’na eklenen bir protokolle, THŞ ile ilgili olarak kendilerine bir koruma alanı sağlamışlardır. Buna göre THŞ, ABAD veya herhangi bir İngiliz ya da Polonya mahkemesinin yetkilerini, İngiltere ve Polonya’nın yasama ve yürütme faaliyetlerini, THŞ’de yer alan temel hak ve özgürlük ve ilkelerle çelişkili olacak şekilde genişletemeyecektir. Dolayısıyla Komisyon ve üye Devletler, ABİHA’nın 257. maddesi kapsamında İngiltere ve Polonya’ya dava açamayacaktır²⁵¹.

AB hukuk sisteminde temel hak ve özgürlüklere ilişkin olarak dikkat çeken ilk düzenleme ABA’nın 2. maddesinde yer almaktadır. Çerçeve hüküm niteliğindeki bu düzenlemeye göre:

“Birlik, insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dâhil olmak üzere insan haklarına saygı değerleri üzerine kuruludur. Bu değerler, çoğulculuk, ayrımcılık yapmama, hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın-erkek eşitliğinin hâkim olduğu bir toplumda üye Devletler için ortaktır.”

Ancak AB Hukukunda temel hak ve özgürlüklerin korunması konusunda en önemli yasal dayanak şuan için ABA’nın 6. maddesinin 1. fıkrasında düzenlenen THŞ’dir. Bu düzenlemeye göre:

“Birlik, 12 Aralık 2007 tarihinde Strazburg’da uyarlandığı haliyle, Andlaşmalar’la aynı hukuki değere sahip olan 7 Aralık 2000 tarihli Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı’nda yer alan hakları,

²⁵⁰ Brady, s. 53.

²⁵¹ Alyanak, s. 92.

özgürlükleri ve ilkeleri tanır. Şart'ta yer alan hükümler, Birliğin Andlaşmalar'da belirlenen yetkilerini hiçbir şekilde genişletmez.

Şart'ta yer alan haklar, özgürlükler ve ilkeler; Şart'ın yorumlanması ve uygulanmasının düzenlendiği VII. Başlığı altındaki genel hükümlere uygun olarak ve Şart'ta bu hükümlerin kaynaklarını ortaya koyan açıklamalar gerektiği şekilde göz önünde bulundurularak yorumlanır.”

THŞ, günümüz dünyasında insan hakları alanında en güncel ve modern belge niteliğindedir. AB bu belge ile, AİHS'ye kıyasla içerik olarak oldukça geniş kapsamlı bir temel haklar bildirgesine sahip olmuştur. ABAD da son yıllarda verdiği bazı kararlarında, THŞ'deki temel hak ve özgürlüklere atıfta bulunarak bunları yorumlamakta ve temel haklar ve özgürlükler konusunda AB Hukukunun gelişimine katkı sağlamaktadır²⁵².

AB hukuk sisteminde insan haklarının korunması THŞ ile sınırlı değildir. ABA'nın 6. maddesinin 2. ve 3. fıkralarında ise AİHS ile koruma altına alınan ve üye Devletlerin ortak anayasal geleneklerinden kaynaklanan haklar, AB Hukukunun genel ilkeleri arasında sayılmıştır. İlgili fıkralar şu düzenlemeleri içermektedir:

“2. Birlik, İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi'ne katılır. Bu katılım, Birliğin Andlaşmalar'da belirlenen yetkilerinde değişikliğe yol açmaz.

3. İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi tarafından güvence altına alınan ve üye Devletlerin ortak anayasal geleneklerinden kaynaklanan temel haklar, Birlik hukukunun genel ilkelerinin parçasıdır.”

Şuan AB kurumları için bağlayıcı olmayan AİHS, AB'nin sözleşmeye taraf olmasıyla birlikte, AB kurumları için tamamen bağlayıcı hale gelecektir. Böylelikle

²⁵²Alyanak, s. 91.

AB Hukukunda temel hak ve özgürlüklerin korunması, THŞ, AİHS ve üye Devletlerin anayasal geleneklerinden oluşan üç yapıyı bir temel üzerinde şekillenecektir²⁵³.

AB Hukukunda temel haklar ve özgürlükler konusunda sağlanan bu gelişmelerle birlikte, üye Devlet Anayasa Mahkemeleri tarafından AB'nin temel haklar konusunda yeterince koruma sağlamadığı eleştirisi büyük ölçüde giderilmiştir. Bunun neticesinde özellikle Anayasa Mahkemeleri ve ABAD arasında daha ılımlı bir ilişki ortaya çıkmaya başlamıştır.

Ayrıca AİHM ile ABAD arasında da zorunlu bir etkileşim söz konusudur. Zira bir yandan AB üyesi Devletlerin tümü aynı zamanda AİHS'ye tarafır, diğer yandan ise AİHS, AB Hukukunun genel ilkeleri arasında yer almaktadır ve yakın bir gelecekte AB Hukukunun ayrılmaz bir parçası olacaktır. AB yargıçları, ABAD ve AİHM'in birbirlerinin koruma alanında bulunan İnsan Hakları Hukukunu değiştirme imkânı bulunduğu ve her iki mahkemenin birbiri ile bağlantılı olduğu ifade etmektedirler. Hatta her iki mahkemeden yargıçlar her yıl insan haklarını tartışmak için ortak toplantılar yapmaktadırlar.

THŞ'nin 2. maddesi gereği, insan haklarının korunmasına ilişkin olarak ABAD ve AİHM arasında bir "eş-davalı" sistem öngörülmektedir. Buna göre "*AB Temel Haklar Şartı'nda yer alan haklardan, AİHS'de yer alan haklarla örtüşenlerin anlamı ve kapsamı, söz konusu AİHS'de yer alan haklarıkiyle aynıdır. Bu hüküm, Birlik hukukunun daha ileri bir koruma getirmesine engel teşkil etmez*²⁵⁴." Ancak üye Devletler ve AB kurumları, bu hassas işbölümünün ne şekilde gerçekleşeceği ve işe yarayıp yaramayacağı konusunda henüz bir yol haritası çizebilmiş değillerdir²⁵⁵.

ABAD ve AİHM arasında karmaşık bir bağ söz konusudur. Her iki Mahkeme de zaman zaman birbirlerinin kararlarına dayanarak kendi kararlarında gerekçelendirme yapmaktadır. Ayrıca her iki Mahkeme de yargısal yetki konusunda hassas davranmaktadır. Nitekim AB'nin AİHS'ye katılımına ilişkin olarak Komisyon

²⁵³ Ayşe Işıl Karakaş, "Ulusalüstü Anayasada Temel Haklar Problematigi: Teorik Ve Pratik Sorunlar", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt 22, 2005, s. 294.

²⁵⁴ Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı md. 52 (3).

²⁵⁵ Brady, s. 50.

tarafından hazırlanan taslak anlaşma metni hakkında görüş bildiren ABAD, AB'nin müstakil bir devlet olarak düşünülemediğini ve bu sebeple AİHS'ye katılım gerçekleşirken AB'nin özel niteliklerinin dikkate alınması gerektiğini ifade etmiştir. ABAD ayrıca AB'nin AİHS'ye taraf olmasının, AB Hukukunun özerkliğine ve AB'nin denge sistemine zarar verebileceğini belirtmiştir²⁵⁶.

4. Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Avrupa Birliği Hukuku ile Ulusal Hukuk Arasındaki Çatışmayla İlgili Verdiği Kararlar

ABAD, AKÇT'nin kuruluşundan bu yana almış olduğu önemli kararlarla AB hukukuna yön verirken, zaman zaman üye Devlet Anayasa Mahkemeleri tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştiriler karşısında AB'nin ve dolayısıyla kendisinin otoritesini korumaya çalışan ABAD, bir yandan AB Hukukunun özelliklerini ve üstünlüğünü korumaya çalışırken, diğer yandan ulusal Anayasa Mahkemeleri ile ılımlı bir diyalog sürdürmeye çalışmıştır²⁵⁷. AB Hukuku ile ulusal hukukun çatıştığı durumlarda ABAD'ın nasıl bir yaklaşımda bulunduğunu anlayabilmek için ABAD'ın bu konuda verdiği bazı kararları incelemek gerekmektedir.

a. Van Gend & Loos Kararı

ABAD, 1963 tarihli *Van Gend & Loos* davasında verdiği kararda²⁵⁸, AB Hukuku kurallarının, üye Devlet Mahkemelerinde doğrudan uygulanabilir olduğunu belirtmiştir. Böylece AB Hukukunda “doğrudan uygulanabilirlik” ve “doğrudan etki” prensipleri ABAD tarafından ilk kez bu kararda ifade edilmiştir²⁵⁹. Dava konusu üye Devletler arasında yeni gümrük vergileri ya da eş etkili resimlerin konmasını yasaklayan AET Andlaşması'nın 12. maddesinin (ABİHA m. 30) doğrudan etkiye sahip olmadığıdır. Başka bir deyişle, bu maddenin bireyler açısından ulusal mahkemeler önünde ileri sürülebilecek haklar yaratıp yaratmadığıdır. ABAD kararında şu ifadeleri kullanmıştır:

²⁵⁶ Alyanak, s. 93.

²⁵⁷ Maduro, s. 7.

²⁵⁸ Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın 05.02.1963 tarihli ve 26/62 sayılı kararı.

²⁵⁹ Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 205.

“AB, uluslararası hukukta üye Devletlerin yanında onların vatandaşlarını da kapsayan yeni bir hukuk düzeni kurmuştur. Bu yeni düzenin çalışması için Devletler egemenlikten kaynaklanan haklarını belirli bir alanda da olsa sınırlandırmışlardır. Dolayısıyla, AB hukuku, üye Devletlerin ulusal hukuk düzenlemelerinden bağımsız olarak, bireylere bir takım haklar tanır ve yükümlülükler öngörür.”

ABAD’ın bu kararında da belirttiği gibi, AB kendine özgü yapısı olan yeni bir hukuk düzeni ortaya çıkarmıştır. Bu hukuk düzeni, Devletlerin egemenlik yetkilerini kısmen AB’ye devretmesi sonucu ortaya çıkmış ve üye Devletler açısından bağlayıcı hale gelmiştir. Bu nedenle üye Devletlerin egemenlik yetkilerini devrettikleri alanlarda AB tek başına hukuk yaratabilir ve bu hukuk üye Devletler için bağlayıcıdır ve doğrudan uygulanabilir özelliindedir.

b. Costa/ENEL Kararı

ABAD 1964 yılında verdiği *Costa/ENEL* kararında²⁶⁰, AB Hukukunun, ulusal hukuk normları ile çatışması durumunda öncelikli olarak uygulanacağını tekrar etmiş, *Van Gend & Loos* kararından bir adım daha ileri giderek bunun AB Hukukunun kendine özgü yapısının doğal bir sonucu olduğunu ifade etmiştir²⁶¹. Dolayısıyla Divan, AB Hukuku ile Uluslararası Hukuk arasındaki ayrımı daha da açık bir şekilde ifade etmiştir. Kararda AB Hukukunun ulusal hukuka üstünlüğü ve bunun gerekçeleri şu şekilde ifade edilmiştir:

“Normal uluslararası anlaşmalardan farklı olarak, AET Andlaşması, kendi hukuk sistemini yaratmıştır. Andlaşmanın yürürlüğe girmesiyle birlikte bu hukuk sistemi üye Devletlerin hukuk sistemlerinin ayrılmaz bir parçası olmuştur ve üye Devlet mahkemeleri bu hukuku uygulamak zorundadırlar.

Kendine ait kurumları, kendine ait tüzel kişiliği, kendine ait hukuki ehliyeti ve uluslararası düzeyde temsil kabiliyeti olan ve daha da

²⁶⁰ Avrupa Birliği Adalet Divanı’nın 15.07.1964 tarihli ve 6/64 sayılı kararı.

²⁶¹ Kwiecien, s. 1481.

önemlisi egemenliğin sınırlandırılmasından ya da Devletlerin yetki devrinden doğan gerçek yetkilerle donatılmış olan sınırsız süreli bir Topluluk (AB) yaratmakla üye Devletler, belirli alanlarda da olsa egemenliklerini sınırlandırmışlardır. Böylece hem vatandaşlarını hem de kendilerini bağlayan bir hukuk oluşturmuşlardır.

Hiçbir üye Devletin hukukunda, Topluluktan (AB'den) kaynağını alan hükümlerin entegre edilmesi ve çok daha genel olarak Andlaşmanın hükümleri ve ruhu, Devletlerin, karşılıklılık esasına göre kabul ettikleri bir hukuk sistemine karşı, tek taraflı ve sonraki bir tedbire öncelik tanımalarını imkansız kılmaktadır. Böyle bir tedbirin, bu sebeple, o hukuk sistemiyle bağdaştığı söylenemez. Topluluk (AB) Hukukunun yürütülmesi hiçbir üye Devlette farklı bir sonuç doğuramaz²⁶².”

ABAD, bu kararında AB Hukukunun ulusal hukuka üstün olduğu vurgulamıştır. Bu sebeple üye Devletler, yürürlük tarihini dikkate almaksızın bütünleşmenin sağlandığı alanlardaki AB hukuk kuralını öncelikle uygulamak zorundadırlar. Bu gibi durumlarda *lex posterior derogat legi priori* (sonraki kanun öncekini değiştirir) kuralı geçerli olmamaktadır²⁶³. Hatta ABAD, AB'nin yetkili olduğu alanlarda üye Devletlerin ulusal hukuk kurallarının AB Hukukuna uyumlaştırılması gerektiğini de kararında belirtmiştir²⁶⁴. Divan bu kararında ayrıca, AB Hukuku ile çatışan ulusal hukuk normunun Anayasa olması halinde dahi AB Hukukunun üstün tutulacağını ifade etmiştir²⁶⁵. Ancak AB Hukukunun ulusal anayasaların da üzerinde olması, tartışmalı bir konudur ve üye Devletlerin ulusal hukukları bazında tek düze şekillenmemektedir²⁶⁶.

ABAD'ın *Costa/ENEL* kararına karşın FAAM, çalışmanın devamında ele alacağımız bazı kararlarında AB Hukukunun koşulsuz üstünlüğünü reddetmiş, yetki

²⁶² Aslan Gündüz, “İktidar ve Milletlerarası Sınırları”, *İstanbul Barosu Dergisi*, Cilt 64, Sayı 1-2-3, 1990, s. 14-65.

²⁶³ Kwiecien, s. 1487.

²⁶⁴ Hakyemez, *Anayasa Mahkemelerinin Geleneksel İşlevi*, s. 557.

²⁶⁵ Özkan, s. 270.

²⁶⁶ Arsava, *Birlik Hukuku ve Anayasa Arasındaki İlişki*, s. 101.

aşımı, temel hak ve özgürlüklere yeterli koruma sağlanamaması gibi durumlarda AB Hukukunun koşulsuz bir şekilde ulusal hukuka üstün tutulamayacağını ifade etmiştir.

c. Internationale Handsgesellschaft Kararı

1970 yılında verilen bu karar²⁶⁷ üye Devlet Anayasa Mahkemeleri ile ABAD arasındaki uyuşmazlığın başlangıcı olarak kabul edilmekte ve bu anlamda bir dönüm noktası olarak nitelendirilmektedir²⁶⁸. Ön karar prosedürü yoluyla ABAD'ın önüne gelen bu davada, tarım ürünleri piyasasını kontrol edebilmek için AB tarafından getirilen sistemin Federal Alman Anayasası'na (Bonn Anayasası) ve temel insan haklarına aykırı olduğu iddia edilmiştir. ABAD dava sonucu verdiği kararda üye Devletlerin anayasal geleneklerinden esinlenen hakların dahi AB'nin yapısı ve hedefleri doğrultusunda sağlanması gerektiğini ifade etmiştir²⁶⁹. Ayrıca AB Hukuku normu ile çatışan ulusal hukuk normunun niteliğine bakılmaksızın AB Hukukuna üstünlük tanınması gerektiğini belirtmiştir²⁷⁰. ABAD bu kararında AB Hukukunun üstünlüğünü AB'nin yapısı ve hedefleriyle ilişkilendirmiştir. Bu anlamda üye Devletlerin anayasal gelenekleri AB'nin yapısı ve hedefleri ile uyumlu olduğu ölçüde AB Hukukunda kabul göreceği sonucu çıkmaktadır.

d. Simmenthal Kararı

1978 tarihli *Simmenthal* kararında²⁷¹ Divan, AB Hukukunun üstünlüğü konusunda *Costa/ENEL* kararındaki yorumunu geliştirmiştir. ABAD'a göre bağlayıcı niteliğe sahip AB Hukuku normlarıyla çatışan yeni ulusal hukuk kuralları ortaya çıkarılamaz ve AB Hukuku kurallarına uyumlu olmayan ulusal hukuk normları kendiliğinden uygulanamaz hale gelir. AB Hukukunun üstünlüğü sadece ulusal hukuk kurallarını değil, üye Devletlerin üçüncü Devletlerle yaptıkları yükümlülük getiren anlaşmaları da kapsamaktadır²⁷². Diğer yandan bir ulusal mahkeme önünde AB Hukuku ile ulusal hukukun çatışması söz konusu olursa, ulusal mahkemeler AB

²⁶⁷ Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın 17.12.1970 tarihli ve 11/70 sayılı kararı.

²⁶⁸ Bilgin, s. 57.

²⁶⁹ Karluk, s. 466.

²⁷⁰ Stiernstrom, s. 6.

²⁷¹ Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın 09.03.1977 tarihli ve 106/77 sayılı kararı.

²⁷² Bozkurt/Özcan/Köktaş, s. 208-209.

Hukukunu uygulamakla yükümlüdür. Simmenthal Kararından da anlaşıldığı gibi ABAD'ın geliştirdiği AB Hukukunun üstünlüğü prensibi, üye Devletlerin sonradan çıkaracakları yasalar ya da yapacakları uluslararası andlaşmalar bakımından da geçerli olacaktır. Ayrıca ulusal mahkemelerin çatışma durumunda AB Hukukunu uygulamakla yükümlü kılınması, üye Devletlerdeki anayasal denetim sistemini etkilemiş, ulusal mahkemelerin ön karar başvurusu yoluyla Anayasa Mahkemeleri'nin görüşünü almadan doğrudan ABAD'a başvurma yolunu açmıştır.

e. Nold Kararı

ABAD bu kararında²⁷³, temel hakların temini bakımından üye Devletlerin ortak anayasa geleneklerinden hareket etmeleri gerektiğini ve bu nedenle üye Devletlerin anayasaları tarafından tanınan ve korunan temel haklarla uyuşmayan hiçbir işlemi kabul etmeyeceğini belirtmiştir²⁷⁴. ABAD Nold kararında, üye Devletlerin anayasal gelenekleri bakımından *Internationale Handsgesellschaft* kararındaki sert tutumunu yumuşatmış görünmektedir. Zira ABAD *Internationale Handsgesellschaft* kararında, üye Devletlerin anayasal geleneklerinden esinlenen hakların dahi AB'nin yapısı ve hedefleri doğrultusunda sağlanması gerektiğini ifade ederek AB Hukukunu anayasal geleneklerin de üzerinde değerlendirmişti. Nold kararında ise tersi bir yaklaşımla temel haklar konusundaki AB tasarruflarının üye Devletlerin anayasal geleneklerine aykırı düşmemesi gerektiğini ifade etmiştir.

f. Schmidberger Kararı²⁷⁵

Dava konusu olayda, Avusturya yetkilileri, kuzey Avrupa ve İtalya arasındaki ana trafik bağlantısı olan Brenner otoyolunda, bir çevre grubu tarafından siyasi gösteriler yapılmasına izin vermiştir. Barışçıl olan bu gösteri nedeniyle otoyol yaklaşık 30 saat boyunca trafiğe kapatılmıştır²⁷⁶. Bir Alman taşıma şirketi olan Schmidberger, Avusturya'nın bu gösteriye izin vererek AB mevzuatının malların serbest dolaşımına

²⁷³ Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın 14.04.1974 tarihli ve 4/73 sayılı kararı.

²⁷⁴ Arsava, **Federal Alman Anayasa Mahkemesinin "Mittlerweile" Kararı**, s. 188.

²⁷⁵ Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın 11.07.2003 tarihli ve 112/00 sayılı kararı.

²⁷⁶ Charles F. Sabel, Oliver Gerstenberg, "Constitutionalising an Overlapping Consensus: The ECJ and the Emergence of a Coordinate Constitutional Order", *European Law Journal*, Cilt 16, Sayı 5, 2010, s. 515.

ilişkin hükümlerini ihlal ederek zararına yol açtığı gerekçesiyle yerel mahkemede dava açmış, uyuşmazlık ön karar yoluyla ABAD'a taşınmıştır. Dava konusu olayda, Schmidberger şirketinin temel özgürlük kapsamında olan haklarının, Avusturya Anayasası'nda ve ayrıca AİHS'de temel hak olara düzenlenen gösteri hakkı ile çatışması, yani AB Hukuku ile ulusal hukukun karşı karşıya gelmesi söz konusudur.

Avusturya Cumhuriyeti, gösterinin yasaklanmaması kararının olayların detaylı bir şekilde incelenmesinden sonra alındığı ve Brenner otoyolunun kapanma tarihine ilişkin bilgilerin önceden ilan edildiği gerekçesiyle karşı tarafın iddialarını reddetmiştir. Avusturya ayrıca Almanya ve İtalya'da düzenlenen gösterilerin önemli trafik sıkışıklığı veya başka bir olayla sonuçlanmadığını, gösteriden kaynaklanan engellenmenin, serbest dolaşımın açısından kalıcı ve ciddi bir şekilde gerçekleştirmediğini iddia etmiş, demokratik bir toplumda temel hakların dokunulmaz olması nedeniyle, ilgili çıkarların değerlendirilmesi, ifade ve toplanma özgürlüğü lehine olmalıdır görüşünü savunmuştur²⁷⁷.

ABAD, malların serbest dolaşımı ilkesinin, bir üye Devletin açık ve büyük transit güzergâhları muhafaza etmesini gerektirip gerektirmeyeceğinin ve bu yükümlülüğün ulusal anayasa ve AİHS kapsamındaki temel haklar ve özgürlüklere aykırı olup olmayacağı durumunun değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir²⁷⁸. ABAD'a göre AB Hukukundan doğan yükümlülükler doğrudan uygulanabilir niteliktedir ve üye Devletlerin mevzuatlarını bu doğrultuda şekillendirmeleri gerekmektedir. Aksi halde bir yasama kusuru ortaya çıkacak ve ulusal makamlar bu nedenle AB Hukukundan doğan yükümlülüklerini yetine getiremeyecektir. Avusturya malların serbest dolaşımı ilkesine uygun olarak mevzuatını uyumlaştırmamış ve ulusal makamlar AB Hukukunu bu nedenle ihlal etmiştir²⁷⁹.

ABAD'a göre, yetkili Avusturya makamlarının yaklaşık 30 saat boyunca Brenner otoyolu gibi önemli bir transit güzergahın tamamen kapatılmasına neden olan bir gösteriyi yasaklamamış olması sebebiyle malların serbest dolaşımının aksaması, Avusturya'nın yasaklamama kararının haklılığını ispatlayamaması halinde,

²⁷⁷ ABAD, 112/00, 17. paragraf.

²⁷⁸ ABAD, 112/00, 20. paragraf.

²⁷⁹ ABAD, 112/00, 22. paragraf.

ABİHA'nın 30. ve 34. maddelerinden doğan yükümlülükleri ile uyumsuz olan niceliksel bir kısıtlamaya eş etkili bir önlem oluşturduğu kabul edilmelidir²⁸⁰.

ABAD tarafından *Cassis de Dijon* davasında da ifade edildiği gibi, malların serbest dolaşımı, bazı durumlarda, ABİHA'nın 36. maddesinde belirtilen nedenlerle (örneğin kamu yararı) için kısıtlamalara tabi olabilir²⁸¹. Benzer şekilde AİHS'nin 10. ve 11. maddeleri gereğince, kısıtlanamayacağı öngörülen alanın dışında kalan bazı temel hak ve özgürlükler de kamu yararı gereğince kısıtlanabilmektedir²⁸². Bu koşullar altında, ilgili menfaatler arasında adil bir denge olup olmadığını belirlemek için davanın tüm koşullarını göz önüne alarak katlanılan menfaatler tartılmalıdır²⁸³.

ABAD sonuç olarak, Avusturya makamlarının, takdir yetkilerini kullanarak, meşru bir amaçla AB Hukuku içerisinde daha az kısıtlayıcı tedbirler alamayacak olması nedeniyle malların serbest dolaşımını kısıtlamak için makul sebeplere sahip olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle ABAD, Avusturya'nın AB Hukukunu ihlal etmediği sonucuna varmıştır²⁸⁴.

ABAD bu kararında, AB Hukukunun doğrudan etki özelliğine sahip normlarının, ulusal normlarla çatışması halinde, makul sebeplerin varlığı, menfaatlerin orantısı gibi hususların üzerinde durarak, AB Hukuku ile ulusal hukuk arasında ılımlı bir etkileşim sağlamış, bir AB Hukuku normunun doğrudan etkiye sahip olmasının, o normun her durumda ulusal hukuka üstün gelmesini gerektirmediğini belirtmiştir. Bu nedenlerle ABAD, bir Devletin temel ve insan haklarını koruma yönündeki olumlu yükümlülüğünün, gerekli ve orantılı olduğu ölçüde ABİHA'nın malların serbest dolaşımına kısıtlama getirilemeyeceğine ilişkin olan 35. maddenin ihlaline yol açmayacağı sonucuna varmıştır.

²⁸⁰ ABAD, 112/00, 64. paragraf.

²⁸¹ ABAD, 112/00, 78. paragraf.

²⁸² ABAD, 112/00, 79. paragraf.

²⁸³ ABAD, 112/00, 81. paragraf.

²⁸⁴ ABAD, 112/00, 93. ve 95. paragraf.

II. ÜYE DEVLET ANAYASAYA MAHKEMELERİ AÇISINDAN ANAYASAL DENETİM YETKİSİ

AB'nin genişleme sürecine bağlı olarak AB Hukukunun kapsamı da genişlemiş, AB'nin ve dolayısıyla AB organlarının yetkilerinde önemli bir artış meydana gelmiştir. AB Hukukunun kapsamının genişlemesi AB içerisinde ulusal hukukun etkisini azaltırken, AB organlarının yetkilerini artırması da ulusal organların yetkilerini o derece azaltmaktadır. Bu nedenle ulusal refleksin en önemli belirleyicilerinden olan ulusal Anayasa Mahkemeleri, AB'nin artan yetkileri karşısında Devlet egemenliklerini koruma amaçlı bazı kararlar vermiş ve AB Hukukunun koşulsuz üstünlüğüne karşı uzun yıllar direnmişlerdir.

A. Anayasa Mahkemeleri'nin İşlevi

Bir anayasa mahkemesinin geleneksel işlevi, anayasal denetim sistemine sahip bir Devlette, bireye tanınan hak ve özgürlüklerin siyasal iktidar karşısında korunmasını sağlamak ve anayasada öngörülen usulde kuvvetler arasındaki dengeyi sağlamaktır. Anayasa Mahkemeleri'nin asli görevi, yasama organının çıkardığı kanunların normlar hiyerarşisinin en üstünde yer alan anayasaya uygunluğunu denetlemektir. Bu bağlamda günümüzde, denetimin konusu ve denetim yetkisinin sınırı olmak üzere iki sorun ortaya çıkmaktadır²⁸⁵. AB'nin kuruluşu ile üye Devletlerin egemenlik yetkilerini kısmen AB'ye devretmeleri ve ABAD'ın AB Hukukunun denetiminde tek yetkili yargı organı olduğuna karar vermesi sonucunda, üye Devlet Anayasa Mahkemeleri'nin denetim yetkileri konu bakımından sınırlanmış ve bu durum ABAD ve Anayasa Mahkemeleri arasında yetki çatışmasına neden olmuştur.

B. Üye Devlet Anayasalarında Avrupa Birliği'ne İlişkin Düzenlemeler

AB'ye üye Devletler, üye olmalarıyla birlikte ulusal hukuk mevzuatlarını AB Hukukuna uygun hale getirmeyi kabul etmiş olmaktadır. Bu bağlamda bazı üye

²⁸⁵ Hakyemez, *Anayasa Mahkemelerinin Geleneksel İşlevi*, s. 525.

Devletler özellikle anayasalarında gerekli değişiklikleri yaparak egemenlik yetkilerini AB lehine sınırlandırmaktadırlar²⁸⁶. Ancak üye Devlet anayasaları incelendiğinde bu konuda bir standart sağlanamadığı görülmektedir. Bazı anayasalar AB Hukukunun üstünlüğünü reddederken, diğer bazı anayasaların da AB Hukukunun üstünlüğünü kabul ettiği ya da şartlı olarak kabul ettiği görülmektedir. Avrupa Birliği'ne üye Devletlerin anayasal gelenekleri ve anayasaları arasında birçok farklılık bulunmaktadır. Almanya, Fransa, İrlanda ve bazı yeni üye Devletler egemenlik hakkının devri konusunda detaylı anayasal düzenlemeler yaparken, diğer üye Devletler anayasalarında egemenlik haklarının devriyle ilgili olarak yer alan genel düzenlemeleri uygulamaktadır²⁸⁷. Bu nedenle AB hukukun üstünlüğünü kabul eden, şartlı kabul eden ya da etmeyen anayasalardan bazıları örnek teşkil etmesi açısından incelenecektir.

1. Federal Almanya Anayasası (Bonn Anayasası)

Bonn Anayasası'nın 23. maddesinin 1. fıkrası temel hakların korunmasında AB Hukuku ve Bonn Anayasası arasındaki ilişkiyi düzenlemektedir. İlgili fıkra şu şekildedir:

“Avrupa Birliği – Temel Hakların Korunması–Talilik İlkesi

1) Birleşmiş bir Avrupa'nın gerçekleşmesi için Federal Almanya Cumhuriyeti, demokratik hukuk Devleti ilkeleri, sosyal ve federatif esaslara ve yetki ikamesi ilkesine bağlı olan ve bu Anayasaya benzer bir şekilde temel hakların korunmasını sağlayan Avrupa Birliğinin gelişmesinde katkıda bulunur. Federasyon bunun için, Federal Konseyce onaylanan bir yasayla egemenlik haklarını devredebilir. Avrupa Birliğinin kurulması ve onun anlaşma esaslari ve benzer kurallar bu Anayasayı değiştirecek veya Anayasaya ilâve getirecek nitelikte ise, Anayasanın madde 79 fıkra 2 ve 3 uygulanır.”

²⁸⁶ M. Emin, Zararsız, “Avrupa Topluluğu Hukukunun Doğrudan Etkisi Prensibi ve Türk Hukukunda Muhtemel Sonuçları”, *Yeni Türkiye Avrupa Birliği Özel Sayısı 1*, Yıl 6, Sayı 35, 2000, s. 717.

²⁸⁷ A. Füsün Arsava, “Avrupa Anayasası'nın Dogmatik Özellikleri”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 2006, s. 33.

Bu düzenlemeye göre, AB Hukuku normlarının anayasayı değiştirecek nitelikte olması durumunda anayasa değişikliğini düzenleyen 79. maddeye gönderme yaparak aynı usulün uygulanacaktır. Dolayısıyla bu durumda Anayasayı değiştirecek nitelikte görülen AB Hukuku normları, Federal Meclis'in 2/3 çoğunluğunun oyu ile iç hukukta geçerlilik kazanabilecektir. Bu düzenleme, AB Hukukun üstünlüğü ve doğrudan uygulanabilirlik ilkesi ile çelişmektedir. Zira ABAD'ın *Costa/ENEL* kararında belirttiği üzere AB Hukuku normları yürürlüğe girdikleri anda herhangi bir iç hukuk işlemine gerek olmaksızın ulusal hukukun parçası haline gelmektedirler.

2. Fransa Anayasası

Fransa Anayasası'nın Avrupa Birliği'ne ilişkin düzenlemeleri 88. ana madde başlığı altında 7 ayrı maddede yer almaktadır. Ancak bu maddelerde yer alan düzenlemeler, AB Hukuku ile ulusal hukuk arasındaki ilişkiyle ilgili özel bir ifade içermemektedir. Fransa Anayasası'nın 54. ve 55. maddelerinde yer alan düzenlemeler ise uluslararası anlaşmaların anayasaya aykırılığı ve hiyerarşik durumu açısından önem arz etmektedir. Anayasanın 54. maddesinde yer alan düzenlemeye göre:

“Anayasa Konseyi, Cumhurbaşkanı, Başbakan, her iki Meclisten birinin Başkan yahut altmış milletvekili veya altmış senatör tarafından başvurulması üzerine, uluslararası bir taahhüdün anayasaya aykırı bir hüküm taşıdığını beyan ederse, bu uluslararası anlaşmanın tasdik ya da onaylanması ancak anayasanın değiştirilmesinden sonra mümkün olur.”

55. madde ise şu düzenlemeyi içermektedir:

“Usulüne uygun biçimde tasdik ve onaylanan sözleşme ve anlaşmalar, bu sözleşme ve anlaşmaların diğer tarafça da uygulanması koşuluyla, yayımlandıkları andan itibaren yasalardan üstün bir nitelik kazanırlar.”

54. ve 55. madde bir arada değerlendirildiğinde, AB Hukukunun Fransız Anayasasının altında ve kanunların üzerinde bir hiyerarşiye sahip olduğu

anlaşılmaktadır²⁸⁸. Ancak ABAD’ın kararlarında sıklıkla belirttiği üzere, AB Hukuku normu ile çatışan bir ulusal hukuk normu, anayasa normu olsa dahi AB Hukuku normunun üstünlüğü söz konusu olacaktır. Dolayısıyla Fransa Anayasası’nın AB Hukuku normlarına kanunların üzerinde ancak anayasanın altında bir hiyerarşi vermesi, ABAD tarafından ortaya konan AB Hukukunun üstünlüğü ilkesiyle çelişmektedir.

3. Portekiz Anayasası

Portekiz Anayasasının uluslararası ilişkileri düzenleyen 7. maddesinin 6. fıkrası şu şekildedir:

“Portekiz, karşılıklılık ilkesine tabi ve hukukun üstünlüğüne ve katmanlı yetki ilkesine dayalı demokratik bir Devletin temel haklara saygı göstermesi ve özgür, güvenli ve adil bir alanın ekonomik, sosyal ve bölgesel olarak uyumunu ve ortak dış, güvenlik ve savunma politikasının tanımı ve uygulamasını sağlamak amacıyla, Avrupa Birliğini inşa etmek ve derinleştirmek için gerekli yetkilerin ortak, işbirliği içinde veya Birliğin kurumlarınca kullanılması için anlaşmalara girebilir.”

Bilindiği gibi AB Hukuku ile ulusal hukuk arasındaki yetki devrine ilişkin olarak, AB’yi kuran anlaşmalarla üye Devletler egemenlik alanlarına dair bir takım yetkilerini AB kurumlarına devretmiş bulunmaktadır. Portekiz Anayasası’nda yer alan bu düzenlemede sıralanan bazı alanlardaki yetkilerin, “Birliğin kurumlarınca kullanılması için anlaşmalara girebilir” ifadesi de AB’ye devredilebileceği açıkça ifade edilmiştir.

Portekiz Anayasasının 8. maddesinin 3. ve 4. fıkraları, AB hukuku normlarının ulusal hukuka etkisini düzenlemektedir. Bu fıkralara göre:

²⁸⁸ Arsava, **Birlik Hukuku ve Anayasa Arasındaki İlişki**, s. 105.

“3. Portekiz’in içinde olduğu uluslararası kuruluşların yetkili organlarınca belirlenen kurallar, ilgili kurucu andlaşmalarda ortaya konması koşuluyla, doğrudan Portekiz iç hukukunda yürürlüğe girer.

4. Avrupa Birliği’ne yön veren andlaşmaların hükümleri ve Birlik kurumlarının, kendi sorumluluklarını yerine getirmek için çıkardığı kurallar, Birlik kanunu uyarınca ve hukukun üstünlüğüne dayalı demokratik bir Devletin temel ilkelerine saygı gereği Portekiz iç hukukunda da geçerlidir”

3. fıkraya göre, AB andlaşmalarından kaynaklanan AB tasarrufları doğrudan Portekiz iç hukukun bir parçası olmaktadır. Bu düzenleme ABAD’ın geliştirdiği doğrudan etki prensibi ile uyumludur. 4. fıkra ise AB Hukukunun iç hukukta geçerli olduğu belirtilmiş ancak iç hukuk düzenlemeleri ile çatışma durumunda hangi hukuka üstünlük tanınacağı konusu açıkça ifade edilmemiştir.

Portekiz Anayasası’nın 112. maddesinin 8. fıkrasına göre *“Avrupa Birliği mevzuatının ve diğer hukuki fiillerin iç hukuk sistemine aktarılması ancak bir kanun, bir idari kanun veya yukarıdaki 4’üncü fıkra uyarınca bir bölgesel kanun hükmünde kararname ile olur”*. Bu hüküm, AB Hukukunun doğrudan uygulanabilirlik ve doğrudan etki prensiplerine aykırı görünmemektedir. Zira burada düzenlenen, AB Hukuku normlarının hiyerarşisi ya da doğrudan etkisi değil, iç hukuk sistemine aktarılması, yani Portekiz mevzuatına dahil edilmesidir. Sonuç olarak Portekiz Anayasası, AB hukukun üstünlüğünü açıkça ifade etmemekle birlikte bu ilkeye uygun düzenlemeler içermektedir.

4. İrlanda Anayasası

İrlanda Anayasası’nın 29. maddesinin 4. fıkrası, 10. bendindeki düzenlemeye göre *“Anayasanın hiçbir hükmü, Avrupa Birliği veya Toplulukların üyelik yükümlülüklerinin gerekli kıldığı, Devlet tarafından çıkarılan kanunları, yapılan fiilleri veya alınan önlemleri geçersiz kılmaz veya Avrupa Birliği veya Toplulukları veya ilgili kurumları veya Toplulukları kuran Andlaşmaların hükümlerine göre yetkili organların çıkardığı kanunların, yaptıkları fiillerin veya aldıkları önlemlerin Devlette*

kanun gücüne sahip olmasını engellemez". Bu hüküm iki açıdan önemlidir. Hüküm genel olarak AB Hukuku normlarının iç hukukun bir parçası olmasının engellenemeyeceğini vurgulamaktadır. Diğer yandan İrlanda Anayasası'nın hiçbir hükmünün AB üyelik yükümlülüklerinin gerekli kıldığı tasarruflara engel olamayacağı açıkça ifade edilmiştir. İrlanda Anayasa'nın AB Hukukuna koşulsuz öncelik vermesi ve AB Hukukunu hiyerarşik bakımdan İrlanda Anayasası'nın da üzerinde tutması, ABAD içtihatlarına ve AB Hukukuna uygun düşmektedir.

5. Yunanistan Anayasası

Uluslararası andlaşmaların onaylanması ve uluslararası organlara yetki devri Yunanistan Anayasası'nın 28 maddesinde²⁸⁹ düzenlenmiştir. Avrupa bütünlüğü sürecinin temelini oluşturduğu ifade edilen bu maddeye göre usulüne uygun olarak yürürlüğe giren uluslararası andlaşmalar Yunan iç hukukunun ayrılmaz bir parçası olurlar ve kendileriyle çatışan her iç hukuk düzenlemesine üstün gelirler. Önemli ulusal çıkarların yerine getirilmesi ve uluslararası ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla, toplam milletvekili sayısının beşte üç oy çoğunluğu ile onaylanmak koşuluyla, andlaşma veya sözleşme ile uluslararası örgütlere anayasada öngörülen yetkiler tanınabilir.

Diğer yandan 28. maddede geçen "her hukuk düzenlemesi" ifadesi Yunanistan Anayasası'nı kapsamamaktadır. Bu durumda yürürlüğe giren uluslararası andlaşma ve sözleşmeler hiyerarşik bakımdan Anayasanın altında fakat diğer ulusal hukuk düzenlemelerinin üzerinde yer almaktadır²⁹⁰.

AB Hukuku ile Yunanistan ulusal hukuku arasındaki ilişki tartışmalı bir konudur. Özellikle Yunanistan Anayasası'nın 28. maddesinin farklı şekillerde yorumlanması neticesinde farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bazı yazarlar AB Hukukunun kendine özgü ayrı bir hukuk düzeni yarattığını ve bu nedenle AB Hukukunun ulusal hukuka açıkça üstün olduğunu savunmaktadır. Buna karşın Yunanistan Anayasası'nın AB Hukukundan üstün olduğunu savunan yazarlar da

²⁸⁹ Yunanistan Anayasası'nın 28. maddesi ile ilgili bilgiler için Turgay Cin'in "Yunanistan Anayasasının 28. Maddesi ve Avrupa Birliği Hukuku ile İlişkisi" makalesindeki çeviriden faydalanılmıştır.

²⁹⁰ Cin, s. 129.

bulunmaktadır ²⁹¹. Ancak Yunanistan'ın bu yoruma açık düzenlemeyi AB Hukukuna üstünlük tanıyacak şekilde değiştirmesi gerekmektedir. Zira üye Devletlerin ulusal mevzuatlarını AB Hukukuna uygun hale getirme yükümlülükleri bulunmaktadır.

6. Romanya Anayasası

Romanya Anayasası'nın 148. maddesi AB Hukuku ile ulusal hukuk arasındaki ilişkiyi düzenlemektedir. Bu maddeye göre:

“1. Romanya'nın Avrupa Birliği'nin kurucu andlaşmalarına belirli yetkilerin AB kurumlarına devredilmesi ve de diğer üye Devletlerle birlikte bu andlaşmalarda öngörülen kabiliyetlerin uygulanması maksadıyla katılması Vekiller Kamarası ve Senatonun ortak oturumunda vekil ve senatör sayısının üçte ikisinin çoğunluğuyla kabul edilecek bir kanun yoluyla olacaktır.

2. Katılımın sonucu olarak, AB'nin kurucu andlaşmalarının hükümleri ve de diğer AB yönetmeliklerinin hükümleri katılım yasası hükümlerine uygun olarak ulusal yasaların karşı yöndeki hükümlerinin yerini alacaktır.”

Romanya Anayasası'nın bu hükümleri, AB Hukukun üstünlüğü ilkesi ile uyumlu görünmektedir. Ancak bir AB Hukuku normunun Romanya Anayasası ile çatışması durumunda hangi normun üstün tutulacağını bu düzenlemeden anlamak güçtür. Bu nedenle Romanya Anayasası ile uluslararası andlaşmalar arası hiyerarşiyi düzenleyen 11. madde incelenerek bir yorum getirilebilir. Bu maddenin 3. fıkrasına göre:

“Romanya'nın taraf olacağı bir andlaşmanın, Anayasa'ya aykırı hükümler içermesi durumunda, onanması ancak Anayasanın revize edilmesinden sonra mümkün olacaktır.”

²⁹¹ Bu konuda detaylı bilgi için bkz: Cin, s. 137-152.

Bu düzenlemeye göre, AB Hukuku normlarının Romanya Anayasası'yla çatışması halinde, Romanya Anayasası'nda gerekli değişikliklerin yapılması halinde normlar Romanya hukukunda geçerlilik kazanabilecektir. Ancak AB Hukuku normlarının doğrudan etki özelliği gereği, ulusal anayasalarla çatışsa bile, herhangi bir iç hukuk işlemine gerek olmadan iç hukukun bir parçası olması gerekmektedir. Dolayısıyla Romanya Anayasası'nın AB Hukukun üstünlüğünü koşulsuz kabul ettiğini söylemek mümkün görünmemektedir.

C. Üye Devlet Anayasa Mahkemeleri'nin Denetim Yetkilerine İlişkin Görüşleri

ABAD'ın yargılama yetkisinin kapsamı ve AB Hukukunun ulusal hukuka üstünlüğü gibi konularda ABAD ile üye Devlet Anayasa Mahkemeleri arasında zaman zaman sorunlar yaşandığı görülmektedir. AB düzeyinde en yetkili mahkeme ABAD olarak görünse de ulusal düzeyde durum biraz karışıktır²⁹². Bu bağlamda AB Hukukunun ulusal hukuka ve dolayısıyla anayasaya üstünlüğünün kabulünde, ulusal anayasa organlarının ve özellikle de Anayasa Mahkemeleri'nin yaklaşımı önem taşımaktadır²⁹³. Ancak Anayasa Mahkemeleri ile ABAD arasında çoğunlukla dolaylı bir diyalog meydana gelmektedir. Anayasa Mahkemeleri, genellikle önlerine gelen ve AB Hukukunu ilgilendiren davalarla ilgili verdikleri kararlarla dolaylı olarak ABAD içtihatlarını eleştirmiştir. Fakat son yıllarda Anayasa Mahkemeleri'nin de ön karar prosedürünü kullanarak ABAD ile doğrudan diyalog kurmaya başladığı görülmektedir²⁹⁴. Diğer yandan üye Devlet Anayasa Mahkemeleri, vermiş oldukları kararlar aracılığıyla da ABAD ile diyalog kurmakta ve bu durum aynı zamanda AB üyesi Devletlerin AB bütünleşmesine karşı güncel düşüncelerini yansıtmaya olanak sağlamaktadır²⁹⁵.

Hakymez'in dikkat çektiği üzere, AB Hukukunun üstünlüğüne rağmen, insan haklarına ilişkin AB düzenlemelerinin üye Devlet anayasalarından daha az koruma

²⁹² Franz Mayer, "The European Constitution and the Courts Adjudicating European Constitutional Law in a Multilevel System", *Jean Monnet Working Paper 9*, Heidelberg, 2003, s. 3.

²⁹³ Arsava, **Birlik Hukuku ve Anayasa Arasındaki İlişki**, s. 106.

²⁹⁴ Drigo, s. 20.

²⁹⁵ J.H.H Weiler, "The Reformation of European Constitutionalism", *Journal of Common Market Studies*, Cilt 35, Sayı 1, 1997, s. 97.

sağlaması ya da bunlardan daha az koruma içermesi durumunda, Anayasa Mahkemeleri'nin bu düzenlemeler için anayasal denetim yetkilerini kullanmaları bir yandan uluslararası hukukun mantığına ve gereklerine aykırı olacak, ancak diğer yandan bireylerin anayasada güvence altına alınan haklarının korunması açısından anayasa yargısının geleneksel işlevi ile daha iyi bağdaşacaktır²⁹⁶. Bu nedenle, Arsava'nın da belirttiği gibi, uluslararası hukuk mantığı çerçevesinde üye Devlet Anayasa Mahkemeleri'nin, AB'nin devredilen yetkilerin kullanımında yetki aşımında bulunması halinde, denetim yetkisini ABAD'a bırakması, devredilmeyen yetkilerin AB organlarıncı kullanılması halinde ise anayasal denetim yetkilerini kullanmaları uygun bir çözüm olabilir²⁹⁷.

Ayrıca belirtmek gerekir ki, Anayasa Mahkemeleri'nin AB Hukukuna ilişkin olarak verdikleri kararların sadece o Devletin ulusal hukuku açısından geçerli olmaktadır. Zira AB Hukuku hem AB organları tarafından uygulanmaya hem de diğer üye Devletlerin ulusal hukukların bir parçası olmaya devam etmektedirler. Ayrıca Anayasa Mahkemeleri'nin AB Hukukuna ilişkin olarak vermiş oldukları kararlarda, özellikle temel haklar konusunda yargıçların kendi anlayışlarını yansıtmaları, siyasal iktidarın sosyal ve ekonomik tercihlerinin de yargıçlar üzerinde etkili olması muhtemeldir²⁹⁸. Böyle bir durumda, AB'nin kuruluş amaçları, bütünleşme dinamikleri ve hukuk özellikleri ikinci planda kalmakta, ulusal çıkarılara ve beklentilere göre hareket edilmektedir. Bu nedenle her üye Devletin farklı çıkarları mahkeme kararları vasıtasıyla AB Hukukuna yansıtılacak ve bu hukukun tüm üye Devletlerde yeknesak bir şekilde uygulanması tehlikeye girecektir.

Anayasa Mahkemeleri, AB'nin yetki alanında olduğu açıkça kabul edilen hukuki tasarruflara karşı denetim yetkisini kullanmaktan kaçınmaktadır²⁹⁹. Diğer yandan, ABAD içtihatlarında AB Hukukunun koşulsuz bir şekilde ulusal hukuktan öncelikli olarak uygulanacağı ifade edilse de, üye Devlet Anayasa Mahkemeleri AB'ye devredilen yetkilerin anayasal sınırlar kapsamında gerçekleşip gerçekleşmediği ya da AB tasarruflarında yetki aşımının söz konusu olduğu durumlarda denetim

²⁹⁶ Hakyemez, *Anayasa Mahkemelerinin Geleneksel İşlevi*, s. 564.

²⁹⁷ Arsava, *Egemenlik Haklarının Devrine Getirilen Sınırlar*, s. 198 -199.

²⁹⁸ Hakyemez, *Anayasa Mahkemelerinin Geleneksel İşlevi*, s. 567.

²⁹⁹ Hakyemez, *Anayasa Mahkemelerinin Geleneksel İşlevi*, s. 560.

yetkilerini kullanma eğilimi göstermektedirler. Üye Devlet anayasalarının koruması altında bulunan temel hakların AB mevzuatında yeterli korumaya sahip olup olmadığı, ulusal mahkemelerin ön karar başvurusu aracılığıyla doğrudan ABAD ile iletişim kurarak üye Devlet Anayasa Mahkemeleri'nin etkisini azaltması ve üye Devletler tarafından AB'ye devredilmeyen yetkilerin, AB organlarınca kullanılması halinde ortaya çıkan denetim sorunu gibi konular üye Devlet Anayasa Mahkemeleri'nin kararlarına konu olmaktadır. Bu bağlamda özellikle FAAM başta olmak üzere bazı üye Devlet Anayasa Mahkemeleri'nin kararları dikkat çekmektedir. Ancak kanunların anayasal denetimine sahip olmayan Anayasa Mahkemeleri ya da anayasa yargısı bulunmayan üye Devletler AB Hukuku ile ulusal hukukun çatışmasında fazla önem teşkil etmemektedirler. Bu nedenle ulusal hukuk düzeninde anayasal denetim yetkisine sahip olan ve ABAD ile doğrudan sorun yaşayan Anayasa Mahkemeleri ve bu Mahkemelerin kararları üzerinde durulacaktır.

1. Federal Alman Anayasa Mahkemesi'nin Görüşü

AB Hukukunun üstünlüğünü 1967 yılında verdiği bir kararla³⁰⁰ kabul eden FAAM, zaman içerisinde verdiği farklı kararlarla bu konuda bazı çekinceler ortaya koymuştur³⁰¹. FAAM, 1970 ve 2010 yılları arasında AB Hukukunun Bonn Anayasası ve Almanya temel hukuku ile uyumu konusunda ortaya koyduğu bu çekincelerin başında AB Hukukunda insan haklarının yeterli düzeyde korunmaması, Avrupa Parlamentosu'nun demokratik meşruiyet eksikliği ve ulusal Anayasa Mahkemeleri'nin denetim yetkilerinin sınırlandırılması eleştirileri bulunmaktadır³⁰². Ayrıca FAAM'a göre, AB mevzuatı gücünü ulusal anayasalardan almaktadır. Bu nedenle temel hak ve özgürlüklerin korunmasında son sözü söyleme hakkı ABAD'a değil ulusal Anayasa Mahkemeleri'ne ait olmalıdır³⁰³.

FAAM'ın ileri sürdüğü bu çekinceler AB'nin zaman içerisinde temel haklar konusunda daha fazla önem vermesini sağlamıştır. Bu bağlamda AB, Temel Haklar Şartı'nı düzenlemiş ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne taraf olma çalışmalarına

³⁰⁰ Federal Alman Anayasa Mahkemesi'nin 18.10.1967 tarihli ve 22/293 sayılı kararı.

³⁰¹ Arsava, **Birlik Hukuku ve Anayasa Arasındaki İlişki**, s. 102.

³⁰² Brady, s. 21.

³⁰³ Arsava, **Avrupa Ortak Anayasa Hukuku**, s. 76-77.

başlamıştır. Diğer yandan AP'nin demokratik meşruiyet eksikliğini gidermeye yönelik adımlar atılmış, AP zaman içerisinde daha demokratik ve yasama yetkileri artan bir organ haline gelmiştir.

a. Solange I Kararı

1974 tarihli bu kararda³⁰⁴ FAAM, Topluluk (AB) Hukukunun özerkliğini kabul etmekle birlikte, bu özerk hukukun üstünlüğünün onun niteliklerinden çok Bonn Anayasası'nın uluslararası örgütlere yetki devrine ilişkin 24. maddesine dayandığını belirtmektedir. Mahkeme, AB Hukuku düzeyinde etkili bir temel hak koruması sağlanıncaya kadar AB işlemlerinin Bonn Anayasası'na uygunluğunu denetleyebileceğini ifade etmektedir³⁰⁵. Başka bir deyişle Mahkeme, AB Hukukunun üstünlüğünün kabulü için, Bonn Anayasası'nın yapısal ilkelerinin AB Hukuku nezdinde korunması ön koşulunu ileri sürerek AB tasarruflarının denetimine zımnî bir çekince koymuştur³⁰⁶.

Diğer yandan dava konusu dönemde AB'nin meşru ve demokratik bir parlamentosunun ve temel haklar katalogunun bulunmaması da kararın gerekçeleri arasında yer almıştır³⁰⁷. Mahkemeye göre, AB Hukukunda yer alan temel hak düzenlemeleri, Bonn Anayasası'nın temel hak standardına uygun değildir ve bu sebeple ulusal hukukta denetimsiz uygulanması mümkün değildir. Ayrıca AB organlarının karşısında sorumlu olduğu demokratik ve meşru bir parlamentonun eksikliği de FAAM'ın kararında eleştirdiği bir diğer nokta olmuştur. Kararda, AB bütünleşme sürecinin henüz tamamlanmadığı ve AB Hukukunda demokratik ve meşru bir parlamento tarafından kabul edilmiş bir temel haklar katoloğu yer almadığı vurgulanmış, bu nedenlerle ABAD'ın yorumu çerçevesinde ön karar başvurusunda bulunan mahkemenin, Bonn Anayasası'nda yer alan temel haklardan birine aykırılık tespit etmesi ve ABAD'ın yorumunu uygulanamaz bulması halinde, FAAM'dan

³⁰⁴ Federal Alman Anayasa Mahkemesi'nin 29.05.1974 tarihli ve 37/271 sayılı kararı.

³⁰⁵ Tekinalp/Tekinalp, s. 151.

³⁰⁶ Arsava, **Birlik Hukuku ve Anayasa Arasındaki İlişki**, s. 102

³⁰⁷ Akgül, s. 170.

denetim talep edebileceği belirtilmiştir³⁰⁸. Sonuç olarak bu karar ile ulusal hukukla çelişen AB Hukukunun şartsız önceliği FAAM tarafından reddedilmiştir³⁰⁹.

b. Solange II Kararı

FAAM 1986 yılında verdiği Solange II kararında³¹⁰, temel hakların AB seviyesinde yeterli ölçüde temin edildiğini kabul etmektedir. Karara göre FAAM, AB organları ve özellikle ABAD tarafından Bonn Anayasası'na göre vazgeçilmez olarak kabul edilen temel hakların özünün büyük ölçüde aynı şekilde dikkate alınmıştır. Bu nedenle Federal Almanya Mahkemeleri ve kurumlarının tasarruflarına esas olan ikincil nitelikteki AB Hukukunu normlarının, Federal Almanya'da uygulanabilirliğine ilişkin olarak yargı yetkisini kullanılmayacak ve bu normlar Bonn Anayasası'nın temel hak ölçülerine göre denetlemeyecektir. FAAM bu nedenle kendisine yapılan başvuruları da kabul etmeyecektir³¹¹. Başka bir ifadeyle FAAM, AB'nin, Bonn Anayasası'nın vazgeçilemez nitelikteki temel hakları büyük ölçüde karşıladığını ve bu korumanın AB Hukuku açısından etkin bir şekilde süreklilik arz etmesi halinde, ulusal mahkeme ve kurumların tasarruflarına konu olan AB Hukukunun Federal Almanya'da uygulanabilirliğine ilişkin olarak denetim yetkisini kullanmayacağını belirtmiştir³¹².

Sonuç olarak FAAM bu kararıyla, AB'nin temel haklar konusundaki gelişimine bağlı olarak bu konudaki tutumunu zaman içerisinde değiştirmiş, AB'nin ulaştığı temel hak standartlarının yetersizliği ya da geçici olması gibi endişeye sebep olacak bir hususun kalmadığı görüşünü ifade etmiştir³¹³. Nitekim FAAM, 2000 yılında verdiği bir başka kararda, ABAD tarafından temel haklara uygun görülen muz pazarı ile ilgili bir tüzüğün, Bonn Anayasası'na aykırılığı iddiasıyla yapılan başvuruyu reddetmiştir. Kararda, AB tasarruflarının denetiminde FAAM'ın Solange II kararında belirttiği koşullu ve sınırlı yetkisine dikkat çekilmektedir. FAAM'a göre öncelikle yapılan başvurunun, başvuruya konu AB Hukuku normunun neden temel haklar konusunda ulusal düzeyin altında bir koruma sağladığını açıklaması gerekmektedir.

³⁰⁸ Arsava, **Federal Alman Anayasa Mahkemesinin "Mittlerweile" Kararı**, s.187.

³⁰⁹ Özkan, s. 269.

³¹⁰ Federal Alman Anayasa Mahkemesi'nin 22.10.1986 tarihli ve 73/339 sayılı kararı.

³¹¹ Arsava, **Federal Alman Anayasa Mahkemesinin "Mittlerwille" Kararı**, s. 193.

³¹² White, s. 14.

³¹³ Arsava, **Federal Alman Anayasa Mahkemesinin "Mittlerwille" Kararı**, s. 188.

Bu açıklama gerekçeli bir şekilde yapılmadığı takdirde, FAAM, temel haklar konusunda AB Hukukuna ve ABAD kararlarına saygı göstererek anayasal denetim gerçekleştirmeyeceğini ifade etmiştir³¹⁴.

c. Maastricht Kararı

FAAM 1993 yılında verdiği bu kararda,³¹⁵ Maastricht Andlaşmasının onaylanmasının anayasaya uygun bir şekilde gerçekleştiğini ve bu onay neticesinde uzun bir süre için devredilen egemenlik yetkilerinin, AB'nin anayasal sınırları aşması durumunda geri alınabileceğini ifade etmiştir³¹⁶. AB'nin münhasır yetki alanı FAAM için bir tereddüt yaratmıştır³¹⁷. FAAM, AB organlarının yetki aşımında bulunması durumunda, ulusal organların AB'nin yetki aşımına konu olan tasarruflarından türeyen işlemleri uygulayamayacağını belirtmiş, AB organlarının yetki aşımında bulunup bulunmadığını denetleme yetkisi olduğuna karar vermiştir.³¹⁸ Mahkemeye göre AB eylemleri, AB Hukuku ile birlikte Bonn Anayasası'na da uygun olmak zorundadır. Bu nedenle bir *ultra vires* (yetki dışı) AB normu ya da eylemi Bonn Anayasası'na aykırılık oluşturacaktır. Ulusal hukukta nihai olarak AB yasalarının Bonn Anayasası'na uygunluk denetimini FAAM yapacağı için, bu durum FAAM'a AB hukukunu yorumlama şansı da verebilecektir³¹⁹.

FAAM, Maastricht kararından önce verdiği kararlarda, AB Hukukunun üstünlüğünü çekince ve eleştirilerde bulunarak da olsa kabul etmekteydi. Ancak Maastricht kararı ile AB'ye üye Devletlere ve üye Devletlerin egemenlik haklarına vurgu yaparak, AB'ye devredilen yetkiler konusunda hassasiyetini artırmış, devredilmeyen yetkilerin AB'ye karşı daha sıkı korunacağını izlenimi vermiştir³²⁰. Anayasanın üstünlüğünü koruma görevi bulunan FAAM'ın, ulusal anayasayı ihlal

³¹⁴ Oder, *Avrupa Birliği'nde Çok Merkezli Anayasacılığın Yapısal Sorunları*, s. 193-194.

³¹⁵ Federal Alman Anayasa Mahkemesi'nin 12.10.1993 tarihli ve 89/155 sayılı kararı.

³¹⁶ Bertil Emrah Oder, "Topluluk Hukukunun Temel Doktrinleri ve Topluluk Hukukunun Uygulanması", *Avrupa Birliği Hukuku*, Ünal Tekinalp, Gülören Tekinalp, Beta Basım Yayın, İstanbul, 2000, s. 152-153.

³¹⁷ Füsün Arsava, "Kurucu Anlaşmalar ve Anlaşmaların Anayasa Hukuku Karakteri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 52, Sayı 1, 1997, s. 127.

³¹⁸ Oder, *Avrupa Birliği'nde Çok Merkezli Anayasacılığın Yapısal Sorunları*, s. 205.

³¹⁹ Mayer, s. 23.

³²⁰ Hakyemez, *Anayasa Mahkemelerinin Geleneksel İşlevi*, s. 565.

eden AB tasarruflarına karşı denetim yetkisini saklı tutması normal bir davranış olarak düşünülse dahi bu durum AB Hukukunun üstünlüğü ile bağdaşmamaktadır³²¹.

d. Yerel Seçim Hakkı Kararı

THŞ'nin 40. maddesi yerel seçim hakkını düzenlemektedir. Bu maddeye göre *“her AB vatandaşı, ikamet ettiği üye Devlette, o Devletin vatandaşlarıyla aynı şartlarda, belediye seçimlerinde oy verme ve aday olma hakkına sahiptir.”* Bu düzenleme ile AB vatandaşlarına, ikamet ettikleri AB üyesi Devlet ile aralarında vatandaşlık bağı olmasa dahi, belediye seçimlerinde üye Devlet vatandaşları ile eşit şartlarda oy kullanma hakkı tanınmaktadır.

FAAM, 1990 yılında yerel seçim hakkı ile ilgili olarak verdiği bu kararda³²², AB vatandaşlarına tanınan yerel seçim hakkının anayasaya aykırı olduğunu, Devletin egemenliğin sahibi olan halktan bağımsız olarak düşünölemeyeceğini, gerek eyalet gerekse federal seviyede seçim hakkının Alman vatandaşlarına ait bir hak olduğuna hükmetmiştir. Kararında yerel seçim hakkının AB vatandaşları tarafından kullanılabilmesi için bir anayasa değişikliği gerektiğini belirten FAAM'ın içtihadı doğrultusunda Bonn Anayasası'nda gerekli değişiklikler yapılmıştır³²³. Ancak FAAM'ın ifade ettiği anayasa değişikliği gerçekleşmese bile, AB Hukukunun üstünlüğü ve AB Hukuku normlarının doğrudan uygulanabilirliği ilkleleri sebebiyle THŞ'nin ilgili maddesinin Almanya'da uygulanabilir özelliğe sahip olması gerekir.

e. Lizbon Andlaşması Kararı

FAAM, Lizbon Andlaşması'nın Bonn Anayasası'na uygunluğunu denetlediği bu kararını³²⁴ 30 Haziran 2009'da vermiştir. Karara konu olan iddia, Lizbon Andlaşması'nın AB yetkilerini artırarak ulusal parlamentoların yetki alanını sınırlandırması sebebiyle Bonn Anayasası'nın seçme seçilme hakkını düzenleyen 38.

³²¹ Arsava, **Kurucu Anlaşmalar ve Anlaşmaların Anayasa Hukuku Karakteri**, s. 128.

³²² Federal Alman Anayasa Mahkemesi'nin 31.10.1990 tarihli ve 83/37 sayılı kararı.

³²³ Arsava, **Birlik Hukuku ve Anayasa Arasındaki İlişki**, s.117-118.

³²⁴ Federal Alman Anayasa Mahkemesi'nin 30.06.2009 tarihli ve 2/08 sayılı kararı.

maddesini ihlal ettiğidir. Bonn Anayasası'nın 38. maddesi şu düzenlemeleri içermektedir:

“(1)Alman Federal Meclisin milletvekilleri genel, doğrudan, serbest, eşit ve gizli oyla seçilirler. Onlar, bütün halkın temsilcisi olup, kendilerine verilen temsil yetkisi ve talimatlarla bağlı olmayıp yalnız vicdanlarına karşı sorumludurlar.

(2)18 yaşını bitiren seçme, reşitlik yaşını bitiren seçilme hakkına sahiptir.

(3)Konunun ayrıntıları federal yasayla düzenlenir.”

Ayrıca aynı davada, Lizbon Andlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle AB'nin federal bir sisteme geçeceği ve bu nedenle Almanya'nın anayasa değişikliği yaparak Federal Devlet özelliğini yitireceği iddia edilmiştir. FAAM yaptığı incelemede, Lizbon Andlaşması'nı Bonn Anayasası'na aykırı bulmamıştır. Mahkeme, Lizbon Andlaşması ile getirilen nitelikli çoğunluk, ulusal parlamentoların güçlendirilmesi ve demokrasi ilkesi gibi düzenlemelerin, AB'nin demokratik meşruiyetini artıracaklarını ifade etmiştir. Ayrıca bu kararında FAAM, Lizbon Andlaşması'na eklenen AB Hukukunun üstünlüğüne ilişkin Protokol'ün FAAM'ın yetkilerini sınırlandırmadığını, zaten AB Hukukunun üstünlüğü ilkesinin FAAM tarafından kabul edildiğini belirtmiştir. FAAM, Lizbon Andlaşması'nın AB'yi öngörülemez bir ilerleme sürecine sokması halinde, Federal Almanya Meclisi ve Federal Almanya Konseyi'nin yetkileri ölçüsünde devreye gireceğini ifade etmiştir³²⁵.

FAAM, Lizbon Andlaşması kararında, AB'nin temel yapısal sorununun anayasallaşma sürecinde yaşandığını, AB'nin bazı politika alanlarında federal devlete bazı alanlarda da uluslararası örgüte yaklaşan bir yapılanma içerisinde görüldüğünü ifade etmektedir. Bu nedenle FAAM, AB'nin temelinde egemen Devletlerin AB'nin federal bir sisteme geçmesi halinde Avrupa halkının çoğunluğunun taleplerini etkin bir şekilde siyasete yansıtacak mekanizmaların eksikliği nedeniyle AB'nin federal bir yapılanma olamayacağı kanaatindedir. FAAM, AB'nin meşruiyet zeminin “AB

³²⁵ Can Mindek, “Federal Almanya Anayasa Mahkemesi'nin Lizbon Antlaşması Kararı”, **İktisadi Kalkınma Vakfı**, Temmuz 2009, http://ikv.org.tr/images/upload/data/files/1-federal_almanya_anayasa_mahkemesi-can_mindek-temmuz_09.pdf, E.T: 12 Ekim 2016, s. 7-8.

vatandaşlığı” olmadığını, aksine üye Devlet vatandaşlarının kamu otoritesinin bu meşruiyeti sağladığını ifade etmektedir³²⁶.

FAAM kararında şu ifadelere de yer vermiştir:

“Bir ulusüstü örgüt olarak Avrupa Birliği, daha önce olduğu gibi, sınırlı ve kontrollü bir şekilde uygulanan konferans ilkesine uymak zorundadır. Özellikle Avrupa Anayasası projesinin başarısızlığından sonra Lizbon Andlaşması, bu ilkenin geçerli kaldığını yeterince açık bir şekilde göstermiştir. Üye Devletler Andlaşmaların efendisi olarak kalmaktadır. Yetkilerin daha da genişletilmesine rağmen, konferans prensibi saklıdır. Andlaşma hükümleri, tam demokratik olarak organize edilmiş Üye Devletlerin anayasal ve siyasi kimliğinin yanı sıra Birlik politikasının temel yön ve titizlikle hazırlanmasına ilişkin sorumluluğu güvence altına alacak şekilde yorumlanabilir. Lizbon Andlaşması'nın yürürlüğe girmesinden sonra, Federal Almanya Cumhuriyeti de egemen bir Devlet olmaya ve bu nedenle uluslararası bir hukuk sujesi olmaya devam edecektir³²⁷.”

Böylece FAAM, Lizbon Andlaşması ile getirilen yeni düzenlemelerin, Federal Almanya'nın egemenlik yetkisini sınırlamadığını ve dolayısıyla Bonn Anayasasına aykırı bir durum olmadığını tespit etmiştir. Ancak Devlet egemenliğine vurgu yaparak bu konudaki hassasiyetini de dile getirmiştir.

AB'nin nihai hedefinin siyasal bütünleşme olduğu ve Federal bir yapıya doğru ilerlediği birçok çalışmada dile getirilmektedir. Ancak FAAM'ın Lizbon Kararı'nda Federal Almanya'nın egemenliğine ve hukuk süjeliğine vurgu yapması, AB bütünleşmesinin Federal bir yapıya dönüşmesine karşı olduğu şekilde yorumlanabilir. Zira AB Anayasası da AB üyesi Devletlerin egemenlik kaygıları sebebiyle başarıya ulaşamayan bir proje olmuştu.

³²⁶ Mindek, s. 9.

³²⁷ FAAM, 2/08, 298. paragraf.

2. Polonya Anayasa Mahkemesi'nin Görüşü

Polonya Anayasa Mahkemesi, Polonya'da hukukun anayasaya aykırılığının denetimi konusundaki tek yetkili mahkemedir. 11 Mayıs 2005 tarihli Katılım Anlaşması Kararında³²⁸ önemli tespitlerde bulunan Mahkeme şu hususları ifade etmiştir:

“Polonya'nın Avrupa Birliği'ne katılımı, Polonya Cumhuriyeti egemenliği alanındaki Anayasa'nın tüm yasal düzen üzerindeki üstünlüğünü zayıflatmadı. Anayasal normlar ile ve herhangi bir AB hükmü arasında herhangi bir çatışma meydana gelmesi halinde, Anayasa hükümleri güçlerinden herhangi bir şey kaybetmeyecek ve değişikliğe uğramayacaktır. Böyle bir durumda, Anayasanın gözden geçirilmesinin gerekliliği de dahil olmak üzere, çatışmanın çözümüne ilişkin uygun karar Anayasa'nın yasama meclisine aittir³²⁹.

Mahkeme, Katılım Anlaşmasının anayasaya uygunluğunu, bir uluslararası sözleşme olarak gözden geçirirken AB'yi kuran ve değiştiren Andlaşmaları da Katılım Anlaşması'nın uygulanmasıyla ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olduğu ölçüde denetleyebilir³³⁰.

AB'nin uluslararası bir örgüt olduğunu iddia edilemez. Zira, Katılım Anlaşması, AB üye Devletleri ile Avrupa Birliği ve Polonya arasında imzalanmıştır. Bu anlaşma, Anayasanın 90 (1) maddesi anlamında bir uluslararası anlaşmanın özelliklerine sahiptir ve anlaşma metninde “uluslararası örgüt” ifadesi geçmemektedir. Bu nedenle 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nde belirtilen usul ve şartlar altında feshedilebilirler³³¹.

³²⁸ Polonya Anayasa Mahkemesinin 11.05.2005 tarihli ve 18/04 sayılı kararı.

³²⁹ Polonya Anayasa Mahkemesi, 18/04, 1. paragraf.

³³⁰ Polonya Anayasa Mahkemesi, 18/04, 4. paragraf.

³³¹ Polonya Anayasa Mahkemesi, 18/04, 4. paragraf.

Anayasanın 90. maddesinin 1. ve 3. fıkraları, uluslararası bir örgüte, Anayasaya aykırı olarak “en üstün yasa” niteliğinde işlemler yapma yetkisi vermemektedir. Bununla birlikte, AB hukuku, her üye Devletin özerk ulusal hukukunun birlikte var olduğu ve aynı anda çalıştığı bir durum yaratmıştır. Ancak bu özerklik, hukuk sistemleri arasında etkileşim olmadığı anlamına gelmez. Dahası, AB hukuku ile ulusal hukuk arasında bir çatışma olması muhtemeldir. Böyle bir çatışma halinde, bir AB normunu, bir anayasal normun üzerinde varsaymak çözüm getirmeyebilir³³².

Avrupa Birliği Adalet Divanı, AB yasal sistemi içinde Andlaşmaların uygulanmasıyla ilgili olarak birincil yetkiye sahiptir ancak tek yetkili yargı organı değildir. Zira kullandığı yetki üye Devlet tarafından devredilmiştir ve ABAD bu yetkileri emanet olarak kullanmaktadır. Dolayısıyla ABAD yetkileri kullanırken üye Devletler tarafından AB’ye devredilen yetki sınırına bağlı kalmalı ve ulusal mahkemeler ile sempatik bir ilişki kurarak ulusal hukuka saygı göstermelidir³³³.

Nihayetinde bu sorun, üye Devletin yetkili yasama organı tarafından Anayasa değişikliği yapılması, AB hukuku normunun değişmesi ya da Polonya’nın AB’den ayrılması şeklinde çözülebilir³³⁴.”

Polonya Anayasa Mahkemesi’ne göre, AB adına hukuk kuralı tesis edenler, kendilerine verilen yetki sınırı içerisinde hareket eder ve bunu ikincillik ve oranlılık ilkelerine göre kullanırlar. Bu çerçeveyi zedeleyecek bir hükmün kabulü halinde, AB Hukukunun önceliği, sözü geçen hükümlerin uygulanmasında etkili olmaz. Ulusal hukuku, AB Hukukuna göre yorumlamanın sınırları bulunmaktadır ve bu sınırlar anayasanın kişi hak ve özgürlükleri alanındaki düzenlemeleridir. Bu düzenlemeler AB Hukukunun uygulanmasında asgari ve vazgeçilmez sınırları oluşturmaktadırlar. Anayasal bir normla AB Hukuku normu çeliştiğinde, konu karşılıklı özerklik veya AB

³³² Polonya Anayasa Mahkemesi, 18/04, 8. ve 12. paragraf.

³³³ Polonya Anayasa Mahkemesi, 18/04, 16. paragraf.

³³⁴ Polonya Anayasa Mahkemesi, 18/04, 13. paragraf.

Hukukunun üstünlüğü ile çözülemez. Üye Devletler, Anayasalarını değiştirmek, AB Hukuku normunu yenilemek veya üyelikten ayrılmak zorunda kalabilirler. Bu bağlamda son ihtimal Polonya'nın AB'den ayrılmasıdır³³⁵.

Mahkeme'nin bu kararı oldukça sert görünmektedir. Zira hem AB'yi uluslararası bir yapı olarak görmemekte, hem de AB hukukunun ulusal hukuka üstünlüğünü kabul etmemektedir. Hatta Mahkeme daha da ileri giderek ulusal hukuk ile AB Hukukunun çatışması durumunda ortaya koyduğu çözümler arasında anayasa değişikliği dışında Polonya'nın AB'den ayrılabilceğini ifade etmiştir. Mahkemenin bu yaklaşımı güçlü bir egemenlik refleksi yansıtmaktadır. Bu refleks, Avrupa genelinde özellikle son yıllarda yükselen milliyetçi hareketlerle paralel görünmektedir ve AB'nin bütünleşme süreci açısından olumsuz bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

3. Macaristan Anayasa Mahkemesi'nin Görüşü

Macaristan Anayasa Mahkemesi, verdiği bazı kararlarda, AB hukukunun dinamik bir yapıda olduğunu ve AB hukuku ilkelerinin Uluslararası Hukukun genel ilkeleri olarak değerlendirilemeyeceğini vurgulayarak AB hukukunun doğrudan etki özelliğinin ancak Anayasa değişikliği ile mümkün olabileceğini ifade etmiştir³³⁶.

Macaristan Anayasa Mahkemesi 2010 yılında verdiği bir kararda Lizbon Andlaşması'nın onaylanması işleminin Anayasa'ya aykırılığı iddiasıyla yapılan bireysel başvuruyu reddetmiştir. Başvurunun konusu, Lizbon Andlaşmasının yeni hükümlerinin ve işleyişinin, Macaristan Cumhuriyetinin bağımsızlık, egemen devlet ve hukuk devleti ilkelerini ihlal etmesiyle ilgilidir. Mahkeme kararında, Macaristan Anayasası'nın 36/1. maddesine göre uluslararası bir anlaşmanın onaylanmasından önce, Devlet başkanı ya da hükümet, anlaşmanın veya bazı hükümlerinin anayasal denetimini talep edebilmektedir. Mahkemeye 36. maddesi kapsamında bir başvuru gelmemiştir. Lizbon Andlaşması'nı onaylayan kanununun, anayasaya uygunluğunu inceleme yetkisini kendinde gören Mahkeme, Lizbon Andlaşması'nın şikayete konu maddelerinin iddia edilen tehlikeleri taşımadığına karar vermiştir³³⁷.

³³⁵ Özkan, s. 273.

³³⁶ Arasava, **Birlik Hukuku ve Anayasa Arasındaki İlişki**, s. 106.

³³⁷ Özkan, s. 277.

4. İtalya Anayasa Mahkemesi'nin Görüşü

İtalya Anayasa Mahkemesi, 16 Aralık 1965 yılında vermiş olduğu bir kararda, AB hukuku ile ulusal hukuku birbirinden ayrı iki hukuk düzeni olarak değerlendirmiş ancak AB Hukukunun üstünlüğünden söz etmemiştir³³⁸. Mahkeme, 1975 yılında verdiği Frontini kararında, AB'nin kuruluş amacının ve bütünleşme sürecinin ekonomik nitelikte olması sebebiyle İtalyan Anayasası'nın koruması altında bulunan hukuk ilkeleri ve temel haklarla çatışan AB tasarruflarının ve düzenlemelerinin anayasal denetime tabi tutulabileceğine ve bu konuda yetkinin kendisinde olduğuna karar vermiştir³³⁹.

İtalya Anayasa Mahkemesi, 1984 yılında verdiği bir diğer kararında, AB Hukukunun önceliğini kural olarak kabul etmiş, ancak 1994 yılında verdiği başka bir kararda temel haklar ve özgürlükler konusunda denetim yetkisini saklı tutmuştur. 1995 yılındaki bir kararla ise bu denetim yetkisini, ön karar başvurusu çerçevesinde ABAD'ın temel hak teminatını sağlamaması halinde kullanacağını öngörmüştür³⁴⁰. İtalya Anayasa Mahkemesi de tıpkı FAAM gibi AB Hukukunun üstünlüğünü koşullu olarak kabul etmektedir. Anayasal denetim hakkını saklı tutan Mahkeme, temel haklar ve özgürlüklerin AB tarafından yeteri derecede korunmadığını düşündüğü takdirde AB tasarruflarını denetleyebileceğini ifade etmektedir.

5. Danimarka Yüksek Mahkemesi'nin Görüşü

Danimarka Yüksek Mahkemesi (DYM), 6 Nisan 1998'de verdiği bir kararda³⁴¹ Maastricht Andlaşması'nın Danimarka Anayasası'na uygunluğunu denetlemiştir. Danimarka Anayasası'nın 20. Maddesi, kararın dayanağını oluşturmaktadır. Bu maddeye göre Anayasa'nın ulusal organlara tanıdığı yetkilerin uluslararası örgütlere devredilebilmesi için söz konusu yetkinin kapsamının detaylı bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Maastricht Andlaşması'nın onaylanmasını anayasaya

³³⁸ Ayşe Füsün Arsava, *Avrupa Toplulukları Hukuku ve Bu Hukukun Ulusal Alanda Uygulanmasından Doğan Sorunlar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No 545, Ankara, 1985, s. 346-347.

³³⁹ Oder, *Topluluk Hukukunun Temel Doktrinleri*, s. 155-156.

³⁴⁰ Arsava, *Birlik Hukuku ve Anayasa Arasındaki İlişki*, s. 101-102.

³⁴¹ Danimarka Yüksek Mahkemesi'nin 6 Nisan 1998 tarihli ve 361/1997 sayılı kararı.

uygun bulan DYM, egemenlik yetkilerinin devrine ilişkin olarak bazı sınırlar belirlemiştir. DYM'e göre, Anayasa'nın 20. maddesi ile AB'ye yapılan yetki devri, AB'nin kendi yetkilerini belirleme yetkisini (*Kompetenz-Kompetenz*) içermemektedir. Başka bir deyişle AB, yetki devri sonucunda oluşan münshır yetki alanını kendi tasarrufları ile genişletmemektedir. Diğer yandan DYM, FAAM'ın Solange II kararındaki görüşüne benzer şekilde AB'nin yetki aşımında bulunup bulunmadığını denetleme yetkisine sahip olduğunu ifade etmiştir. Ancak yetki aşımı konusunda AB tasarrufları ile ABAD kararları arasında bir ayrım yapan DYM, bir AB tasarrufunun öncelikle ABAD tarafından denetlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. ABAD'ın denetiminden geçmeyen bir AB tasarrufunun ulusal yargı tarafından denetlenemeyeceğini belirten DYM'ye göre, ayrıca yetki aşımına konu AB tasarrufunun denetlenebilmesi için, yetki devrine ilişkin andlaşmanın sınırlarını aşacak bir şekilde kullanıldığının açık bir şekilde saptanması gerekmektedir. Dolayısıyla DYM, AB tasarruflarının denetimi konusunda FAAM'dan farklı olarak iki önemli koşulun gerçekleşmesini öngörmüştür³⁴². DYM'nin kararı oldukça ilginçtir. Birçok Anayasa Mahkemesi gibi denetim yetkisini saklı tutmuş, ancak bu yetkisini kullanmak için iki koşulun gerçekleşmesi gerektiğini ifade etmiştir. Özellikle bir AB Hukuku normunun öncelikle ABAD tarafından denetlenmesi gerektiğini, aksi halde kendisinin bir denetim yapacağını ifade etmesi, DYM'in AB hukukuna ve ABAD'ın yargı yetkisine saygı gösterdiği şeklinde yorumlanabilir.

6. Fransa Anayasa Konseyi'nin Görüşü

Fransa'da resmi bir Anayasa Mahkemesi yoktur. İdari yargıda en yüksek mahkeme olan Danıştay (Le Conseild'Etat), adli yargıda ise en yüksek mahkeme olan Yüksek Mahkeme (Cour de cassation) bulunmaktadır. Anayasa Konseyi (Conseil Constitutionne) ise başlangıçta yasa taslaklarını inceleyen bir organ iken, zaman içerisinde anayasal nitelikteki yetkileri artıran bir Anayasa Mahkemesi rolüne sahip olmuştur³⁴³. Fransa Anayasa Konseyi'nin (FAK) temel görevi, Fransa mevzuatının Anayasaya uygun olup olmadığını denetlemektir. FAK, bir hukuk normunun anayasaya aykırı olduğunu tespit ederse, bu normu yürürlükten kaldırma yetkisine

³⁴² Oder, *Avrupa Birliği'nde Çok Merkezli Anayasacılığın Yapısal Sorunları*, s. 192-193.

³⁴³ Mayer, s. 4.

sahiptir³⁴⁴. Diğer yandan FAK'ın AB Hukukunun üstünlüğü sorunu ve AB hukuk sisteminde anayasal denetim yetkisi sorunu konularında vermiş olduğu bazı kararlar bulunmaktadır.

FAK'ın AB Hukukunun üstünlüğü hakkındaki görüşü zaman içerisinde değişmiştir. Zira 1970 ve 1980 yılları arasında, FAAM'ın Solange I kararına paralel bir şekilde AB yasalarının ulusal anayasalara koşulsuz üstünlüğünü reddederek anayasal denetim yetkisini saklı tutan FAK, 1980 ve sonrası dönemde ise siyasi baskının da etkisiyle önceki görüşünü değiştirerek AB Hukukunun ulusal hukuka üstünlüğünü kabul etmiştir³⁴⁵.

7. İspanya Anayasa Mahkemesi'nin Görüşü

İspanya Anayasa Mahkemesi'nin içtihatlarına göre, AB Hukukunun ulusal hukuka üstünlüğü bulunmakla birlikte, tüm AB Hukuku normları ulusal hukukun üzerinde yer almadığı gibi ulusal hukukla çelişen her AB Hukuku normu da anayasaya aykırılık oluşturmaz. Mahkeme, anayasal denetimini birincil hukukla sınırlı tutarak bu alan dışında kalan AB'nin yetki dışı tasarruflarını anayasa denetiminden muaf tutmaktadır³⁴⁶. Bu durumda AB tasarruflarında bir yetki aşımı bulunup bulunmadığının denetimini ABAD gerçekleştirmektedir.

III. ÜYE DEVLET ANAYASA MAHKEMELERİNİN AVRUPA BİRLİĞİ HUKUKUNU İHLAL ETMESİ

Ulusal hukuk düzenlemeleri ile AB Hukukunun çatışması durumunda Birlik hukukuna üstünlük tanımayan Devletler ya da AB Hukukun üstünlüğünü tanımayan veya şartlı tanıyan Anayasa Mahkeme kararları bulunması durumunda ne olacaktır? Aslında üye Devlet Anayasa Mahkemeleri'nin denetim yetkilerini kullanması neticesinde üye Devletlerin AB Hukukunu uygulamaktan fiilen kaçınmaları AB

³⁴⁴ White, s. 5.

³⁴⁵ White, s. 6.

³⁴⁶ Arsava, *Egemenlik Haklarının Devrine Getirilen Sınırlar*, s. 197-198.

Hukukunun ihlali anlamı taşımaktadır. Zira bu konuda denetim yetkisi ABAD'a aittir³⁴⁷.

Üye Devlet Anayasa Mahkemeleri'nin denetim yetkilerini kullanarak AB Hukukunun uygulanmasına engel olmaları halinde iki durum söz konusudur. Öncelikle ABAD'a, üye Devletin AB Hukukunu ihlal ettiği gerekçesiyle ihlal davası açılabilir. İhlal davasının ne şekilde açılacağı ve sonuçlarına daha önce değinilmişti. İhlal davası dışında ihlalde bulunan Devletin üyeliğinin geçici olarak askıya alınması da mümkündür. Buna karşın üye Devletlerin rızaları dışında üyelikten çıkarılmaları mümkün değildir.

ABA'nın 7. maddesinde, ihlalde bulunan üye Devletin üyelikten doğan haklarının askıya alınması usulü yer almaktadır. Maddenin ilk fıkrasında yer alan düzenlemeye göre "*Konsey, üye Devletlerin üçte birinin, Avrupa Parlamentosu'nun veya Avrupa Komisyonu'nun gerekçeli önerisi üzerine ve Avrupa Parlamentosu'nun muvafakatini aldıktan sonra, 2. maddede belirtilen değerlerin bir üye Devlet tarafından ciddi biçimde ihlaline yönelik açık bir risk bulunduğunu üyelerinin beşte dört çoğunluğuyla tespit edebilir. Konsey, bu tespiti yapmadan önce ilgili üye Devleti dinler ve aynı usule göre hareket ederek bu Devlete tavsiyelerde bulunabilir*". Aynı maddenin üçüncü fıkrasında ise "*Konsey, 2. paragraf uyarınca bir tespitte bulunulması halinde, ilgili üye Devletin hükümet temsilcisinin Konsey'deki oy hakları da dahil, Andlaşmalar'ın bu üye Devlete uygulanmasından kaynaklanan haklardan bazılarının askıya alınmasına nitelikli çoğunlukla karar verebilir. Konsey bu kararı verirken, askıya alma işleminin gerçek ve tüzel kişilerin hak ve yükümlülükleri üzerindeki muhtemel etkilerini göz önünde bulundurur*" şeklindeki düzenlemeyle ihlalde bulunan üye Devletin üyelikten kaynaklanan haklarının geçici olarak askıya alınmasının şartları ve usulü açıklanmıştır. Geçici olarak askıya alma yaptırımını, üye Devletin kurucu andlaşmalardan doğan yükümlülüklerini ortadan kaldırmaz; AB hukuku, üyeliği askıya alınan Devlet için bağlayıcılığını devam ettirir. Bugüne kadar hiçbir AB üyesi Devletin üyeliği askıya alınmamıştır.

³⁴⁷ Arsava, **Egemenlik Haklarının Devrine Getirilen Sınırlar**, s. 198.

SONUÇ

ABAD, AKÇT'nin yargısal denetim organı olarak kurulmuş ve zaman içerisinde önce AKÇT, AET ve AAET'nin, sonra da AB'nin yargısal denetim organı haline gelmiştir. ABAD, yaptığı yargısal denetim dışında, ortaya koyduğu içtihatlarla AB Hukukunun gelişimine oldukça önemli katkılarda bulunmuştur. Bu katkılar, AB andlaşmalarının ve AB Hukuku normlarının yorumlanarak daha anlaşılır ve uygulanabilir hale gelmesini sağlamak, somut olaylarda verdiği kararlarla AB Hukukunun boşluklarını doldurmak ve içtihat oluşturma yoluyla AB hukukunun temel ilkelerini belirlemek şeklinde özetlenebilir. Özellikle ön karar prosedürü çerçevesince AB Hukuku normlarının ABAD tarafından yorumlanması, hem AB düzeyinde hem de ulusal düzeyde önem taşımaktadır.

Diğer yandan Lizbon Andlaşması ile getirilen düzenlemeler sayesinde gerçek ve tüzel kişilere kendilerini doğrudan etkileyen veya ilgilendiren eylem ve işlemlere karşı AB yargısına başvurma yolu açılmıştır. Bu sayede Birliğin hukuksal denetiminin sağlanması anlamında gerçek ve tüzel kişiler de yargısal denetim mekanizmasına dahil edilmişlerdir.

Zaman içerisinde yetkilerini artıran ABAD, günümüzde ulaştığı noktada daireler şeklinde yapılanarak, Genel Mahkeme ve Kamu Hizmetleri Mahkemesi'nin sağladığı destekle iş yükünü hafifletmiş ve daha hızlı karar alabilen bir yargı organı haline gelmiştir. Bu sayede Birliğin yargısal denetiminin daha sağlıklı yapılabilmesi ve Avrupa Birliği bütünleşme sürecinin hız kazanması sağlanmıştır.

Divan'ın çeşitli kararlarında belirttiği AB Hukukunun üstünlüğü prensibi, yani AB Hukuku normlarının üye Devlet hukuku normlarından üstün olduğu ilkesi, AB'ye uluslararası bir nitelik, Divan'a ise bir Anayasa Mahkemesi görünümü kazandırmıştır. Divan günümüzde ulusal mahkemelerin üzerinde bir Yüksek Mahkeme niteliği taşımaktadır. Çünkü ulusal mahkemeler Divan kararlarına aykırı hüküm tesis edememektedirler. Bununla birlikte ulusal yargı organlarının hiyerarşik açıdan Divan ile organik bir bağı bulunmamaktadır. Divan'ın ulusal yargı organlarına müdahale etmesi hiçbir şekilde mümkün değildir. Bu nedenle ulusal yargı organları bağımsızlıklarını korumaktadırlar.

Ulusal Anayasa Mahkemeleri ise, gerek Devletlerinin egemenlik yetkilerini, gerekse kendi yetki alanlarını korumaya yönelik olarak ABAD ile yetki çatışması yaşamaktadırlar. Bu yetki çatışması başlangıcı itibariyle AB Hukukunun üstünlüğü ilkesinden doğmuştur. Zira AB'nin kuruluşundan bugüne kadar üye Devletler daima egemenlik kaygıları taşımış, AB'nin artan yetki alanına karşılık ulusal egemenliklerinin sınırlandırılmasını kaygı ile karşılamışlardır. Zira bunun en önemli göstergesi AB Anayasası'nın yürürlüğe giremeyişi ve Lizbon Andlaşması'ndaki anayasal unsurların azaltılmasıdır.

ABAD ile üye Devlet Anayasa Mahkemeleri arasında yaşanan yetki çatışmasının iki yönü bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ABAD'ın ortaya koyduğu AB Hukukunun üstünlüğü ve AB hukukunun birliği ilkeleridir. Zira bu iki ilke AB Hukukunun tüm üye Devletlerde aynı şekilde ve üstün olarak uygulanmasının teminatıdır. Ancak ABAD'ın bu yaklaşımına karşın, üye Devlet Anayasa Mahkemeleri, AB'nin temel haklar ve özgürlükler konusunda yeterince koruma sağlamaması, demokratik eksikliğin bulunması, AB organlarının yetki aşımı ihtimali gibi gerekçelerle AB Hukukunun üstünlüğüne uzun süre direnmişlerdir. Zaman içerisinde AB Hukukunun üstünlüğünü belirli koşullar altında kabul eden Anayasa Mahkemeleri, anayasal denetim yetkilerinden tamamen vazgeçmemişler ve AB'nin bütünleşme sürecindeki belirsizliklere ve yukarıda saydığımız unsurlara bağlı olarak denetim yetkilerini saklı tutacaklarını ifade etmişlerdir.

ABAD ile üye Devlet Anayasa Mahkemeleri arasındaki yetki çatışması, 50 yıllık bir süreç içerisinde büyük ölçüde giderilmiştir. AB'nin Temel Haklar Şartı'na yasal statü kazandırması ve AİHS'ye taraf olma çalışmalarını sürdürmesi, AP'nin giderek daha demokratik bir yapıya kavuşması ve siyasi dengeler sebebiyle ABAD'ın zaman zaman üye ülke Anayasa Mahkemeleri'yle ılımlı bir diyalog sürdürmeye çalışması, iki yargı düzeyi arasındaki yetki çatışmasını asgari seviyelere indirmiştir. Ancak bu durumun sürekliliği, AB bütünleşmesinin ne yönde seyredeceğine bağlı görünmektedir.

AB bir yandan genişleme planları yaparken diğer yandan adeta bir dağılma süreci yaşamaktadır. Zira Birleşik Krallık'ta yapılan AB üyeliği referandumu İngiltere ve Galler'de AB aleyhine sonuçlanmıştır. Bu nedenle yakın gelecekte İngiltere ve

Galler'in AB'den ayrılması beklenmektedir. Ayrıca AB sosyal olarak Hıristiyan inanın ve geleneğin ağırlıkta olduğu bir toplumdur ve genişleme planları içerisinde nüfusunun büyük çoğunluğunu İslam dinine mensup olan Türkiye de bulunmaktadır. Bu durum, AB tarafından açıkça ifade edilmese de Hıristiyan Avrupa toplumu için bir kaygı oluşturmakta, zaman zaman İslamofobi olarak kendini göstermektedir. Türkiye'nin AB ile daha da yakınlaşması hatta AB'ye tam üye olması durumunda, Avusturya başta olmak üzere bazı üye devletler AB'den ayrılma tehdidinde bulunmaktadır. Bu nedenlerle AB'nin bütünleşme sürecinin geleceği sancılı görünmektedir.

KAYNAKÇA

Aras, Salih, “Uluslarüstü (Supranasyonal) Hukuk ve Avrupa Topluluğu Andlaşmasının Uluslarüstü Karakteri”, *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı 4, 1988, s. 559-570.

Akgül, Mehmet Emin, *Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Yargı Yetkisi*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2008.

Akdoğan, Muzaffer, “Avrupa Birliği ve Birlik Üyesi Devletler Arasında Egemenlik İlişkisi”, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, Cilt 6, Sayı 24, 2010, s. 55-76.

Alyanak, Servet, *Avrupa Birliği Hukukunda Yetki Sorunu*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2015.

Arsava, Ayşe Füsün, *Avrupa Toplulukları Hukuku ve Bu Hukukun Ulusal Alanda Uygulanmasından Doğan Sorunlar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No 545, Ankara, 1985.

Arsava, Ayşe Füsün, “Federal Alman Anayasa Mahkemesinin 22 Ekim 1986 Tarihli “Mittlerwille” Kararının Topluluk Hukuku Bakımından Taşıdığı Önem”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 44, Sayı 3, 1989, S. 181-194.

Arsava, Füsün, “Kurucu Anlaşmalar ve Anlaşmaların Anayasa Hukuku Karakteri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 52, Sayı 1, 1997, s. 125-134.

Arsava, Ayşe Füsün, Anayasa Hukuku ve Avrupa Ortak Anayasa Hukuku, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, Cilt 19, Sayı 1-2, 1999-2000, s. 69-86.

Arsava, Ayşe Füsün, “Avrupa Anayasası Yolunda Avrupa ve Ulusal Anayasa Hukuklarının Karşılıklı Etkileşimi”, *Yeni Türkiye Avrupa Birliği Özel Sayısı 1*, Yıl 6, Sayı 35, 2000, s. 683-699.

Arsava, A. Füsün, *Amsterdam Anlaşmasının Avrupa Birliği Hukukuna Katkıları*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No 589, Ankara , 2000.

Arsava, A. Füsün, “Egemenlik Haklarının Devrine Getirilen Sınırlar”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2001 s. 193-200.

Arsava, A. Füsün, “Birlik Hukuku ve Anayasa Arasındaki İlişki”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, Güz 2004, s. 99-120.

Arsava, A. Füsün, “Avrupa Anayasallaşma Sürecinde Primer Hukukta Normlar Hiyerarşisi”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Yaz 2004, s. 1-24.

Arsava, A. Füsün, “Avrupa Anayasası’nın Dogmatik Özellikleri”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 2006, s. 29-38.

Ata, Funda Kesin, *Avrupa Birliği ve İnsan Hakları*, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013.

Aydın, M. Sabir, *Siyasi ve Hukuki Olarak Avrupa Birliği*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2008.

Baykal, Sanem, “Avrupa Birliğinde Anayasallaşma Sürecinde Adalet Divanı’nın Rolü”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, Güz 2004, s.121-149.

Baykal, Sanem “Avrupa Birliği’nin Geleceği: Meşruiyet Sorunu, Anayasallaşma Süreci ve Bütünleşmenin Nihai Hedefi Üzerine”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Bahar 2004, s. 119-153.

Bayram, Mehmet Hanifi, *Avrupa Birliği Hukuku Dersleri*, Seçkin Yayıncılık, Antalya, 2013.

Bilici, Nurettin, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, 6. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013.

Bilgin, A. ASLI, "Divan'ın İnkilemi: Temel Haklar ve Temel Özgürlükler Arasında Denge?", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, 2011, s. 51-93.

Bogdandy, Armin von, "Pluralism, Direct Effect, and the Ultimate Say: On the Relationship Between International And Domestic Constitutional Law", *International Constitutional Law Journal*, Cilt 6, Sayı 3-4, 2008, s. 397-413.

Bozkurt, Enver, Özcan, Mehmet, Köktaş, Arif, *Avrupa Birliği Hukuku*, 6. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2012.

Bozkurt, Enver, Kütükçü, M. Akif, Poyraz, Yasin, *Devletler Hukuku*, 7. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2012.

Brady, Hugo, "Twelve Things Everyone Should Know About the European Court of Justice", **Centre For European Reform**, July 2014, http://www.cer.org.uk/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2014/hugo_bradley_12_things_ecj_22.07.14-9313.pdf, E. T: 12 Ekim 2016.

Büyüktanır, Derya, "Dış İlişkiler Kapsamında Avrupa Birliği'nin Tüzel Kişiliği ve Lizbon Andlaşması", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 27, 2010, s. 87-110.

Can, Hacı, *Avrupa Birliği Hukuku*, Sürat Üniversite Yayınları, İstanbul, 2013.

Cin, Turgay, "Yunanistan Anayasasının 28. Maddesi ve Avrupa Birliği Hukuku İle İlişkisi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 2, 2010, s. 121-158.

Drigo, Caterina, "Preliminary Reference to the European Court of Justice and Multilevel Protection of Human Rights: The Complex Dialogue Between the European Court of Justice and Constitutional Courts", *The Turkish Yearbook of International Relations*, Cilt 43, 2013, s.1-49.

Duna, Cem, “AB ve Egemenlik”, *Yeni Türkiye Avrupa Birliği Özel Sayısı 1*, Yıl 6, Sayı 35, 2000, s. 704-706.

Ercan, H. Ertan, “Avrupa Topluluklarında Supranasyonalite”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt 12, Sayı 96, 1988, s. 39-44.

Esen, Emre, “Uluslararası Tahkime Tabi Bir Uyuşmazlığın Devlet Mahkemelerine Götürülmesi Halinde Tahkim Anlaşmasının Geçerliliğine İlişkin İtirazların İncelenmesi ve Kompetenz-Kompetenz Prensipleri”, *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Prof. Dr. Ata Sakmar’a Armağan, Sayı 1, 2011, s. 355-381.

Gözler, Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, 7. Baskı, Ekin Basım Yayım Dağıtım, Bursa, 2015.

Gündüz, Aslan, “İktidar ve Milletlerarası Sınırları”, *İstanbul Barosu Dergisi*, Cilt 64, Sayı 1-2-3, 1990, s. 14-65.

Gündüz, Aslan, *Milletlerarası Hukuk*, 5. Baskı, Beta Basım Yayın, İstanbul, 2009.

Güneş, Ahmet M., “Lizbon Andlaşması Sonrasında Avrupa Birliği”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1-2, 2008, s. 739-772.

Güneş, Ahmet M., “Ulusal Mahkemelerin Önkarar İçin Avrupa Toplulukları Adalet Divanı’na Başvurma Zorunluluğu ve Buna Riayet Etmemenin Doğurabileceği Sonuçlar”, *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, 2009, s. 65-84.

Güneş, Ahmet M., *Avrupa Birliği Hukukuna Giriş*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Güneş, Ahmet M., “Bir Uluslararası Hukuk Süjesi Olarak Avrupa Birliği”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Yıl 5, Sayı 19, 2014, s. 127-158.

Günoğur, Haluk, *Avrupa Topluluğu Hukuku*, Tarhan Basımevi, Ankara, 1993.

Hakyemez, Yusuf Şevki, *Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004.

Hakyemez, Yusuf Şevki, “Anayasa Mahkemelerinin Geleneksel İşlevi Bağlamında Günümüzde Ortayaçıkkan İki Sorun: Yerindelik Denetimi Tartışmaları ve Ulusalüstü Örgüte Üye Devletlerdeki Anayasa Yargısının Konu Bakımından Sınırlandırılması”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt 24, 2007, s. 525-568.

İnan, Yüksel, Başeren, Sertaç, “Avrupa Toplulukları Adalet Divanının Yargı Yetkisi”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 19, Sayı 3, 1986, s. 99-118.

Kaneti, Selim, “Avrupa Topluluğu Hukukunun Üstünlüğü Karşısında Türkiye Anayasası”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt 7, 1990, s. 129-140.

Karakaş, Ayşe Işıl, *Avrupa Topluluğu Hukuk Düzeni ve Ulus Devlet Egemenliği*, Der Yayınları, İstanbul, 1993.

Karakaş, Ayşe Işıl, “Ulusalüstü Anayasada Temel Haklar Problematığı: Teorik Ve Pratik Sorunlar”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt 22, 2005, s. 292-305.

Karluk, Rıdvan, *Avrupa Birliği*, 11. Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2014.

Kaya, İslam Safa, Cengiz, Ali, "Avrupa Birliği'nde Kuvvetler Ayrılığı", *Legal Hukuk Dergisi*, Mart 2016, s. 1331-1364.

Kwiecień, Roman, “The Primacy of European Union Law Over National Law Under the Constitutional Treaty” *German Law Journal*, Cilt 6, Sayı 11, s. 1479-1496.

Maduro, Miguel Poiares, *We the Court: The European Court of Justice and the European Economic Constitution*, Bloomsbury Publishing, Oxford, 1998.

Mayer, Franz, *The European Constitution and the Courts Adjudicating European Constitutional Law in a Multilevel System*, Jean Monnet Working Paper 9, Heidelberg, 2003.

Mengiler, Özgür, *Avrupa Birliği'nin Anayasal Dönüm Noktası Lizbon Andlaşması*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2012.

Mengiler, Özgür, *Paris Andlaşması'ndan Lizbon Andlaşması'na Avrupa Birliği*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2013.

Mindek, Can, “Federal Almanya Anayasa Mahkemesi'nin Lizbon Andlaşması Kararı”, **İktisadi Kalkınma Vakfı**, Temmuz 2009, http://ikv.org.tr/images/upload/data/files/1-federal_almanya_anayasa_mahkemesi-can_mindek-temmuz_09.pdf, E.T: 12 Ekim 2016

Oder, Bertil Emrah, “Topluluk Hukukunun Temel Doktrinleri ve Topluluk Hukukunun Uygulanması”, *Avrupa Birliği Hukuku*, Ünal Tekinalp, Gülören Tekinalp, Beta Basım Yayın, İstanbul, 2000, s. 114-190.

Oder, Bertil Emrah, *Avrupa Birliği'nde Anayasa ve Anayasalcılık*, Anahtar Kitapları Yayınevi, İstanbul, 2004.

Oder, Bertil Emrah, “Avrupa Birliği'nde Çok Merkezli Anayasacılığın Yapısal Sorunları: Yetki Çatışmaları ve İkincillik İlkesi Işığında Türkiye İçin Karşılaştırmalı Gözlemler”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt 22, 2005, s. 168-215.

Özkan, Işıl, *Avrupa Birliği Kamu Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2001.

Pazarcı, Hüseyin, *Uluslararası Hukuk*, 12. Baskı, Ankara, 2013.

Reçber, Kamuran, *Avrupa Toplulukları İlk Derece Mahkemesi*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2002.

Reçber, Kamuran, *Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri*, 2. Baskı, Dora Yayıncılık, Bursa, 2013.

Sabel, Charles F., Gerstenberg, Oliver, “Constitutionalising an Overlapping Consensus: The ECJ and the Emergence of a Coordinate Constitutional Order”, *European Law Journal*, Cilt 16, Sayı 5, 2010, s. 511-550.

Soutou, Georges-Henri, *Avrupa Birliği Tarihi*, Çev. Eylem Alp, Bilge Kùltür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2014.

Stiernstrom, Martin, “The Relationship Between Community Law and National Law”, *Jean Monnet/Robert Schuman Paper Series*, Vol 5, No 33, 2005, s. 1-14.

Sur, Melda, *Uluslararası Hukukun Esasları*, 7. Baskı, Beta Basım Yayın, İstanbul, 2013.

Şen, Murat, “Egemenliğin Kollektif Kullanımı: AB’nin Anayasal Yapısına Uyum Açısından Anayasamız”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt 22, 2005, s. 216-230.

Tapan, Mehmet Nuri, “Avrupa Birliği (AB) Kaynakları ve Ulusal Hukuka Etkileri”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 3, 1998, s. 971-1020.

Tekinalp, Ünal, Tekinalp, Gülören, *Avrupa Birliği Hukuku*, 2. Baskı, Beta Basım Yayın, İstanbul, 2000.

Tezcan, Ercüment, *Avrupa Hukuku’nda Birey*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Tezcan, Ercüment, “Avrupa Birliği’nin Hukuksal ve Kurumsal Yapısıyla İlgili Gelişmeler: Kurucu Metinler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Başlangıçtan Günümüze Avrupa Birliği Kurumları*, Ercüment Tezcan, Hayat Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 19-155.

Ultan, Mehlika Özlem, “Avrupa Kömür Çelik Topluluğu Divanı’ndan Avrupa Birliği Adalet Divanı’na: Yargısal Denetim Çerçevesindeki Kurumsal Yapılanma”, *Başlangıçtan Günümüze Avrupa Birliği Kurumları*, Ercüment Tezcan, Hayat Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 383-459.

Ülger, İrfan Kayan, *Avrupa Birliği Rehberi*, 2. Baskı, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2015.

Yakut, Bahadır, “Lizbon Sonrası AB’nin Yeni Kurumsal Yapısı ve Karar Alma Süreçlerinin Özgürlük, Güvenlik Ve Adalet Alanındaki Yansımaları”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2, Temmuz 2010, s. 53-91.

Yanıkdağ, Tülin, “Anayasallaşma Sürecinde Avrupa: Temel Haklar Şartı’ndan Lizbon Andlaşması’na”, *Bilge Strateji Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, Güz 2010, s. 115-144.

Yılmaz, Adem, “Avrupa Birliği Entegrasyonu Çerçevesinde Supranasyonalizm”, *Yeni Türkiye Avrupa Birliği Özel Sayısı 1*, Yıl 6, Sayı 35, 2000, s. 387-393.

Metin, Yüksel, Altan, Yakup, “Lizbon Andlaşması Sonrasında Subsidiarite İlkesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 16, Sayı 3, 2011, s. 131-147.

Weiler, J.H.H, “The Reformation of European Constitutionalism”, *Journal of Common Market Studies*, Cilt 35, Sayı 1, 1997, s. 97-131.

White, Camille, "National Constitutional Courts and the EU The Evolution of the Conseil Constitutionnel and the Bundesverfassungsgericht", *Civitas: Institute for the Study of Civil Society*, Kasım 2014.

Zararsız, M. Emin, “Avrupa Topluluğu Hukukunun Doğrudan Etkisi Prensibi ve Türk Hukukunda Muhtemel Sonuçları”, *Yeni Türkiye Avrupa Birliği Özel Sayısı 1*, Yıl 6, Sayı 35, 2000, s. 713-731.

Zararsız, M. Emin, “Avrupa Topluluğu’nun Münhasır Yetkisinin Kapsamı ve Sonuçları”, **Devlet Planlama Teşkilatı**, ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/zararsim.pdf, E.T: 15 Kasım 2016.

